

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(33)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 28 березня 2012 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 2 (33). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — 268 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2012

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	79
Бідзюра І. П. Безпекова політика країни і національна ідентичність: проблеми інституціалізації	5	Александров Ю. В. Проблема травматичної зброї	79
Піляев І. С. Союзнический потенциал Украинского национального и Белого движений: политологический анализ	10	Комаров В. А. Умови та напрями вдосконалення правового регулювання трудових відносин в Україні.....	83
Мокляк С. П., Хамула С. В. Військово-технічна та військово-промислова політика України: проблеми формування та реалізації	18	Авсієвич А. В. До питання захисту суб'єктивних цивільних прав	89
Денисюк С. Г. Структурно-функціональний аналіз політичної комунікації	25	Бортник В. А. Діалектика філософських та юридичних визначень понять "честь" та "гідність" особи... 93	
Дідух Г. Я. Політичний міф як чинник формування іміджу держави	31	Буратевич О. І. Органи державної влади України і нормативно- правове забезпечення європейської інтеграції..	99
Мосаєв Ю. В. Особливості ідеологічної ідентифікації лівацького політичного руху в сучасній Україні ...	38	Дерев'янка В. В. Теоретична сутність та зміст окремих понятійно-нормативних категорій в кадровій роботі органів прокуратури.....	105
Юсеф Н. Н., Олійник О. В. Економічні та науково-технічні зв'язки між Україною і країнами Близького Сходу	43	Дяченко В. С. Проблеми гарантування і захисту прав пацієнтів у сучасній Україні: державно-управлінські і правові аспекти	109
Климкова І. І. Сутність та зміст проблеми суспільно-політичного консенсусу	48	Калюжна Н. М. Соціальні права людини в сучасному міжнародному праві як гарантії розвитку національних систем управління соціальним захистом	114
Олійник О. В. Ісламська концепція світового порядку	52	Коваленко Л. М. Правове регулювання інформаційної політики України в контексті процесів європейської інтеграції	120
Тищик С. М. Сутність та роль інформаційного середовища на сучасному етапі розвитку суспільства	58	Мороз М. І. Охорона здоров'я як керована система: єдине і особливе	127
Чорноштан Є. В. Концепція федералізму в українській політичній думці	66	Савченко І. О. Адаптація законодавства України до вимог ЄС і проблеми формування управлінського простору	130
Бондар Ю. В. Інформаційна політика Стародавньої Індії.....	72		

Суховей-Хамм Ю. О.

Дослідження правових ознак
інноваційної діяльності як об'єкта
державно-правового регулювання 135

Тихоненко Н. М.

Процес управління державним майном
як предмет досліджень юридичної науки 141

Фань Чжожань

Правове забезпечення інформаційної безпеки
в системі сучасної міжнародної співпраці 146

Якібчук В. М.

Українські наукові видання
і міжнародні наукометричні бази даних:
проблеми і протиріччя 153

Омельчук В. В.

Судова реформа 1760–1763 років:
основні етапи та наслідки 157

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ 164**Магеррамадзе А. С. оглы, Мельниченко О. В.**

Концептуальные подходы к анализу
финансовых кризисов в зарубежной
научной литературе 164

Юсеф Н. Н.

Економіка Лівану. Характер розвитку
економічних відносин Лівану та України 171

Гончаров О. М.

Проблеми державного регулювання
інноваційної діяльності в промисловості 175

Гончарова О. О.

Напрями вдосконалення державного
регулювання місцевого бюджету 179

Ленг Е. А.

Место и роль агрохолдингов
в аграрном секторе Украины 182

Руда О. В.

Оцінка ефективності функціонування
підприємств в умовах низької
конкурентоспроможності 191

Тарканій О. М.

Функція контролю у розвитку сучасного
підприємства: методологія аналізу 197

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 203**Шконда В. В., Кальянов А. В.**

Чинники формування та розвитку професійної
компетентності майбутніх фахівців 203

Логунова М. М., Пшеничнюк О. В.

Інтерактивні форми навчання як освітня
технологія в інформаційному суспільстві 211

Токман А. А.

Прикладні аспекти формування
здорового способу життя у студентів
вищих навчальних закладів 217

Квятковська-Буляк А.

Дескриптивний аналіз систем оцінки
пригодності призывників для служби в армії
в европейских государствах 222

Калмикова Г. В.

Теоретичний аналіз проблеми
тривожних станів та їх корекції 229

Крестініна О. В.

Проблема невротичних переживань у контексті
сучасного розвитку педагогічної психології 236

Хеїрабаді Мохссен

Студентське самоврядування як один
із пріоритетних напрямів удосконалення
системи освіти 243

Смолень Чеслава

Старість в трактовке психологии развития ... 246

Старих Л. В.

Формування наскрізної практики підготовки
фахівців з медичного та фармацевтичного
маркетингу 250

Хамм О.

Теоретичні основи формування креативного
мислення майбутнього вчителя 255

Александрина Н. Б.

Творческое мышление учащихся детских школ
искусств: вопросы развития 260

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 264

УДК 351.746.1

І. П. БІДЗЮРА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КРАЇНИ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 5–9

“Ідентифікаційна криза” є симптомом, притаманним транзитологічній хворобі пострадянських суспільств. Національна ідентичність трансформується через легітимацію інститутів цивілізованого вибору і відповідної йому безпекової політики, в тому числі і визнаної світовим співтовариством, у системі балансу інтересів. Досліджено та ідентифіковано загрози національній безпеці України і Російської Федерації, виокремлено роль штучних міфів як додаткових небезпек нормального функціонування безпековості зазначених країн.

Світ невинно глобалізується і взаємопов’язується. За цих умов основні суб’єкти світового політичного порядку — країни, народи і держави — дедалі рельєфніше відчують вплив дисфункції: одночасно зростає і їхня взаємозалежність (особливо у регіональному вимірі), і міра небезпечності штучно ізолюваного суверенного розвитку. Патріарх соціології Е. Гідденс так визначає загальні контури сучасного розуміння безпеки: “Сьогодні державі загрожують ризики та небезпеки, а не вороги, що докорінно змінює саму їх природу” [7, 35]. У цій колізії кожна країна, природно, прагне не тільки вижити у безпеці, а й динамічно прогресувати. У подібній ситуації не так давно опинилася й Україна.

За роки Незалежності ця дуалістика для нашої країни зметаморфозувала в одну, вкрай гостру доленосну проблему: як же безболісно та ще й ефективно спромогтися і суверенно

існувати, і безперешкодно рухатись обраним вектором до свого майбутнього? [6]. Як відомо, влітку 2011 р., у контексті з відзначенням 20-ї річниці Незалежності, було констатовано: ключ до нашого прийдешнього щастя “зашифровано” у доктрині специфічної галузі державної політики — у безпековій політиці.

Звідтоді велика відповідальність лягає на голови і плечі тих фахівців-дослідників, які беруться за розробку бодай окремих аспектів, граней та деталей цієї доленосної теоретико-практичної проблеми. Актуальне тло нашого наукового дослідження екстраполюється на високосмислову проблематику дослідження алгоритму пошуку балансу інтересів у формуванні безпекової політики.

В сучасних умовах невинного процесу глобалізації, з одного боку, а також враховуючи багаторічну спільну історію та складні відносини нашої країни з Російською Феде-

рацією, з другого, питання змісту та інструментів безпекової політики постійно перебувають у політичній, ідеологічній, військовій, міжнародній та інших динамічних площинах державних відносин. В умовах невизначеності стратегічних засад розвитку України, питання безпекової політики мають підвищену увагу з боку політиків і науковців, оскільки вони будуються на процесах розуміння зовнішньополітичного курсу країни, її національної ідеї, основ національної ідентичності тощо [8].

Зазвичай, торкаючись цієї проблематики, вузькопрофільні фахівці досліджують окремі її грані, деталі, нюанси. Ми ж спробуємо “замахнутися” на проблему в усій її структурній та контекстній комплексності. Спочатку розглянемо проблему як цілісну систему, далі — докладніше — як її підсистемні компоненти. На нашу думку, досить доречним буде концептуальний розгляд таких компонентів, як цивілізаційний вибір країни, її трансформаційний проект, ідентифікаційний дуалітет “етноісторична нація — політична нація”, оборонна політика, національна ідея, доктрина міжнародної політики, глобалізаційні перспективи тощо. Ці підсистеми розглянемо крізь призму поточних відносин України з Росією.

Логіка конституції авторського підходу полягає у первинності предметного поля духовно-комунікативних, персоналістських та екзистенційних складових “національної ідеї” над власне вторинним, технологічним осмисленням складових, які є невід’ємною частиною “конструктивістської” та проектної моделі інституювання націєтворення у досліджуваних країнах. Такого висновку дійшов М. Розумний: “...при цьому важливо не покладатися на плін течії, не пристосовуватися, а чинити опір, змінювати цю дійсність із середини, починаючи з самого її осердя, яке знаходиться в кожному, — з власного Я. Тільки сполучення такого індивідуального досвіду з масштабними національними завданнями народжує справді плідну духовну комунікацію, здатну бути живильним середовищем для нової української ідеї” [10, 196].

“Духовно-практичний” мотив конструктивізму М. Розумного корелюється підходом

іншого дослідника О. Білого, який характеризується жорстким політичним технологізмом, і саме в ракурсі зазначеної послідовності такий підхід є цікавим. У праці “Планування реалістичного порядку” зазначений автор розглядає проблеми української національної ідентичності не в площині “абстрактно-духовного” виміру, а в контексті геополітичних змагань з Росією, де проблема сучасної та нової української ідентичності — як і її роль в архітектурі національної безпеки України, ставиться в пряму залежність від проекту вибудовування українсько-російських відносин як частини більш глобального геополітичного проекту України. Автор переконливо стверджує, що без урахування жорстких реалій геополітичного реалізму всі розмови про українську національну ідею будуть просякнуті звичайним для української традиції романтизмом, абстрактним пафосом морального обов’язку з відтінком моралізаторства [3].

Виділений нами різнозаряджений потенціал жорсткого “реалізму” спонукає до певної редукції моральних імперативів “національної ідеї”, до її інституційних компонентів у вигляді постійно діючих інституційних практик, які ініціюються та контролюються державою. Різновид конструктивістського підходу наповнюється формулами “політична ідентичність”, “режим ідентичності”, “контроль ідентичності” (з боку державних інституцій), які є його складовими. Для політичної науки цінність підходу О. Білого полягає в тому, що він напряду пов’язує національну ідентичність з національною безпекою. З таким твердженням варто погодитись.

Ілюструючи базові положення “інституційного конструктивізму”, дослідник пише: “Кожна національна держава вважає захист політичної ідентичності умовою забезпечення національної безпеки, а отже, реалізації *raison d’Etat*. Звідси випливає потреба встановити режим ідентичності, його підтримку та контроль. Контроль ідентичності є невідмінною частиною реалістичного позиціонування країн в анархічній системі міжнародних відносин. Тож не дивно, що, скажімо, сучасні кремлівські стратеги відроджують у масовій свідомості комплекс імперської ве-

ликодержавності: в умовах етнокультурного різноманіття Росії (на її території проживає понад 500 народів етносів) він є чи не єдиним способом утвердити режим політичної ідентичності на загальнонаціональному рівні. Водночас вони всіляко сприяють руйнуванню політичної ідентичності на теренах України, поширюють засобами інформаційної війни імперські цінності, чи то стимулюючи ностальгію за радянським минулим, чи то заохочуючи українофобію у східних та південних регіонах України” [5, 3].

Наведена цитата та акцентуація ключових термінів виправдана, по-перше, показовістю і послідовністю авторського підходу, по-друге, тим, що в ній виокремлено формоутворюючі пункти реалізації української національної ідентичності. Сформулюємо їх таким чином:

- 1) інституювання національної ідентичності є першочерговим завданням для формування системи національної безпеки України;
- 2) соціально-природною концепцією передбачено, що українська національна ідентичність неможлива без політичної ідентичності;
- 3) всеукраїнова політична ідентичність українців формується за умови жорсткого і жорстокого ідеологічного протистояння з Росією, яка засобами масової інформації здійснює експорт імперського проекту та засобами пропагандистських кампаній цілеспрямовано заважає формуванню в Україні власного проекту політичної ідентичності.

Отже, особливості концепту “національна безпека” обумовлюють необхідність виявлення (та опису) низки таких його обов’язкових характеристик, як: національні інтереси, національний міф, цивілізаційні виміри України, психологічні чинники та специфіка міждержавних відносин тощо, особливо того, що стосується суто політологічних, історичних, філософських, психологічних та інших аспектів буття феномену “національна безпека” [2].

Пошуки балансу інтересів у безпековій проблематиці вимагають достатньо ґрунтового аналізу теоретико-праксеологічних підстав, що спричинили в Україні так звану

“кризу національної ідентичності”. Численні “пошуки себе” (Україною) в колишній історії та в нинішньому історичному потоці, та особливо рельєфними є так звані “проекти формування та підтримки етнонаціональної ідентичності”, які виявилися об’єктивним підґрунтям нинішньої так званої “ідентифікаційної кризи”, що спостерігається дедалі яскравіше і часто призводить до різноманітних конфліктів. Така ситуація вже сама по собі є загрозою національній безпеці країни, а в поєднанні з особливим геополітичним становищем України подібний “коктейль” потенційно відкриває можливості порушення безпекового балансу не тільки в східноєвропейському регіоні, а навіть і на континенті.

На нашу думку, теорія політичної нації може виступати саме тим консолідуючим проектом, навколо якого можливе інституювання оптимальної та міцної політичної і громадянської ідентичності на всьому геополітичному терені поліетнічної країни. І хоча проведений нами аналіз і привів до невтішного висновку про активну дискредитацію вже реальних засад “практично існуючої” в країні політичної нації деякими чиновниками, ми, зрештою, відстоюємо залежність реалізації цілісного проекту “всеукраїнова політична нація в майбутній Україні” від “політичної волі існуючої влади”, від успіху/неуспіху реалізації стратегії інтеграції України в “євроатлантичний проект”, від перспектив реалізації проекту “національної ідентичності”, в основу якого покладено “універсальну компоненту національної ідеї” [1].

Окремої уваги заслуговують наукові пошуки власних підходів до цивілізаційних проблем національної безпеки України. В межах проведеного аналізу ми визначимо й власне розуміння цивілізаційних процесів та дамо їм науково обґрунтовані інтерпретації. При цьому, враховуючи численні цивілізаційні проекти, наукову дискусію навколо них і чимало питань, породжених цивілізаційними підходами, ми з повагою оцінюємо концепції, що мають місце у науковій літературі, вже розроблені іншими дослідниками, та сформулюємо свої більш-менш цілісні концепції.

“Глибинне буріння” безпекової проблеми зобов’язує нас визначити наявні на даному етапі ризику та загрози національній безпеці України крізь призму реального стану речей та прояснених на сьогодні перспектив *і* формування цивілізаційної ідентичності країни, *і* виявлення можливостей та інструментів формування й обґрунтування найбільш оптимальних та ефективних моделей, *і* корекції вже вироблених політичним керівництвом країни стратегій національної безпеки. Уточнимо, продовжуючи Е. Гідденса: “Ризик — це те ж саме, що небезпека або загроза. Поняття ризику пов’язане з активним аналізом безпеки з точки зору майбутніх наслідків. Воно широко використовується у суспільстві, яке орієнтоване на майбутнє, для якого майбутнє — це територія, що підлягає завоюванню та колонізації” [7, 39].

Авторська концепція для зазначених країн є двоплановою та транзитологічною: *від* виявлення реального, симетрично/асиметричного стану відносин України й Росії — *до* “прояснення для себе” модернізаційно-трансформаційних перспектив суто нашої багатостраждальної країни. Як колись співали студенти на Майдані 1990 р.: “Москалі —десь там, а ми — ось тут...”. Основними “працюючими” підсистемами тут є три дуальні концепти: 1) національна безпека України (окремо) і Росії (окремо) — регіональна/континентальна безпека; 2) “збагачена українським етноісторичним елементом” Росія — “всеукраїнська політична нація з російським етнелементом”; 3) Україна — Росія: діалектика співвідношення поточної реформаційної модернізації і гіпотетичних перспектив безпечної трансформації [9].

Проведений аналіз геополітичних підходів у поєднанні з актуалізацією питань національних інтересів України ми вирішили екстраполювати на найбільш складні зовнішні відносини нашої країни з Російською Федерацією. Продовжуючи попередній розгляд (зокрема, особливості “інформаційних, газово-сирних війн” та періодичного, що йде на загострення, міфоідеологічного протистояння двох систем), виокремимо роль певних міфів, міфологем та технологій, що існують

у відносинах двох країн і які час від часу використовуються політиками і політиканами і України, і Росії.

Ці міфічні політологемі демонструють яскраву тенденцію до “модернізованого відновлення”, і це доволі часто призводить до ситуації “керованої холодної війни” між Україною та Російською Федерацією, негативно впливаючи на процеси української політичної, національної та громадянської самоідентифікації і створюючи додаткові небезпеки для нормального функціонування всіх елементів політичної і соціальної систем нашої країни.

Проведений порівняльний аналіз модернізаційної та трансформаційної парадигм стратегічного розвитку України підтверджує аргументований вибір на користь останньої. На основі узагальнення наявних проєктів розвитку і української, і російської державності та в результаті аналізу виходимо на модель формування та підтримки національної ідентичності та конструктивних міфів як основи національної безпеки обох країн.

Для розуміння сутності і переконливого категоріального забезпечення змісту нашого дослідження варто чітко “зафіксувати” грані між такими суміжними, але все ж різносенсовими поняттями, як: “країна — держава”, “народ-населення — народ-етнічна спільність”, “етнічна нація — політична нація”, “легітимна влада — політична опозиція” тощо. Особливо діалогії “країна — держава”. Часом, слухаючи наших лідерів першої руки, так і кортить запитати: хто з нас є хто? Де ж ми, пересічні, живемо, — в “країні” чи в “державі”? А може, має рацію А. С. Гриценко, який у своїй передвиборній програмі нещодавно зазначав: “У них, у правлячого політикуму, — своя *держава*, а в мене — наша *країна*”? Хто та чия безпекою опікується? Або ж інакше: хто є хто у співвідношеннях “країна — держава”? Достатньо переконливо на це відповів В. М. Литвин: “65 % народонаселення володіє лише 5 % майна країни, а, відповідно, 5 % багатіїв-державців володіє 65 % майна країни. Та ось і “український парадокс”: оці 5 % надбагатіїв — це й є обрана нами ж політико-державна влада, яка урядовує країною”

(“Голос України”. — 2010. — 6 січня). Отож не будемо диференціювати ці кардинально протилежні матерії, оскільки ніколи не зрозуміємо, про чию ж безпеку ми піклуємось? І хто ж то є “ми”? [4].

Література

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. — Т.: Джура, 2000. — 340 с.
2. Андрущенко В. П. Світанок Європи. — К.: Знання України, 2011. — 1100 с.
3. Андреєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. — К.: Парлам. вид-во, 2009. — 360 с.
4. Аристотель. Політика: Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1983 — Т. 4 — 551 с.
5. Білий О., Вовк В. Панування реалістичного порядку // Критика. — 2007. — Липень–серпень. — С. 3.
6. Варзар І. М. Із контекстів минулих літ: Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах // Держава і народ – етнос у політологічному дискурсі. — К.: ФАДА, ЛТД, 2003. — Кн. 1. — 592 с.
7. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь. — М., 2004.
8. Гумилев Л. Н. От Руси до России: очерки этнической истории. — М.: Айрис Пресс, 2007. — 318 с.
9. Дзюба І. М. Україна-Росія: протистояння чи діалог культур / І. М. Дзюба, О. А. Кубеліус та ін. // Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин. — К.: Стило, 2001. — С. 292.
10. Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху. — Х., 2006. — С. 196.

На основі вивчення концептуальних засад побудови безпекової політики в Україні і РФ доведено необхідність врахування у трансформаційному проекті інституціалізацію засад національної ідентичності транзитуючих країн.

На основе изучения концептуальных основ построения безопасности в Украине и РФ доказана необходимость учета в трансформационном проекте институционализации основ национальной идентичности транзитирующих стран.

On the basis of the conceptual framework vybudovy security policy in Ukraine and Russia taking into account the necessity of transformation projects institutionalization of the principles of national identity tranzytuyuchy countries.

Надійшла 28 березня 2012 р.

**СОЮЗНИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО И БЕЛОГО ДВИЖЕНИЙ:
ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 10–17

Исследованы идейные основы, этапы политической истории и результаты взаимодействия Украинского национального и Белого движений в период от Февральской революции в России до конца гражданской войны на территории Украины, определен союзнический потенциал этого взаимодействия в контексте современности.

Сталинские ОГПУ-НКВД и их нынешние идейные последователи в Кремле неизменно пытались и пытаются представить антибольшевистское Украинское национальное движение (от Центральной Рады, галицких сечевых стрельцов до ОУН-УПА) как врагов России и всего русского.

Еще со сталинских времен в советской школе закладывался антагонизм между главными силами гражданской войны на Украине — красными, белыми и петлюровцами (показателен в этом плане роман Юрия Яновского “Всадники”, 1935 г.). Такой же антагонизм между белогвардейцами и петлюровцами пронизывает культовые роман М. Булгакова “Белая гвардия” и его пьесу “Дни Турбиных”, так полюбившуюся Сталину, на которых воспитывались поколения советской и постсоветской, преимущественно русскокультурной, интеллигенции.

Современные исследователи пытаются деидеологизированно, на основе конкретных фактов и сохранившихся документов анализировать сложный комплекс проблем, связанный со взаимодействием антибольшевистских сил во время гражданской войны на Украине. Здесь можно назвать работы Ю. В. Павленко, О. Д. Бойко, В. Горака, Ю. Р. Мирошниченко, С. Л. Удовика, Д. Шурхало и др. Плодотворно сотрудничают

в исследовании трагедии русского и украинского офицерства в годы гражданской войны львовский историк Я. Ю. Тинченко и московский историк С. В. Волков. Однако все эти работы носят преимущественно исторический характер. Между тем до сих пор практически отсутствует политологический анализ взаимодействия Украинского национального и Белого движений в контексте современного опыта политических трансформаций.

Мы поставили перед собой задачу в контексте современного состояния украинско-российских отношений проследить органические связи между Украинским и Белым движениями, определить узловые точки их взаимодействия, реальные исторические факты стратегического сотрудничества и даже союза между ними на платформе антибольшевистской национально-освободительной борьбы.

Особенностью украинского как политического, так и национального движения всегда была его неполная расчлененность с русским национальным сознанием и русским национальным движением. Это проявлялось как в природе украинского движения, так и в его исторических вехах и индивидуальных судьбах его лидеров.

За исключением национал-коммунистов, составлявших явное меньшинство в украин-

ском национальном движении (к ним в первые годы послевоенной эмиграции примкнул и В. Винниченко), украинские националисты и государственники, несомненно, были гораздо ближе к идеологам и вождям Белого движения, чем к российским большевикам.

Отношения между Временным правительством и Центральной Радой, а позже между Белым движением и украинскими государственными формированиями (УНР, Украинская держава, Директория) в концентрированно-образной форме можно выразить как противостояние между Киевом — первой столицей Руси, “матерью городов русских” — и Петроградом Февральской революции, мятежно-идеалистической столицей византийско-евразийского “третьего Рима”, его отчаянным “окном”-рывком в демократическую Европу. При всей остроте этого противостояния оно все же, на наш взгляд, не являлось антагонистическим, поскольку обе столицы представляли традицию Руси, стремились к воплощению ценностей европейской культуры и демократии на во многом пересекающихся пространствах исторической России и Руси-Украины (с ее “ареалами” на Кубани, Дону, Белгородщине, Дальнем Востоке, в Бресте и даже в самих Москве и Петрограде).

Бывший генерал-адъютант Николая II П. П. Скоропадский, с января по июль 1917 г. командовавший 34-м армейским корпусом, после Февральской революции проводил украинизацию частей вверенного ему корпуса по решению Временного Правительства и при личном содействии командующего Юго-Западным фронтом Л. Г. Корнилова.

II Универсал Центральной Рады от 3 июля 1917 г. утверждал, что “мы, Центральная Рада, ...всегда стояли за то, чтобы не отделять Украину от России”. Генеральный секретариат Центральной Рады объявлялся “органом Временного правительства”, его состав подлежал утверждению Временным правительством [1]. Формирование украинских войск в составе российской армии должно было осуществляться под контролем Временного правительства [1]. Затем, однако, взаимные амбиции петроградских и киевских полити-

ков привели к конфликту полномочий, на пике которого в сентябре 1917 г. вышло постановление сената — верховной судебной инстанции России (после Октябрьского переворота распущен большевиками) — о признании Центральной Рады, Генерального секретариата и актов Временного правительства, их признававших “несуществующими” в связи с отсутствием постановления (то есть правового основания) об учреждении Центральной Рады.

В начале октября (старый стиль) Временное Правительство телеграммой пригласило в Петроград для урегулирования ситуации делегацию Генсекретариата во главе с его председателем В. К. Винниченко “для личных объяснений”. Прибыв в Петроград в конце октября (ст. ст.), украинская делегация стала свидетелем свержения Временного правительства и замены его большевистско-левоэсеровским “Временным рабоче-крестьянским правительством”, которое, как постановил II съезд Советов, создавалось “для управления страной до созыва Учредительного собрания”.

В условиях потери легитимного партнера для переговоров, угрозы правового и хозяйственного хаоса Украинская Центральная Рада 7 (20) ноября 1917 г. утвердила III Универсал, в котором провозгласила Украинскую Народную Республику (УНР) в составе федерации свободных народов, формально не разрывая федеративных связей с Россией [2]. Украина все еще не претендовала на абсолютный суверенитет, так как предполагалось, что октябрьские события в Петрограде — это заговор, который вскоре будет ликвидирован. На территории Украины оставались в силе все законы, постановления и распоряжения Временного правительства, если они не были отменены Центральной Радой или Генеральным секретариатом. Оставались все коллективные правительственные учреждения и все чиновники, назначенные Временным правительством до будущих изменений в законодательстве УНР [2]. Следует учесть также, что на тот момент в Петрограде еще действовал и Правительствующий сенат (большевики его распустят только к 24 ноя-

бря по ст. ст.), признавший нелегитимной саму Центральную Раду.

Как указывает В. А. Савченко: “Ленинское правительство прежде всего беспокоила активная “внешнеполитическая” деятельность Центральной Рады по формированию нового общероссийского федерального центра власти, возможность создания альтернативного Всероссийского правительства — центра борьбы против “октябрьских” комиссаров в Киеве, как “матери городов русских”, возможность переноса Всероссийского учредительного собрания в Киев” [14, 109], тем более что Центральная Рада дважды (в конце ноября и 5 декабря) обращалась к правительствам казачьих автономий Дона, Кубани, Урала, а также Молдавии, Башкирии, Крыма, Кавказа, Сибири с призывом к переговорам о создании будущего федерального центра России и Всероссийской федеративной республики.

С. Петлюра свое отношение к украинскому национальному вопросу в контексте начавшейся Великой войны изложил еще в августе 1914 г. в статье-воззвании “Война и украинцы”, опубликованной в выходившем в Москве русскоязычном журнале “Украинская жизнь”. Приведем весьма красноречивые выдержки из этой статьи, которой С. Петлюра свидетельствует о своей полной политической лояльности Российской империи и призывает российских украинцев к неукоснительному соблюдению перед нею своего военно-патриотического долга: “В идеалах украинцев и практических постулатах украинского общества, начиная с Кирилло-Мефодиевского братства и вплоть до наших дней, национальное развитие части украинского народа, вошедшей в состав России, всегда мыслилось в пределах последней и в тесном союзе с народами, населяющими ее”.

“Противники России при переходе границы будут, конечно, стараться привлечь украинское население на свою сторону и всякими обещаниями политическими и национальными посулами посеять смуту среди него. Украинцы не поддадутся провокационным воздействиям и выполнят свой долг граждан России в это тяжелое время до конца и не

только на поле брани, в рядах бранной рати, сражающейся против нарушителей мирового мира и права, но и как граждане-обыватели, обязанные в меру своих сил и возможностей содействовать успешному выполнению русской армией исключительно ответственной задачи, выпавшей на ее долю” [12, 185–186].

25 ноября 1917 г. Симон Петлюра был избран во Всероссийское учредительное собрание. В декабре 1917 г. Петлюра, занимая пост военного министра УНР, при встречах с французами убеждал их в том, что он будет выступать против сепаратного мира и за сохранение автономии Украины в составе России [14, 135], что, вероятно, и послужило истинной причиной его отставки решением Генерального секретариата и Центральной Рады, уже вставших на позицию сепаратных переговоров с немцами (официальная мотивировка — “превышение полномочий”).

В связи с разгоном большевиками 6 (19) января 1918 г. Всероссийского учредительного собрания, расстрелами демонстраций петроградской и московской общественности в его поддержку и начавшимися военными действиями между Советской Россией и Украинской Народной Республикой перед Центральной Радой стали следующие задачи: мобилизовать и организовать народ Украины для отражения агрессии, отмежеваться от режима большевиков и создать условия для начала самостоятельных переговоров с Германией. С целью решения этих задач 22 (9) января 1918 г. был провозглашен IV Универсал, согласно которому УНР стала “самостоятельным, ни от кого независимым, свободным суверенным государством украинского народа” [1]. Универсал возложил на правительство задачу “полностью самостоятельно” провести мирные переговоры с Германией и ее союзниками [1].

Как известно, Германия и Австро-Венгрия выставили обязательным условием подписания сепаратного мира с Центральной Радой обретение Украиной международной правосубъектности, то есть провозглашение УНР суверенным государством, полностью независимым от России. Кроме того, оставалась в силе позиция Вены относительно запрета на

использование в официальных документах относительно украинцев исторического этнонима “русин” (“рутен”) [13], что исключало возможность использования распространенного в середине XIX — начале XX в. имени “Русь-Украина” в названии государства.

Бывший генерал-адъютант Николая II гетман П. П. Скоропадский всей душой сочувствовал Белому движению, которое, в его лице, имело, вне всякого сомнения, искреннего друга и потенциального теснейшего союзника. Согласно данным наиболее авторитетного современного историка русского офицерского корпуса и Белого движения С. В. Волкова, из примерно 100 лиц высшего состава гетманской армии лишь менее четверти служили потом в вооруженных силах Директории УНР, а большинство впоследствии служило в Белой армии [6].

Ключевым союзником гетманского правительства на востоке были Всевеликое войско донское, теснейшим образом (хотя и не бесконфликтно) сотрудничавшее с Добровольческой армией генерала Антона Деникина. Именно через Дон осуществлялось, при деятельном участии гетмана, снабжение белогвардейцев Деникина кадрами, вооружением и обмундированием.

Центральная Рада и Украинская держава гетмана Скоропадского поддерживали теснейшие связи с Кубанской Радой — высшим органом Кубанского казачьего войска, созданной в апреле 1917 г., и с Кубанской Народной Республикой. 23 июня 1918 г. в Новочеркасске проходит заседание Кубанского правительства, на котором решался вопрос о том, на кого ориентироваться в дальнейшем — на Украину или Добровольческую армию. Большинство голосов вопрос был решен в пользу добровольцев. Тем не менее уже в конце июня Украинская держава поставила на Кубань 9700 винтовок, 5 млн патронов, 50 тыс. оружейных снарядов. Подобные поставки осуществлялись и в дальнейшем [4, 229].

Виднейшие правые идеологи украинского национализма Вячеслав Липинский, Дмитрий Донцов, Николай Михновский, братья Шеметы активно поддерживали правительство гетмана Павла Скоропадского и тесно

сотрудничали с ним. Все они были твердыми противниками инициированного С. Петлюрой и его социалистическим окружением антигетманского восстания несмотря на то, что после поражения немцев П. Скоропадский занял откровенно пророссийскую позицию. Они предвидели, что социалистический режим своей экстремистской политикой приведет к дальнейшей анархии в экономике, развалу административного аппарата, распаду армии и сделает Украину бессильной перед большевистской Россией.

Твердой антибольшевистской позиции придерживался и видный военачальник армии УНР полковник П. Ф. Болбочан, конкурировавший по популярности в украинских кругах с С. Петлюрой [9]. Благодаря проофицерским симпатиям Болбочана в Полтаве, в отличие от Киева, в декабре 1918 г. удалось избежать массовой расправы над русскими офицерами, оборонявшими город в составе гетманских войск от восставших петлюровцев [5].

С одной стороны, как подчеркивает современный украинский историк и писатель Роман Коваль: “Ненависть Владимира Винниченко (добавим от себя: и Симона Петлюры. — *И. П.*) к Николаю Михновскому, Павлу Скоропадскому и Петру Болбочану имела катастрофические последствия для украинской государственности” [9]. С другой стороны, политическая недалекость Деникина, явно переоценивавшего “дружеские намерения” союзников (Антанты), не позволила реализоваться антибольшевистскому союзу гетмана и Доброй армии, что привело к дезориентации и распылению русского офицерского корпуса на Украине (на середину 1918 г. — до 90 тыс. чел.) [7, 65].

Здесь следует отметить важный момент. Для Алексеева, Корнилова, Деникина и других бывших царских генералов, ставших во главе Белого движения на Юге России, доведение до победного конца Великой войны с Германией и Австро-Венгрией было главным оправданием государственного переворота, которому они волей-неволей поспособствовали и в результате которого самодержавие уступило власть Временному правительству.

В этих условиях признание вождями ВСЮР правительства УНР, заключившего сепаратный мир с немцами, или поставленного теми же немцами гетмана Скоропадского, означало бы фактически расписаться в своем политическом фиаско.

Сложнее выглядит вопрос о союзническом потенциале ВСЮР и Директории УНР, единоличное руководство которой вскоре после антигетманского переворота переходит в руки Головного атамана Петлюры.

В армии Директории УНР служило более двух десятков бывших генералов русской армии [15, 5, 8–9]. Отметим, что бежавшего 5 декабря 1919 г. после разгрома своей армии из Новой Чорторыи в Варшаву Петлюру, кроме охранника и двух адъютантов, сопровождал начальник штаба армии УНР... царский генерал-лейтенант, виднейший русский военный историк, дворянин и сын русского генерала, уроженец исконно русской Рязанской губернии Николай Леонтьевич Юнаков [14, 341–342]. На момент указанного отъезда в Варшаву Юнаков прослужил на российской военной службе 28 лет (не считая Орловского кадетского корпуса), на украинской — полтора года, из них в армии УНР — неполный год. Тем не менее именно ему Петлюра, по сути, доверил всю военную, то есть в условиях войны важнейшую составляющую своего дела. Один этот факт развенчивает миф о “русофобии” Петлюры.

Наиболее образованные лидеры ОУН ощущали свою причастность к цивилизационному пространству общерусской культуры. Вот что писал, к примеру, ближайший соратник Е. Коновальца археолог и поэт Олег Ольжич: *“В колишній Росії, на мою думку, культура інтелігенції стояла найвище (виділено мною. — І. П.). Маю на увазі дійсну культурність та аристократизм. І українські емігранти-козаки стоять вище за американських інтелектуалів. Що то “демократія” і реальний матеріалістичний світогляд!... Привившись до німців, а тепер до американців, я все більше починаю цінити наших людей і наше життя”* [11, 343].

Командир Корпуса сечевых стрелцов Армии УНР, основатель и первый руководитель

ОУН Е. Коновалец (сын русина — директора гимназии), как свидетельствовал в своем дневнике его близкий соратник Е. Бачина-Бачинский (запись от 10 ноября 1930 г.), считал, несмотря на спровоцированную Первой мировой войной антирусскую истерию в Галиции и насаждавшийся вначале австрийскими, а затем польскими властями отказ от русского имени, “что надо остаться при двойном названии Русь-Украина, не отмежевываясь от исторического названия нашего народа русинов-украинцев” [8, 708].

Тем не менее очевидный союзнический потенциал двух главных антибольшевистских сил на Украине в 1919 г. — в год наивысшего накала гражданской войны — так и не был в достаточной мере реализован, чему причиной стала прежде всего политическая недалёковидность и субъективная антипатия к Петлюре Деникина и ряда его генералов (Бредова, Слащева, Шиллинга и др.), части которых вошли в соприкосновение с армией УНР и от которых во многом зависела судьба военных отношений между ВСЮР и армией УНР.

Галицкие политики и военные, видные представители Антанты (французский маршал Ф. Фош, военный министр Великобритании У. Черчилль и др.) подталкивали Петлюру к союзу с Деникиным. Но сам Деникин в резком заявлении Антанте отказался от всякого сотрудничества с Петлюрой и от признания любой автономии Украины, оставив этот вопрос на усмотрение всероссийского Учредительного собрания. Деникин оставлял петлюровцам только путь полной капитуляции или перехода в состав Белой армии без каких-либо предварительных условий [14, 302].

Трагическим днем для украинско-российских отношений следует считать 31 августа 1919 г., когда в Киеве, оставленном красными, произошла спонтанная встреча 3-го корпуса Галицкой армии генерала А. Кравса и белогвардейских частей ВСЮР, которыми командовал генерал Н. Бредов. Вместо ожидавшегося киевской общественностью совместного парада победителей в городе произошли вооруженные столкновения между

белыми и петлюровцами, завершившиеся стремительным отходом частей армии УНР из Киева.

Фатальная ошибка генерала Деникина заключалась в том, что его политика и поведение его армии на Украине носили имперский характер, хотя и опирались на республиканско-демократическую платформу и общедемократические лозунги. Как отмечает в своих воспоминаниях генерал УГА А. Кравс: “Денікінці, попри яких революція перейшла так якби безслідно, нічого з неї не скористали, ані нічого не навчилися. Вони не зірвали зі старим режимом...” [10, 68].

Говоря с редакторами крымских изданий о причинах неудач в 1919 г., Врангель, среди прочего, указывал на провальную политику Деникина в национальном вопросе: “Дрались и с украинцами, и с Грузией, и с Азербайджаном, и лишь немного не хватило, чтобы начать драться с казаками... В итоге, провозгласив единую, великую и неделимую Россию, пришли к тому, что разъединили все антибольшевистские русские силы” [16].

Уже в сентябре 1919 г. Петлюра, фактически получив от Деникина ультиматум о капитуляции, начал полномасштабные военные действия против ВСЮР, предложив большевикам заключить военный союз против белых. Галицкая армия после этого прервала общение с петлюровцами и в полном составе перешла под командование ВСЮР. Как признает генерал А. Кравс, несмотря на военный, а не политический характер указанного договора, “все-таки ми сподівалися, що знайдеться якийсь вихід і що Велика Україна буде щонайменше як самостійна держава у федерації з Росією” [10, 68]. Интересно, что само название “Украинская Галицкая армия” (УГА) регулярная армия ЗУНР получила именно после договора с ВСЮР (17 ноября 1919 г.); до этой даты она известна как Галицкая армия (ГА).

Следует отметить, что в части УГА входили наиболее “национально сознательные украинцы”, большинство из которых набиралось еще в австрийскую армию, куда в годы Первой мировой войны доступ “русофилам” был воспрещен. Тем не менее УГА уже

через полгода пребывания в “підросійській Україні” делает добровольный, осознанный стратегический выбор в пользу вхождения в состав ВСЮР, стоявших на платформе свободной демократической России. Может ли быть более наглядное историческое свидетельство в пользу тщетности любых, пусть и самых изощренных, попыток сделать врагами разные ветви исторической Руси?

В отличие от Деникина в политике Врангеля украинский вопрос занимал важнейшее место. Летом 1920 г. Врангелем был создан Украинский комитет во главе с генералом Василием Киреем (в 1917–1918 гг. — соратник С. Петлюры по Гайдамацкому кошу Слободской Украины), который сформулировал основы политики Южнорусского правительства в украинском вопросе: назначение высшей гражданской администрации только из уроженцев Украины, местное самоуправление, формирование украинских воинских частей. Под его влиянием генерал Врангель уравнил русский и украинский языки в сфере образования.

В августе 1920 г. в Варшаве между исполняющим обязанности председателя правительства УНР А. М. Ливицким и представителем Врангеля Б. В. Савинковым (август 1920 г.) было достигнуто политическое соглашение, позволившее начать совместную антибольшевистскую борьбу на платформе признания правительства УНР и необходимости будущего созыва Украинского учредительного собрания. Последнему предстояло решить: будет ли Украина независимой или в федерации с Россией.

Важным моментом при оценке “уживчивости” украинских частей Петлюры и русских белогвардейцев является факт оперативного включения в августе 1920 г. 3-й Русской армии генерала Бориса Пермикина, шедшей на соединение с 1-й и 2-й Русскими армиями генерала Врангеля, в состав союзных с Польшей вооруженных сил УНР под командованием С. Петлюры, что было согласовано между Ю. Пилсудским, С. Петлюрой и П. Н. Врангелем (в случае успеха армия Пермикина должна была соединиться с передовыми частями войск Врангеля в районе

Черкасс). Нет сомнения в том, что в случае доминирования в петлюровских войсках русофобских настроений такой шаг, означавший, по сути, создание русско-украинской армии, был бы невозможен: ни Петлюра, ни Врангель, ни польское командование на него бы не пошли. Примечателен и факт совместного отхода белых и петлюровских частей за Збруч после заключения 12 октября 1920 г. польско-советского перемирия.

В начале октября 1920 г. в Севастополе — столице врангелевского Крыма — в помещении украинской гимназии им. Т. Шевченко состоялся Украинский съезд. В дискуссии сторонники Петлюры взяли верх над федералистами. Съезд от имени “украинских селян, мещан и повстанцев” принял резолюцию: начать формирование украинской армии под национальным флагом и командованием украинских офицеров под предводительством генерала Врангеля. И призвал “ввійти в згоду Врангелю з Петлюрою”. Генерал Врангель на постановлении Съезда собственноручно написал: “Принять к исполнению” [16].

Таким образом, к концу гражданской войны как для лидеров украинских националистов, так и вождей белого движения стала очевидной необходимость тесной координации своих действий для борьбы против главного врага — большевизма. Как указывает украинский исследователь Дмитрий Шурхало: “Врангель доказал (хотя и слишком поздно), что возможность для компромисса между небольшевистской Россией и национально-освободительными движениями была” [16]. Такой компромисс, на наш взгляд, был достигим на основе общедемократических ценностей, традиций и наследия Руси и Европы.

Таким образом есть все основания сделать вывод о том, что неспособность Колчака и Деникина, олицетворявших верховную власть антибольшевистской России, выработать гибкую политику в национальном вопросе превратила национальные окраины бывшей Российской империи из союзников Белого движения в его вольных или невольных врагов, что подорвало силы белых армий и позволило большевикам нанести

им решающие поражения в гражданской войне. В свою очередь, военное поражение Белого движения обусловило и поражение национально-демократических сил на Украине и в Закавказье, а позже (с 20-летней отсрочкой) — большевистскую оккупацию Западной Украины, Западной Белоруссии и Прибалтики.

Следовательно, антагонистического противоречия между программами проевропейского украинского национализма и “белой” идеологией русской национальной демократии нет. Русь-Украина может быть переформатирована в национальное государство, одинаково ценящее как украинскую, так и общерусскую культуру.

Література

1. I(II) Універсал Української Центральної Ради // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html>
2. (III) Універсал Української Центральної Ради // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>
3. (IV) Універсал Української Центральної Ради // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>
4. Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // Регіональна історія України. 36. наук. статей. — 2009. — Вип. 3. — С. 217–232.
5. Волков С. В. Офицерство после катастрофы русской армии. Глава 3 // Трагедия русского офицерства. — М., 1993. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://militera.lib.ru/research/volkov1/index.html>
6. Волков С. Украина и Белое движение. — Россия в красках. — 2005. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ricolor.org/history/bldv/ukr/>
7. Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля. Материалы, собранные и разработанные А. А. фон-Лампе. — Т. 1. — Франкфурт-на-Майне: Посев, 1969. — 312 с.
8. Є. Коновалець у Женеві / Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. — 1019 с.
9. Коваль Р. Людина обов'язку і честі. До 125-ліття від дня народження Петра Болбочана. — Незборима нація. Видання історичного клубу “Холодний Яр”. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nezborgyma-naciya.org.ua/show.php?id=254>

10. Кравс А. За українську справу. Спомини про ІІІ. Корпус У. Г. А. після переходу за Збруч. — Львів: Видавнича кооператива "Червона калина", 1937. — 100 с.

11. Ольжич О. З листівки до О. Олеся та В. Кандиби від 13. IX.1932 // Незнаному воякові. Заповідане живим. — К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. — 432 с.

12. Петлюра С. Война и украинцы (оригінальний текст російською мовою) // Статті, листи, документи. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. — С. 184–187.

13. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до Австрійського уряду про необхідність вживання національної назви

"українець" // Україна в минулому: 36. ст. — К.-Л., 1994. — Вип. 5. — С. 172–180.

14. Савченко В. А. Симон Петлюра. — Х.: Фолио, 2004. — 415 с.

15. Тинченко Я. Ю. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки. — Ч. 1. — Київ: Тиражувальний центр УРП, 1995. — 258 с.

16. Шурхало Д. Украинский гамбит Черного барона. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://ord-ua.com/2010/04/13/ukrainskij-gambit-chernogo-barona/?lpage=1>

Антагонистического противоречия между программами проевропейского украинского национализма и "белой" идеологии русской национальной демократии нет. Компромисс был возможен на основе демократических ценностей, уважения к наследию Руси, однако в решающий момент не был достигнут, что подорвало силы антибольшевистского сопротивления и предопределило исход гражданской войны.

Антагоністичного протиріччя між програмами проєвропейського українського націоналізму і "білої" ідеології російської національної демократії немає. Компроміс був можливий на основі демократичних цінностей, поваги до спадщини Русі, проте у вирішальний момент не був досягнутий, що підірвало сили антибільшовицького опору і зумовило результат громадянської війни.

There was no antagonistic contradiction between the pro-European programmes of Ukrainian nationalism and the "white" ideology of the Russian national democracy. A compromise was possible on the basis of democratic values and respect for the heritage of Rus but at the decisive moment was not achieved. That undermined the anti-Bolshevik forces' resistance and determined the outcome of the Civil War.

Надійшла 17 лютого 2012 р.

ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 18–24

Розглядаються проблемні питання становлення та розвитку системи стратегічного планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки в Україні, неузгодженості та недосконалості Державних програм розвитку озброєння та військової техніки, реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу. Аналізується світовий досвід формування військово-технічної та військово-промислової політики, пропонується комплекс заходів для формування цілісної системи.

Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105, розвиток системи стратегічного планування в Україні визначено одним з пріоритетних напрямів роботи у сфері забезпечення національної безпеки, і, зокрема, реформування інститутів сектору безпеки. Серед проблемних питань розвитку згаданої системи слід виокремити передусім удосконалення механізмів стратегічного планування та реалізації військово-технічної та військово-промислової політики України. Нині це набуває особливої актуальності у зв'язку з незадовільним станом реалізації цієї політики та недосконалістю державних програм розвитку озброєння та військової техніки, реформування і розвитку оборонно-промислового комплексу [1].

Тому, виникає науково-методологічне завдання щодо визначення та обґрунтування комплексу заходів для формування цілісної системи стратегічного планування для реалізації стратегії у сфері забезпечення національної безпеки України.

Слід відзначити, що в нормативно-правовому полі України досі чітко не визначені поняття “військово-технічна політика” та “військово-промислова політика”, хоча вони використовуються. Вперше ці терміни

з'явилися у чинному законодавстві в 1991 р. у ст. 3 Закону України “Про оборону України”, в якому визначено, що підготовка до оборони у мирний час включає формування та реалізацію військово-технічної та військово-промислової політики держави. Дещо більше про ці поняття сказано у Воєнній доктрині України, яка затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648. У ній визначено (п. 43), що економічне забезпечення воєнної безпеки України здійснюється, зокрема, шляхом формування та реалізації науково обґрунтованої військово-технічної та військово-промислової політики. Проте, замість визначення механізмів формування та реалізації далі йдеться лише про її спрямування (п. 47).

На жаль, ці аспекти військово-технічної та військово-промислової політики так і не були розроблені й розвинені у чинному законодавстві, зокрема в законах України “Про організацію оборонного планування” та “Про основи національної безпеки”. У першому з них, який визначає завдання, принципи, зміст і порядок планування в галузі оборони та координації дій органів державної влади в цій сфері, відсутні вимоги до Державної програми розвитку озброєння та військової техніки (ОВТ), яка фактично є одним з основних

механізмів реалізації військово-технічної та військово-промислової політики. У другому не визначені напрями розвитку воєнної організації держави, її технічного переозброєння та вдосконалення ОВТ.

Тож, по-перше, визначимо поняття “військово-технічна та військово-промислова політика”, а по-друге, розробимо комплекс заходів для завершення формування цілісної системи оборонного планування у сфері забезпечення національної безпеки України.

Отже, суть поняття “військово-технічна та військово-промислова політика”, механізми її формування та реалізації, перелік документів, якими визначаються основні її завдання та напрями на довгострокову перспективу, порядок їх коригування тощо у вітчизняних законах та інших нормативно-правових актах досі не визначені. Внаслідок цього недосконалим залишається і механізм стратегічного оборонного планування розвитку воєнної організації держави, бракує єдиної методології, не визначений механізм формування та узгодження між собою стратегічних документів оборонного планування [2; 3]. Через відсутність порядку розроблення основних документів оборонного планування неузгодженою є і Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2013 р.

Відсутність в Україні загальнодержавної системи стратегічного оборонного планування зумовила наявність низки недоліків і неузгодженості заходів Державної програми розвитку ОВТ і Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу (ОПК). Так, у першій з них не визначені ключові завдання зі створення систем ОВТ, на які потрібно спрямувати необхідні фінансові, матеріально-технічні й інтелектуальні ресурси, що віднесено п. 45 “Воєнної доктрини України” до основних принципів економічного забезпечення воєнної безпеки держави.

Без детального обґрунтування, конкретизації завдань і мети, були визначені напрями фундаментальних досліджень для створення перспективних систем озброєння. А через обсяги їх фінансування, які майже у 40 разів

менші, ніж на фінансування розробок нових і модернізацію існуючих систем (комплексів, зразків) ОВТ, не можна сподіватися на отримання будь-яких вагомих результатів. Усе це є свідченням відсутності збалансованої та науково обґрунтованої військово-технічної та військово-промислової політики держави, розрахованої на перспективу, що зумовлює необхідність і актуальність розробки в Україні системи поглядів і принципів формування військово-технічної та військово-промислової політики держави на довгостроковий період.

Водночас світовий досвід свідчить, що військово-технічна політика провідних країн світу в першу чергу спрямована на прискорення створення перспективних зразків нових поколінь озброєння. З цією метою планується проведення широкого спектру фундаментальних досліджень для виявлення принципово нових видів ОВТ і суттєвого поліпшення тактико-технічних характеристик існуючих систем ОВТ. У США, наприклад, з 70-х років XX ст. запроваджена система паралельної розробки воєнно-технічних концепцій зразків ОВТ, суть якої полягає в роздільному створенні їх складових. Реалізація такого підходу дає змогу будувати необхідні комплекси ОВТ з уже готових елементів, як з “цеглин” [4]. Такий модульний принцип побудови комплексів ОВТ забезпечує накопичення резервів для наступного їх вдосконалення й модернізації. Він є економічно вигідним, оскільки забезпечує своєчасне виробництво найефективніших зразків, меншого їх типуажу з широкими можливостями модернізації застарілих зразків ОВТ.

Саме тому постійно збільшується частка витрат на ці цілі у провідних країнах світу. Взірцем цього є США та Франція, частка витрат яких на здійснення фундаментальних досліджень сягає 10–15 % у загальних обсягах фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). Співвідношення між обсягами фінансування фундаментальних і прикладних досліджень у Китаї зберігається на рівні 1:3.

Слід відзначити, що згаданими програмними документами не визначені пріоритети

у сфері розвитку базових і критичних воєнних технологій, технологій подвійного використання, спрямованих, наприклад, на впровадження роботизації, мікромініатюризації та нанотехнологій, всебічної уніфікації, стандартизації та забезпечення багатofункціональності ОВТ [5]. Не визначений також рівень технологій в ОПК, якого необхідно досягнути, а також конкретні найважливіші завдання за напрямом створення спеціальних технологій та матеріалів з прив'язкою їх за метою та термінами до завдань зі створення (модернізації) ОВТ. Відсутніми є значні за обсягом інвестиційні високотехнологічні проекти, які б стали рушійною силою для проведення ефективного реформування ОПК. Не вирішується і проблема вдосконалення систем управління якістю ОВТ, яка набуває все більшої актуальності [6].

Водночас у розвинених країнах світу військово-технічна та військово-промислова політика розглядається як один із механізмів стратегії воєнної політики держави, як система науково обґрунтованих поглядів з питань розвитку ОВТ та ОПК, яка дає змогу здійснювати вибір пріоритетів, певного напрямку та послідовності дій держави у цій сфері. Вона формується шляхом проведення досліджень воєнної безпеки, врахування факторів економічного, науково-технічного, виробничо-технологічного та іншого змісту з використанням комплексного та системного підходів [7]. Завдяки цьому військово-технічна та військово-промислова політика стає головним інструментом з практичної реалізації досягнень науково-технічного прогресу у воєнній сфері та промисловості з метою підтримання технічного оснащення збройних сил на рівні сучасних вимог. По суті, вона відіграє роль генератора наукових ідей та розробок ОВТ, дає вихідні дані для планування розвитку ОПК та видатків оборонного бюджету [8; 9]. Обов'язковими стадіями формування військово-технічної та військово-промислової політики є проведення оперативно-стратегічних розрахунків, аналізу застосування засобів ведення збройної боротьби та встановлення прогнозів їх розвитку, на основі результатів яких вида-

ється відповідний документ стратегічного планування [10]. У США, наприклад, міністерствами видів збройних сил регулярно розробляються такі довгострокові прогнози, як “Наукові можливості”, “Технічні можливості” та “Концепції перспективних систем” [11]. Поряд із загальнодержавною воєнно-технічною концепцією на її основі розробляються окремі функціонально орієнтовані воєнно-технічні концепції [10].

Розробка основних документів стратегічного планування — складових військово-технічної та військово-промислової політики здійснюється і Європейським Союзом. Так, у 2007 р. затверджена Стратегія розвитку Європейської оборонної технологічної і промислової бази, схвалені засади розвитку Європейської стратегії досліджень і технологій в оборонній сфері *EDRTS (European Defense Research & Technology Strategy)*. На стадії підготовки проектів знаходяться Стратегія з питань озброєнь і План розвитку оборонних можливостей Європейського Союзу.

У Франції, наприклад, одним із механізмів планування військово-технічної та військово-промислової політики є виконання бюджетних програм “Прогнозування воєнної політики з урахуванням розвитку міжнародної обстановки” та “НДДКР подвійного призначення”, за якими фінансуються дослідження перспектив розвитку стратегічної обстановки та розвиток перспективних технологій [12]. У 2005 р. у Франції вперше був опублікований перспективний план розвитку нових технологій, у якому викладені сценарії виникнення конфліктів та імовірних загроз, основні напрями, принципи, а також пріоритетні галузі наукових досліджень. Запроваджена практика розробки закону “Про військове програмування Збройних Сил на 5-річний період” та розроблення 30-річного перспективного плану розвитку ОВТ, які кожного року оновлюються [13]. До речі, останній є частиною процесу оборонного планування й основним інструментом Міністерства оборони Франції для виявлення потреб в ОВТ та орієнтирів у проведенні досліджень і розробок.

Активні кроки у формуванні військово-технічної та військово-промислової політики здійснюються і Російською Федерацією. В “Основах военно-технической политики Российской Федерации на период до 2015 года и дальнейшую перспективу” визначені завдання та напрями військово-технічної та військово-промислової політики на довгострокову перспективу (10 років і більше) [8; 14]. У процесі підготовки цього документа системно враховано низку факторів і поглядів, а також об’єктивні дані у цій сфері.

Запроваджено принцип тісної співпраці промисловості і науки в інтересах створення нових, передових технологій та прогресивних матеріалів для новітніх базових поколінь ОВТ [15].

Одним з найважливіших напрямів військово-технічної політики розглядається стандартизація і уніфікація ОВТ, досягнення сумісності та взаємозаміни їхніх складових і комплектуючих виробів з метою заощадження бюджетних фінансових ресурсів на створення нових систем ОВТ.

Встановлені важливі баланси між системами озброєння Сухопутних військ та Військово-Морських сил, їх інфраструктурою, між новими розробками і модернізацією ОВТ, між рівнем бойових характеристик існуючих систем і можливостями експериментальних зразків ОВТ. Визначені основні напрями військово-технічної політики (вдосконалення та розробка нових методів управління військами та ОВТ, зокрема систем розвідки, зв’язку та радіоелектронної боротьби), а також погляди на експорт застарілого та сучасного ОВТ. Значна увага приділяється підвищенню конкурентоспроможності ОПК, зокрема воєнної електроніки, з метою впровадження у прилади та обладнання військового призначення новітніх досліджень у цій галузі, зменшення залежності від імпортозамінюючих матеріалів.

Завдання військово-технічної та військово-промислової політики конкретизовано у таких документах, як “Державна програма озброєння на 2006–2015 роки”, “Основы политики Российской Федерации в области военно-морской деятельности на период

до 2010 года” (затверджених Президентом Російської Федерації), та “Программа разработки, восстановления и организации производства стратегических, дефицитных и импортозамещающих материалов и малотоннажной химии для вооружения, военной и специальной техники на 2009–2011 годы и на период до 2015 года”, схваленої 28 липня 2008 р. урядом Російської Федерації [16].

Важливим аспектом воєнно-технічної політики Росії є спрямованість її на створення сучасних механізмів державного управління та нарощування державної підтримки ОПК, вдосконалення нормативно-правової бази формування та реалізації державного оборонного замовлення (ДОЗ) і функціонування ОПК в умовах ринкової економіки [17]. У цьому контексті обговорюються питання розробки федерального закону “Об оборонном бюджете” з метою вдосконалення механізму реалізації закону “О государственном оборонном заказе”, що дасть змогу завершити формування законодавчої бази, яка регулює відносини держави з ОПК.

На довгостроковий період (2005–2015 рр.) розроблено Концепцію воєнно-технічної політики у Республіці Білорусь (затверджена Указом Президента Республіки Білорусь від 27 грудня 2004 р.), якою визначені пріоритетні напрями розвитку та приведення ОВТ до основних сучасних оперативних-стратегічних і тактико-технічних вимог. Вона стала основою для розробки державної програми розвитку ОВТ, порядок формування, затвердження, фінансування та реалізація якої та державного оборонного замовлення затверджено на законодавчому рівні (закон Республіки Білорусь від 18 травня 2007 р. № 232–З “О государственной программе вооружения и государственном оборонном заказе”). Відповідно до цього закону згадана програма має бути включена до переліку державних програм, фінансування яких передбачається з коштів державного бюджету. На її фінансування додатково передбачаються кошти пільгових кредитів за рахунок їх здешевлення з державного бюджету та кошти державних інноваційних фондів. Аналогічний підхід при реалізації військово-технічної політики

запроваджений також у Республіці Казахстан. Зокрема, ст. 4 закону Республіки Казахстан “О государственном оборонном заказе” визначено, що проект ДОЗ формується на основі показників державної програми розвитку ОВТ.

Ці приклади свідчать, що вітчизняна нормативно-правова база у сфері стратегічного оборонного планування, зокрема, з формування та реалізації державної військово-технічної та військово-промислової політики, потребує подальшого вдосконалення з урахуванням апробованих у світовій практиці підходів і механізмів. Водночас слід відзначити, що в Україні існує позитивний приклад створення цілісної системи прогнозних і програмних документів у сфері соціального та економічного розвитку України. Так, Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” чітко визначені правові, економічні та організаційні засади формування таких документів, встановлений загальний порядок їх розроблення, затвердження та виконання.

З огляду на викладене, особливої актуальності набувають питання запровадження комплексу заходів для завершення формування цілісної системи оборонного планування, зокрема у сфері військово-технічної та військово-промислової політики. Зміст цих заходів можливо викласти таким чином:

1. Внесення змін та доповнень до Закону України “Про оборону України” в частині визначення поняття “військово-технічна та військово-промислова політика”, повноважень органів державної влади щодо її формування та реалізації. Доповнення ст. 8 Закону України “Про основи національної безпеки України” визначенням основних засад формування військово-технічної та військово-промислової політики.

2. Визначення військово-технічної та військово-промислової політики як цілісної системи поглядів, принципів, основних заходів та пріоритетних напрямів розвитку озброєння, військової та спеціальної техніки воєнної організації держави, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності

для забезпечення потреб оборони технологічного розвитку ОПК на довгостроковий період, спрямованих на відвернення та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

3. Стратегія військово-технічної та військово-промислової політики як документ стратегічного оборонного планування має розглядатись Радою національної безпеки і оборони України та затверджуватись Президентом України. Вона має бути основою для формування Державної програми озброєння та військової техніки і Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу та забезпечити синхронізацію їхніх заходів, завдань, окремих етапів і термінів виконання.

У такому документі стратегічного планування необхідно визначити перелік основних завдань, ключові проблеми й терміни їх вирішення, основні напрями наукових досліджень, типаж (номенклатуру) перспективного ОВТ, необхідного для забезпечення вирішення завдань Збройних сил України на довгостроковий період, а також потрібний рівень тактико-технічних характеристик перспективних зразків ОВТ, які необхідно розробляти.

4. Важливим аспектом військово-технічної та військово-промислової політики є визначення основних заходів з метою запобігання військово-технічного і технологічного відставання України в розвитку основних видів ОВТ, які можуть вироблятися в Україні і бути конкурентоспроможними на світовому ринку озброєння. Для цього у згаданій політиці мають формулюватись найважливіші завдання розвитку ОПК, зокрема щодо створення сучасних механізмів державного управління та нарощування державної підтримки ОПК, розвитку науково-технічного комплексу, а також погляди на подальший розвиток системи військово-технічного співробітництва з іноземними державами.

5. Стратегія військово-технічної та військово-промислової політики має орієнтувати розвиток вітчизняного ОПК на реалізацію значних за обсягом інноваційних проєктів, що вимагатиме об'єднання фінансових,

матеріальних і кадрових ресурсів його підприємств і стане реальним механізмом залучення провідних іноземних компаній до їх реалізації.

Одним з пріоритетів військово-промислової політики має стати вибір і розвиток обмеженої кількості найважливіших базових, спеціальних та промислових технологій (критичних технологій), які мають визначальний вплив на підвищення ефективності виробництва конкурентної продукції і забезпечувати перехід до нових технологічних засад. При цьому необхідно передбачати заходи державної підтримки важливих макротехнологічних пріоритетів, які визначають виробництво наукоємної продукції. Саме такий напрям визначений, наприклад, у Росії як основний при реалізації стратегії розвитку ОПК на період до 2015 р. [18].

6. Основні положення Стратегії військово-технічної та військово-промислової політики мають обов'язково враховуватись під час планування наукової та науково-технічної діяльності держави, зокрема при формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності в Україні, реалізації Загальнодержавної комплексної програми розвитку високих наукоємних технологій, а також інших державних цільових науково-технічних програм.

7. Військово-технічна та військово-промислова політика має визначати і напрями вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема з організації оборонного планування, формування та виконання оборонного бюджету України, державного оборонного замовлення, державної підтримки ОПК, загальні принципи побудови та бюджетного фінансування Державної програми розвитку ОВТ, вимоги до структури та механізм погодження (кореляції) виконання її заходів із державним оборонним замовленням.

Запровадження таких заходів дасть змогу обґрунтовано й системно здійснювати в Україні стратегічне планування військово-технічної та військово-промислової політики.

Отже, окреслено проблемні питання становлення та розвитку системи стратегічного

планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки в Україні, а також слабкі місця (недосконалість) Державних програм розвитку озброєння та військової техніки, реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу. Завдяки аналізу світового досвіду формування військово-технічної та військово-промислової політики можна, по-перше, дати визначення поняття "військово-технічна та військово-промислова політика", а також запропонувати комплекс заходів для формування цілісної системи оборонного планування у сфері забезпечення національної безпеки України.

Перспективними напрямками подальших досліджень є реалізація запропонованого комплексу заходів у нормативно-правовому полі України з метою завершення формування цілісної системи оборонного планування у сфері забезпечення національної безпеки та розроблення науково-обґрунтованого механізму розроблення базових документів оборонного планування держави.

Література

1. Шляхи вибору стратегічних напрямів модернізації та реформування оборонної промисловості України / В. В. Зубарев, С. В. Ленков, О. В. Селюков, П. П. Скурський // Наука і оборона. — 2008. — № 1. — С. 33–38.
2. Семенченко А. І. Формалізація стратегічного планування у сфері забезпечення інформаційної безпеки // Наука і оборона. — 2007. — № 1. — С. 9.
3. Телелим В. М. Аналіз деяких аспектів стратегічного планування у воєнній сфері США / В. М. Телелим, М. В. Гребенюк, Ю. В. Пунда // Наука і оборона. — 2007. — № 2. — С. 18–22.
4. Военно-техническая политика Российской Федерации. Механизмы реализации военно-технической политики // Обозреватель-Observer. — 2003. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N5-8_94/5-8_30.htm
5. Бурутин А. Г. О некоторых аспектах военно-технической политики государства в новой редакции военной доктрины РФ // Военная мысль. — 2007. — № 3. — С. 22–29.
6. Буренок В. М. Управление качеством вооружения и военной техники / В. М. Буренок, А. А. Ивлев, С. С. Смирнов // Военная мысль. — 2006. — № 8. — С. 18–23.
7. Демидов Б. А. Системно-концептуальные основы деятельности в военно-технической области. Ч. 1: Концептуальные основы и элементы национальной безопасности / Б. А. Демидов, А. Ф. Величко, И. В. Волошук; Под ред. Б. А. Демидова. — К.: Книга, 2004. — 736 с.

8. Барыкин В. М. Планирование военного строительства: опыт и современность // Военная мысль. — 1995. — № 3. — С. 12–20.

9. Науменко М. Военно-техническая политика сегодня // Обозреватель-Observer. — 2008. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N10-11_94/008.htm

10. Война и мир в терминах и определениях: Под общ. ред. Д. О. Рогозина. — М.: Изд. дом "По Пог", 2004. — 624 с.

11. Солнышков Ю. С. Экономические факторы и вооружение. — М.: Воениздат, 1973. — 120 с.

12. Ржевчинская Т. Финансирование военной деятельности во Франции в 2006 году // Зарубежное обозрение. — 2006. — № 1. — С. 23–29.

13. The 30-year prospective plan of the Minis-Defence // The armaments portal. — 2008. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа до журналу: http://www.ixarm.com/-imprim-er_40732

14. Основы военно-технической политики Российской Федерации на период до 2015 года и дальнейшую перспективу (одобрены 25 февраля на заседании Совета Безопас-

ности РФ) // Информационное агентство ТС ВПК. — 2003. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ia.vpk.ru/vpkrus/talk/2003/02_2003.htm

15. Московский А. Уверенность в завтрашнем дне. Выполнение намеченных планов развития вооружения и военной техники — залог повышения обороноспособности государства // Военно-промышленный курьер. — 2004. — № 9. — С. 23–34.

16. Кедров И. Принята Программа разработки, восстановления, организации производств стратегических, дефицитных и импортозамещающих материалов и малотоннажной химии для ВВСТ // Военно-промышленный курьер. — 2008. — № 31. — С. 56–60.

17. Бурутин А. Г. Некоторые аспекты военно-технической политики Российской Федерации в области развития обороннопромышленного комплекса // Вооружения. Политика. Конверсия. — 2006. — № 4. — С. 3–7.

18. Позиция Всероссийской политической партии "Единая Россия" в области укрепления обороноспособности страны // Официальный сайт партии "Единая Россия". — 2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://er.ru>

Визначені проблемні питання становлення та розвитку системи стратегічного планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки в Україні, слабкі місця Державних програм із розвитку озброєння і військової техніки, реформування та розвитку обороннопромислового комплексу, проаналізовано світовий досвід формування військово-технічної та військово-промислової політики провідних країн світу, запропоновано визначення поняття "військово-технічна і військово-промислова політика" та комплекс заходів для формування цілісної системи оборонного планування у сфері забезпечення національної безпеки України.

Определены проблемные вопросы становления и развития системы стратегического планирования, координации и контроля деятельности органов сектора безопасности в Украине, слабые места Государственных программ развития вооружения и военной техники, реформирования и развития обороннопромышленного комплекса, проанализирован мировой опыт формирования военно-технической и военно-промышленной политики передовых стран мира, предложено определение понятия "военно-техническая и военно-промышленная политика", а также комплекс мер для формирования целостной системы оборонного планирования в сфере обеспечения национальной безопасности Украины.

The article identifies problematic issues of establishment and development of the system of strategic planning, coordination, and security sector bodies' supervision in Ukraine as well as the weak points in the National Program for materiel development, reforming and development of the defense industrial system. It analyzes world experience of the establishment of the military technical and defense industrial policy of the leading countries. It also defines the notions "military technical and defense industrial policy" and proposes the range of activities for the establishment of the integral system of defense planning in the sphere of providing national security of Ukraine.

Надійшла 10 лютого 2012 р.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 25–30

Проаналізовано сутність, структуру і форми політичної комунікації, що дає можливість гармонізувати відносини між учасниками взаємодії.

Нині політична комунікація цікавила й цікавить як науковців, фахівців у галузі політики і комунікавістики, так і пересічних громадян. Як правило, під цим поняттям мають на увазі процес передачі, обміну інформацією, який структурує політичну діяльність і надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з врахуванням їхніх потреб та інтересів [14]. З допомогою політичної комунікації з'являється можливість формування “образу” влади, оскільки правителі прагнуть постати перед масами з найвигіднішого боку, залежно від вимог, які висувались до вождя, лідера, президента на кожному історичному етапі.

У сучасній фаховій літературі є багато визначень політичної комунікації, але вони дещо різнопланові, оскільки пошуки ведуться в рамках різних дисциплін. Це свідчить як про актуальність теоретичного дослідження політичної комунікації в рамках політичних наук, так і про достатньо тривалий пошук концептів цієї категорії.

Аналізуючи ступінь наукового розробки зазначеної проблеми необхідно зазначити, що комунікативний погляд на природу політики, визнання важливої ролі комунікативних процесів у політиці є однією з давніх традицій соціальної філософії, політології, психології, культурології. Ці питання піднімалися у працях Мо-Цзи, Платона, Аристотеля, Цицерона та інших античних філософів, розглядались під різними кутами зору

в середньовічних та модерних творах Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Т. Гоббса, Д. Локка та ін.

У другій половині XX ст. в рамках філософії, а конкретно комунікативної філософії, відомими є праці Г. Аренда, Х. Ортега-і-Гассета, П. Рікьора, Ю. Хабермаса, К.-О. Апеля, В. Гюсле та багатьох інших [12].

Стосовно української і російської політичної та соціально-філософської думки, то наприкінці XX ст. і на початку XXI ст. з'явилися ґрунтовні наукові розробки щодо політичної комунікації. Це передусім праці В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Бебика [1], І. Варзара, К. Гаджієва, Ю. Ганжурова [2], М. Головатого, В. Горбатенка, С. Демченко, А. Єрмоленка, О. Кабачної [7], Т. Кадлубович, Л. Кочубей [10], В. Корнієнка [9], В. Кривошеїна, В. Недбай [12], А. Панаріна, Г. Почепцова [15], Л. Ситніченко, Ю. Шайгородського та ін.

У межах політичних наук, як правило, аналізують її окремі аспекти (роль ЗМІ, ступінь демократизації комунікації, процес передачі інформації тощо), а комплексного систематизованого погляду на сутність політичної комунікації досі не вироблено. Тож дослідимо сутність, складові та основні функції і види політичної комунікації.

По-перше, поняття політична комунікація містить такі дві складові, як політика і комунікація. “Під комунікацією в широкому розумінні мають на увазі і систему, в якій здійснюється взаємодія її складових, і способи спілкування, що дають змогу створюва-

ти, передавати та отримувати інформацію” [17, 5]. Відомими є і такі визначення: “Комунікація — соціально обумовлений процес передачі і прийняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування за допомогою різних комунікативних засобів” [8; 9]. На інший аспект звертається увага у такій трактовці зазначеної категорії: “...це процес перекодування вербальної у невербальну, а невербальної у вербальну галузь, тобто важливий період відтворення одного до дії другого” [16, 4].

Як слушно зазначає М. Назаров, у політичній комунікації можна виокремити дві основні диференціації. На його думку, існує істотна різниця між медіа-орієнтованими і соціально-орієнтованими науковими підходами [11, 11]. Так, одні науковці вважають комунікацію відносно самостійним елементом у соціумі, а тому їх основна увага акцентується на взаєминах як варіанті суспільно-політичних змін у межах соціально-орієнтованих підходів. Мається на увазі, що політичні процеси, насамкінець, визначають сутність, особливості масової комунікації в суспільстві. З одного боку, існують досить поширені підходи в межах культурології, що акцентують увагу на дослідженні комунікації у контексті тих ідей, ідеалів, цінностей, поглядів, які поширюються в суспільстві. З другого боку, помітною є тенденція до збільшення впливу прагматичних, матеріалістичних відносин у політико-комунікативних відносинах.

Як відомо, політично важлива інформація, що поширюється різними засобами комунікації, значно впливає на громадян, що дає підстави розглядати політичну комунікацію як достатньо самостійний інститут щодо впливу на електоральні переваги, формування громадської думки тощо. Звідси й народилось відоме висловлювання про впливовість “четвертої влади” в сучасному суспільстві. Тому важливим є уточнення сутності політичної комунікації, яка відіграє визначальну роль як у просторі інформаційних потоків (визначає і певним чином позиціонує різні інститути державної влади), так і у впливі на поведінку і прийняття політич-

но важливих рішень не лише політиками, а й громадянами.

Характеризуючи структуру політичної комунікації, важливо визначити комунікативну діяльність таких основних складових громадянського суспільства, як політичних партій та громадських організацій, то насправді стає очевидним потужний вплив політичної комунікації на мотивацію поведінки людей, з одного боку, та на діяльність владної еліти — з другого.

Варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі до сьогодні проблеми політичної комунікації доволі часто розглядаються звужено, а саме під кутом зору аналізу діяльності засобів масової комунікації у частині організації політичної реклами (різних видів піару), яка, на думку окремих політологів, є формою політичної комунікації так само, як і піар-пропаганда [5, 13]. Під таким кутом зору сутнісні ознаки інформації набули певного узагальнення на рівні політико-комунікативних технологій. Можемо погодитись із професором Г. Почепцовим, який розглядає цю категорію як технології, наголошуючи на системності процесу організації багатоканального впливу на аудиторію [16]. На основі комунікативних схем, стратегій, прийомів і залежно від конкретних осіб та цілей визначаються відповідні маніпулятивні сценарії політичних дискурсів. Саме на цьому наголошують політологи Зернецькі, які зробили висновок про те, що “активне використання комунікативних тактик та прийомів... як у традиційних, так і у нових мас-медіа є характерною тенденцією глобальної професіоналізації політичного дискурсу інформаційної доби” [6].

Як вже зазначалось, більшість дослідників розглядає проблему структурованості, суб’єкт-об’єктності політичної комунікації у контексті ролі засобів комунікації в сучасному інформаційному суспільстві. Коли науковці порушують питання про їх визначальний вплив на політичну систему, то виникає ситуація суміщення основних понять у частині спрощення комунікативного процесу до рівня функціонування власне засобів масової інформації. Причому таке обмеження низки

ознак відбувається, з одного боку, за рахунок фактичного ототожнення понять “політична комунікація” і “політична інформація”, а з другого — гіперболізацією процесу політичної комунікації в її окремих сферах використання, в першу чергу, у виборчому процесі та вивченні громадської думки [2].

На нашу думку, політичну інформацію потрібно розглядати як сукупність повідомлень, знань про події, явища і факти політичної сфери суспільства. Іншими словами, інформаційні потоки варто розглядати на зразок чинників актуалізації політичної комунікації як процесу. Тобто політична комунікація як комплексне явище структурує інформацію не лише за змістом, а й за її введенням у соціум на різних рівнях. Тобто, політична інформація набуває рис політичної комунікації, коли вона стає елементом її структури.

Розглядаючи складові політичної комунікації, виходимо на її класичні моделі. Не будемо аналізувати всі відомі моделі, а зауважимо, що їх багато і в кожній акцентується увага на її окремих елементах [4]. Досить часто сучасні політологи аналізують комунікативну модель Г. Лассуелла, який описав процес комунікації за допомогою п'яти ключових характеристик повідомлень: хто передає, кому передає, що передає, за яким каналом, з яким результатом [4]. Згодом ця конструкція, що отримала назву формули Г. Лассуелла, зазвичай застосовувалася як ілюстрація кола основних проблем, що перебувають у полі зору політичної комунікативістики, — вивчення комунікаторів, дослідження повідомлень (контент-аналіз), засобів комунікації, аудиторії і результатів інформаційної дії.

Нині ця модель вдосконалюється за рахунок введення важливих елементів зворотного зв'язку, адже демократизація відносин сприяє його розвитку. В результаті змінюється і сутність політичної комунікації, у якій усі складові пов'язані доволі складними причинно-наслідковими зв'язками. Далі політична комунікація вдосконалилась включенням додаткових компонентів — джерел політичної інформації, умов функціонування

політичної комунікації, особливостей адресної аудиторії та, нарешті, мови як засобу комунікації тощо.

Відповідно, структуризація комунікативного повідомлення впливає з характеристики суб'єкта політико-комунікативного процесу (суб'єкт — це той, хто безпосередньо чи опосередковано бере участь у політичному житті. Ними можуть бути громадяни та організації, політичні партії, класи, певні соціальні групи і держава в цілому). Існує думка, що суб'єктами політичної комунікації виступають переважно активні учасники політичного процесу, які формулюють політичні цілі та ведуть боротьбу за їх досягнення.

Варто зазначити, що ця позиція дещо штучно обмежує коло комунікаторів, залишаючи поза його межами більшість пересічних виборців. Хоча, як слушно зауважує М. Грачов, саме категорія громадян, які не беруть участі у виборах, є важливим показником суб'єктної активності в просторі політичної комунікації так само, як і носії інших символічних актів неприйняття процедур реалізації виборчого права [3].

Аналізуючи структуру політичної комунікації, зазначимо, що вона включає і класифікацію її основних суб'єктів, це: 1) інститути, якими в цьому випадку є різні гілки влади, парламент, уряд, політичні партії, громадські об'єднання тощо; 2) індивіди або різні соціальні спільноти: соціально-класові, демографічні, етнічні, професійні; 3) засоби масової комунікації, які є функціональними суб'єктами. Цікавим є те, що в системі політичної комунікації ЗМК не лише створюють політично важливу інформацію, а й самі є складовою процесу передачі інформації.

Іншими словами, засоби масової комунікації (колективи редакцій, технічні засоби тощо) виступають як основна раціональна складова політичної комунікації. Власники засобів комунікації виступають суб'єктами політичної комунікації, оскільки вони визначають позицію комунікатора, телевізійного каналу, газети, сайту Інтернету тощо. У тих випадках, коли засоби масової комунікації є державними, то суб'єктом, відповідно, виступає держава.

Громадяни в різному ступені можуть вплинути на державу щодо її комунікативної діяльності. Якщо вони цього не роблять, то держава в особі домінуючого суб'єкта політичної влади на власний розсуд може враховувати/не враховувати громадську думку. Сучасні політичні процеси свідчать, що політико-комунікативні складові не відповідають принципам толерантного діалогу, а є переважно так званою організаційно-адміністративною комунікацією.

За влучним висловлюванням Т. Персикової, така комунікація здійснюється каналами “виноградної лози”, тобто зовні непередбачувані шляхи передачі інформації нагадують хаотичне переплетіння гілок винограду, які живляться з єдиного кореня [13, 21]. Тому за розвиненістю/нерозвиненістю двостороннього зв'язку між владною елітою і громадянами можна виокремити такі форми політичної комунікації, як демократичну, авторитарну і тоталітарну.

Якщо взяти до уваги різні методи передачі інформації та її жанри (релевантна (офіційної) і нерелевантна (супровідна) інформація), то можна виокремити такі види політичної комунікації, як формальну і неформальну. Щодо неформальних політико-комунікативних явищ, то мова йде про “стихійну поведінку”. Проте політичний досвід українського суспільства свідчить, що їхня стихійність є дещо умовною. Зрозуміло, що нині мітинги, “кольорові революції” переважно є технологічними, спланованими різними зацікавленими суб'єктами політики, а саме неформальні політико-комунікативні процеси якраз і є найефективнішими засобами впливу. Саме тому найкращий результат дає впровадження неформальних комунікацій через систему формалізованих засобів масової комунікації. Наприклад, такий наслідок мають повідомлення, пов'язані з поширенням так званого “чорного піару” або компромату. Завдяки правильно побудованій комунікації технології “чорного піару” ефективно спрацьовують у плані реалізації мети (поліпшення або погіршення іміджу політика). Згодом такі чутки стають самостійним носієм неформальної політичної комуні-

кації і проникають в інформаційний простір суспільства.

Варто зауважити, що такі носії неформальної політичної комунікації є однією з важливих складових таких комунікативних актів, які разом з інтерпретаторами інформаційних потоків, діями лідерів громадської думки впливають на мотивацію, різноманітні форми поведінки громадян (публічні акції протесту, мітинги, революції тощо). Тому в процесі аналізу структури політичної комунікації, її цінності, важливим елементом є ефективність комунікативного повідомлення в системі взаємин “суб'єкт-об'єкт”.

Розглядаючи структуру політичної комунікації, крім суб'єктів важливими її елементами є ситуація і мотивація участі. Отже, можна запропонувати таку структуру цього виду комунікації:

1. Два учасники-комуніканти, які наділені свідомістю і мають норми певної семіотичної системи, наприклад, мову.
2. Ситуація (або ситуації), яку вони намагаються осмислити і зрозуміти.
3. Тексти, що виражають зміст політичної ситуації в мові або елементах цієї семантичної системи.
4. Мотиви і цілі, що спрямовують тексти, тобто те, що спонукає суб'єктів звертатися один до одного.
5. Процес матеріальної передачі текстів тощо.

Насамкінець стосовно структури політичної комунікації зазначимо, що крім раціональної складової вона містить емоційну сферу, світ несвідомого (страхи, стереотипи тощо), що впливає на сприйняття політичної інформації, поведінку суб'єктів взаємодії. Саме від останньої і залежить відчуття задоволення/незадоволення учасника комунікації від самого процесу політичної комунікації, ступінь його активності, взагалі розвиток усього суспільства.

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що сутність політичної комунікації полягає у цілеспрямованих контактах між людьми за допомогою обміну інформацією та духовного спілкування в політичному процесі. Полі-

тична комунікація виступає як своєрідним соціально-інформаційним полем, так і процесом, і психологічним феноменом, що вимагає різних підходів і методів дослідження.

На наш погляд, політичну комунікацію можна визначити як процес передачі, обміну інформацією, що структурує політичну діяльність, поведінку і надає їм нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з врахуванням їхніх потреб, інтересів, рівня політичної культури і свідомості.

Проблема структуризації політичної комунікації обов'язково передбачає змістовий аналіз: інформаційних носіїв на рівні аналітичної критики з урахуванням процесів трансформації повідомлення, особливостей суб'єктів взаємодії, умови формування і механізми реалізації політичної комунікації тощо. Виходячи з характеристики джерела інформаційної дії виокремлюють чотири основні канали політичної комунікації: офіційний, персональний, опосередкований, анонімний.

До структури політичної комунікації, на наш погляд, належать:

- 1) змістовний компонент (власне інформація, повідомлення та ін.);
- 2) матеріальний компонент, засоби політичної комунікації: засоби масової комунікації, техніко-інформаційні системи (центри, мережі і технології передачі інформації);
- 3) учасники взаємодії, комунікатори (політики, інформаційні агентства, прес-центри, лідери громадської думки, тобто є наявними спеціальні знання і навички людей), громадяни;
- 4) символи (імідж, образ, бренд тощо);
- 5) нерациональна сфера (емоції, стереотипи, страхи, різні психологічні феномени тощо), що виступають підґрунтям формування політичної комунікації;
- 6) політичні поведінка і діяльність (прийняття важливих політичних рішень), що виникають у процесі політичної комунікації.

Формами політичної комунікації є такі: раціональна і спонтанна; формальна і неформальна (спілкування громадян з представни-

ками політичних інститутів, журналістами); горизонтальна і вертикальна (залежить від суб'єктів взаємодії), комунікація в ході виборів, референдумів, демонстрацій та інших політичних акцій; безпосередня взаємодія (міжособистісна комунікація "обличчям до обличчя"), опосередкована взаємодія й опосередкована квазівзаємодія (радіо, телебачення, Інтернет); владна й електоральна політична комунікація.

Враховуючи зазначене, політична комунікація виконує такі функції: поширює і сприяє засвоєнню знань про політичні цінності і зразки політичної культури; інформує громадян у питаннях політики; сприяє інтеграції суспільства та регулює суспільно-політичні відносини; формує громадську думку про політичні процеси і явища; сприяє політичній соціалізації і адаптації особистості; допомагає орієнтуватися в політичних процесах і мотивує учасників взаємодії, впливає на прийняття політично важливих рішень; транслює і стимулює розвиток політичної свідомості в межах певної політичної культури суспільства.

Проведений аналіз сутності, структури і форм політичної комунікації покликаний збагатити наукові дослідження в галузі політичних наук, він показав необхідність міжпредметних досліджень для комплексного вивчення цього феномену, оскільки політична комунікація має бути мистецтвом досягнення гармонії у взаєминах, узгодження інтересів між різними соціальними групами на основі толерантності, прозорості, демократичності. Проте потребує подальших опрацювань методологія політичної комунікації, розробка нових підходів, враховуючи зростаючий рівень політичної культури і свідомості українського суспільства.

Література

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніки публік рилейшнз: Монографія. — К.: МАУП, 2005. — 440 с.
2. Ганжуров Ю. Політична комунікація: проблеми структуризації // Політич. менеджмент. — № 2. — 2004. — С. 125–126.

3. Грачев М. Н. Политическая коммуникация // Вестник Российского ун-та дружбы народов. — Серия: Политология. — 1999. — № 1. — С. 29.
4. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації: Монографія. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 275 с.
5. Егорова-Гатман Е. В. Политическая реклама / Е. В. Егорова-Гатман, К. В. Плешаков — М.: Никколо-медиа, 2002. — 125 с.
6. Зернецька О. PR-маніпулятивний вплив: комунікативна теорія і практика / О. Зернецька, П. Зернецький // Політичний менеджмент. — № 3. — 2003. — С. 112.
7. Кабачная О. В. Политическая коммуникация в Украине: основные тенденции, противоречия, возможности анализа / Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2000. — № 462. — С. 50.
8. Канецкая В. П. Социология коммуникации. — М.: Междунар. ун-т бизнеса и управления, 1997. — 304 с.
9. Корнієнко В. О. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі: Монографія / В. О. Корнієнко, С. Г. Денисюк, А. А. Шиян. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. — 260 с.
10. Кочубей Л. Особливості політичних комунікацій в умовах розвитку технологій інформаційного суспільства // Віче: журн. Верховної Ради України. — № 19 (256). — 2009. — С. 24–25.
11. Назаров М. М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования. — М.: Аванти плюс, 2003. — 428 с.
12. Недбай В. Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект. — О.: Фенікс, 2009. — 328 с.
13. Персикова Г. Н. Международная коммуникация и корпоративная культура. — М.: Логос, 2002. — 224 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Генеза, 2004 — 736 с.
15. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. — К.: Ваклер, 2001. — 348 с.
16. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. — К.: Ваклер, 2001. — 656 с.
17. Шариков Ф. И. Основы теории коммуникации. — М.: Социальные отношения, 2005. — 248 с.

Для збагачення політичної науки актуальним є структурно-функціональний аналіз політичної комунікації, враховуючи вплив на неї інформаційного суспільства і ускладнення суспільно-політичних відносин.

Для обогащения политической науки актуален структурно-функциональный анализ политической коммуникации, учитывая влияние на нее информационного общества и усложнение общественно-политических отношений.

The structural and functional analysis of political communication is relevant for the enrichment of political science, taking into account the influence of the informational society and aggravate social and political relations.

Надійшла 28 грудня 2011 р.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 31–37

Аналіз теоретико-міфологічних засад політичного міфотворення, що здійснений крізь призму феномену легітимації влади як складової ефективного іміджу держави, дає можливість встановити сутнісно-змістовне наповнення цього процесу, класифікаційно-видові форми політичного міфу.

Зазначена проблематика дослідження обґрунтовується фактом наших подальших наукових розвідок у сфері політичного іміджу держави в контексті загальносвітових та вітчизняних тенденцій. Щодо останнього, то тут цілком погоджуємося із Н. Качинською, яка справедливо зазначає, що бурхливі зміни другої половини ХХ — початку ХХІ ст. в житті світової спільноти (серед яких — завершення холодної війни, інформаційний прогрес людства, швидкі темпи всебічної глобалізації) спричинили “розмиття” державних кордонів, посилення міждержавної конкуренції, інформаційно-комунікативних дій та інтересів з боку всіх держав. За цих умов феномен іміджу держави, відомий ще за часів Н. Макіавеллі як “державна маска”, набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом кожної держави... Цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені [4].

Тому актуальним, на нашу думку, є дослідження інструментів формування сприятливого іміджу держави, одним із яких виступає політичний міф. У рамках розробки цієї проблематики вважаємо за доцільне зупинитися на останньому як одному з факторів легітимації влади.

Чому ми говоримо саме про легітимацію політичної влади? Ефективність іміджу держави знаходиться у вимірі двох площин — “внутрішньої аудиторії” (населення цієї самої держави) та “зовнішнього оточення” (власне світової спільноти). І жодна з цих складових не буде остаточно сформованою і оформленою поза контекстом легітимності.

Варто також зазначити, що проблематика легітимності влади нині є особливо актуальною для України. Адже політичні зміни у вигляді трансформації політичного режиму, засобів політичного управління стають умовою і викликом, потребують легітимації політичної влади загалом та її інститутів, ідеології, персоналій нового режиму зокрема, і делегітимації інститутів, ідеології, персоналій режиму попередників.

Легітимність рішення того чи іншого інституту влади опирається на свою власну легітимність, якою її наділяє джерело легітимності — воля народу. Це, на наш погляд, зумовлює актуальність дослідження феномену легітимації української влади. І одним з головних інструментів легітимації влади є політичний міф.

Політичний міф за змістом для суб’єкта політичного управління є чинником, за яким народ легітимізує політичний порядок, політичний режим та окремих лідерів, і за цими самими критеріями суб’єкт політичного управління може відтворити політичний

міф насамперед засобами політичної комунікації. Нині, коли вчені відзначають втрату владою свого авторитету серед населення, актуальним, на наш погляд, стає вивчення політичного міфу як чинника легітимації влади.

Значущість феномену міфу вченими була підкреслена вже давно, на що було спрямовано праці Р. Барта, О. Лосєва, Г. Лебона, Е. Касіра, З. Фрейда, К. Г. Юнга, М. Еліаде, В. Проппа, Є. Мелетинського та інших учених. З переходом цивілізації до нової доби інформаційного суспільства роль міфу зростає, що зумовлює появу нових доробок за цією проблематикою: А. Цуладзе, А. Кольєв, Г. Осіпов, Г. Почепцов, І. Кравченко — це далеко не повний перелік вчених сучасності, сфера наукових інтересів яких пов'язана з вивченням політичних міфів.

Дослідимо саме легітимаційну функцію міфу. Ця необхідність диктується останніми подіями політичного життя України, стрімкою втратою владою, її основними інститутами авторитету серед населення. Ці обставини, на наш погляд, обумовлюють необхідність дослідження політичного міфу як чинника легітимації влади.

Для дослідження політичного міфу як чинника легітимації влади потрібно вирішити такі завдання, а саме: дати власне визначення терміну “міф”, “політичний міф”, проаналізувати легітимаційну функцію політичного міфу, дослідити зв'язок політичної міфології і влади.

На сьогодні існує велика кількість визначень міфу, проте більшість з них зосереджує увагу радше на таких аспектах міфу, як викривлення інтерпретації певних історичних подій чи постатей; ілюзія, неправдива пропаганда, закорінений у масовій свідомості стереотип; ці визначення відображають розуміння міфу з точки зору буденного світогляду. Перш ніж давати визначення терміну “політичний міф”, проаналізуємо концепцію міфу О. Лосєва.

О. Лосєв у своїй фундаментальній праці “Діалектика міфу” [5, 72–73] намагається дослідити сутність і зміст міфу. Зокрема, він зазначає:

1. Міф — це не вимисел чи фікція, не фантастична вигадка, а необхідна категорія свідомості і буття.
2. Міф — не ідеальне буття, але відчутна і творима уречевлена реальність.
3. Міф — не наукова конструкція, а живе суб'єкт-об'єктне взаємодіявання зі своєю істинністю, достовірністю, законмірністю і структурою.
4. Міф — не метафізична побудова, а дійсність, відсторонена від звичайного ходу явищ.
5. Міф — не алегорія чи схема, а символ, який може утримувати в собі алегорію чи схему.
6. Міф — не поетичний твір, а особлива зверненість речей в інтуїтивну сферу, де вони поєднуються з особистістю в її сутності.

Доволі поширеним серед вчених була й досі залишається негативна оцінка міфу як вимислу чи фікції. О. Лосєв заперечує її, і наголошує на міфі як уречевленій реальності, дійсності, символі. На наш погляд, не можна протиставляти міф реальності, процес міфологізації є атрибутивною характеристикою як свідомості конкретного індивіда, так і маси в цілому.

Отже, на наш погляд, міф — це атрибутивна характеристика людської свідомості, спосіб ставлення людини до світу, який переживається нею як реальне буття і сприяє поясненню навколишнього світу, встановленню з ним контактів; призма, крізь яку цей світ відображається в людській свідомості.

Багато хто пов'язує міфи з архаїчною свідомістю, для якої реальність міфу є абсолютною і не підлягає сумніву. Дещо інший вимір має міф політичний. А. Цуладзе наводить таке визначення політичного міфу: “... — це міф, що використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимізації влади, здійснення політичного панування” [8, 56]. Автор визначає політичний міф через міф, сферою впливу якого є політичне життя суспільства. Справді, можна виокремити за цим критерієм міфи політичні, економічні, соціальні, іміджеві. На думку А. Кольєва, політичний міф також усвідомлюється як

реальність, але вже не з тією впевненістю чи глибиною, як у випадку архаїчного міфу. Політичний міф — завжди чиясь видумка, навіть якщо здається, що він народжений реальністю — спочатку як можлива реальність, а потім як реальність цілком очевидна [3, 126].

Деякі політичні міфи зникають так і не встигнувши народитися, інші контролюють людську свідомість протягом багатьох десятиліть; тривалість їх існування обумовлюється тим, наскільки той чи інший політичний міф враховує архетипічні структури людської психіки. Але чи можна однозначно стверджувати, що політичні міфи не так глибоко вкорінені у свідомість населення. Ті приклади масового зомбування, які ми мали можливість спостерігати (наприклад, прихід до влади А. Гітлера, правління радянських вождів В. Леніна та І. Сталіна, комуністичні режими Мао Цзе-дуна та Ф. Кастро тощо), усі ці непоодинокі випадки ще раз доводять про потужність впливу сучасних політичних міфів.

Український політологічний словник визначає політичний міф як стійке духовне утворення із штучно створеною уявою про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними уможлядними висновками, вигадками, фантазією. Політичний міф містить у собі перекручений і містифікований образ конкретної політичної та економічної ситуації, характеризується наявністю ілюзій (нездійснених надій, мрій) і утопій (нереальних, не здійснених на практиці планів соціальних перетворень). Ґрунтом існування політичного міфу слугує ситуація соціального і культурного відчуження людини від суспільства, щодо якого індивід почасти такий же безсилий, як і первісна людина перед силами природи [6, 204].

Міф — це ілюзорна ідея, що стверджує певні цінності та норми, які сприймаються передусім на віру, без раціонально-критичного осмислення. Політичний міф є образним відображенням дійсності, яке не має логічної аргументації, але яке зрозуміле будь-якому з учасників політичного процесу. А. Кольєв визначає політичний міф як архетипічну

конструкцію, спроектовану в сферу самоорганізації суспільства чи народу. Зв'язок з архетипом говорить про ненавмисність міфотворчості, її взаємодію з об'єктивно існуючим ладом думки, закладеним в архетипі. Міф — це оповідь про реальний людський досвід, який колективно виражений у певній закодованій, образній формі, відносно загальнодоступній для сприйняття, і такий, що сприймається як реальність [3, 75]. Отже, для вченого політичний міф — не просто ілюзорна ідея, а конструкція, що сприймається як реальність. І чи не є політичний міф самою тією реальністю.

Звичайно, сам термін “міф” вживається нами як щось, що суперечить дійсності, вигадка, фікція. Ми погоджуємося з О. Лосєвим, що подібна думка є хибною спробою знівелювати значення і роль міфів у сучасному житті. Набагато легше і безпечніше проголосити його оманною суспільною свідомістю, ніж свідомо визнати міфологічність “реального світу”. Знищити політичний міф можливо тільки за допомогою “контрміфу”; часто застарілий міф не зникає, а трансформується у новий, або чекає свого “другого приходу” десь у глибинних надрах людської психіки. По суті, уся наша дійсність переплетена мереживом різноманітних міфів і контрміфів.

Узагальнюючи зазначене, спробуємо визначити, що ж таке політичний міф? Політичний міф — це певний спосіб конструювання і пояснення політичної реальності, який є іманентно властивий людській свідомості і характеризується спотвореним і містифікованим відтворенням політичної дійсності. Таке визначення, безумовно, не вичерпує сутності політичного міфу, але воно слугуватиме відправною точкою для подальшого дослідження.

Однією з найважливіших функцій політичного міфу є легітимаційна, а він є чинником легітимації влади, її політичних інститутів і носіїв. Ми погоджуємося з тезою М. Тура, який зазначає, що “під легітимацією ми розуміємо певний процес (стратегію) набуття чи надання легітимності соціальним інститутам” [7, 11]. Нами вже зазначалася актуальність вивчення проблеми легітимнос-

ті влади для сучасного українського суспільства, тому спробуємо більш детально проаналізувати феномен легітимації влади, а також роль політичних міфів у цьому процесі.

Загалом поняття легітимності (від латинського слова *legitimus* — узгоджений із законами) було введено в соціологічний обіг ще в XIX ст. М. Вебером. Проте потрібно розрізняти поняття легітимності і легальності. Якщо остання означає виключно законність, то легітимність є більш глибоким поняттям, яке поширюється й поза межі простого узаконення влади чи то процедур. Принцип легітимності являє собою підживлення дій влади загальнонародною підтримкою, сприйняттям її та її рішень загалом. Легітимність влади ґрунтується на тяжінні до традиції, права, церкви чи то виборів, як це нині відбувається в демократичних суспільствах. Проте на сьогодні в Україні можемо спостерігати кризу легітимації влади в суспільстві, адже її легітимність залежить від згоди тих, ким управляють, а держава є легітимною тою мірою, якою громадяни її визнають. Нині деякі політики прагнуть зконструювати ситуацію 2004 р., коли країна жила за логікою, обумовленою поділом на Схід і Захід; для цього вони не гребують ніякими засобами. Ми не можемо стверджувати, що існує реальна загроза для єдності країни, але “ще не вечір”, і стан справ може радикально змінитися. Крім того, не варто забувати той факт, що з точки зору цілої низки суспільствознавців, епоха трансформації українського соціуму супроводжується черговою кризою легітимності політичної влади. В соціальному плані це спричиняється, з одного боку, невдоволенням значної частини населення діяльністю державної влади, а також політичних партій, що представляють інтереси конкретних соціальних груп; з другого боку, слабкістю самої влади, її неспроможністю ефективно вирішувати актуальні проблеми сучасної української дійсності.

В економічній сфері постсоціалістичний перехідний період невідворотно пов’язаний з певними складнощами. “Для того щоб витримати їх, влада повинна мати достатньо міцну підтримку населення, тобто високу ступінь

легітимності... Якщо ж мова йде про збереження паростків демократії, то необхідно використовувати механізми легітимації влади, що найбільш адекватні поставленим завданням та існуючим умовам” [1, 5]. Саме таким механізмом і є створення владою політичних міфів. Вище нами відзначалася схильність людської свідомості до продукування міфів, можна навіть сказати, її міфологічність; з цього випливає, що процес легітимації політичної влади, з одного боку, значною мірою визначає тенденції і основні напрями розвитку процесу міфологізації українського суспільного життя, а з другого — сам у багато чому залежить від тих чи інших міфів, що панують у нашому суспільстві. У зв’язку з цим, вважаємо перспективним обговорення цієї теми і продовження досліджень взаємовпливу і взаємозалежності цих процесів.

Сучасна українська політична еліта розуміє всю значущість політичної міфології, що викликало підвищений до неї інтерес; розуміє вона й те, що без міфу забезпечити легітимність влади неможливо. На думку А. Цуладзе: “Загроза стабільності влади існуватиме доти, доки еліта не зможе висунути проект міфології, яку сприйме більшість населення” [8, 6]. Нині вчені наголошують на відсутності в нашій державі національної ідеї, загальнонаціонального міфу. Можливо, це зумовлюється відсутністю історичного досвіду національного міфотворення, а можливо, недостатньою розвиненістю школи політичних технологів, прагненням українських політиків користуватися послугами більш досвідчених фахівців з Росії чи країн Заходу, які, привносячи власні ідеї, часто не адаптують їх до менталітету українців. Ми звернули увагу на проблему національного міфотворення не випадково. Легітимність має кілька рівнів. Перший, нижчий рівень легітимності — це легітимність конкретних посадових осіб і адміністрації. Другий, середній рівень — це легітимність конкретної політичної системи, у тому числі конкретних політичних інститутів і політичної ідеології. Третій, вищий рівень — легітимність держави як такої, як незалежної політичної одиниці [1, 104]. Розглянемо більш детально ці рівні

легітимації влади і спробуємо їх поєднати з конкретними історичними міфами.

На першому рівні легітимності працюють так звані “іміджеві міфи”. Аналізуючи духовно-моральний вимір політичного процесу, можна виявити взаємовплив масових явищ і поведінки політичних лідерів, які втілюють у собі прототипічні образи міфічних героїв. Це дає привід деяким вченим наголошувати на тому, що політики є не тільки активним суб’єктом політичної міфотворчості, а й об’єктом міфотворчих проектів. Дуже складно здобути перемогу, коли міф, що використовується, докорінно відрізняється від думок та сподівань мас. Яскравим прикладом тому є виборчий процес у незалежній Вірменії, де всі переможці президентських і парламентських виборів використовували міф про політичних опозиціонерів правлячому режиму. “...Масі потрібен ворог, а вождю безумовний опонент. Орієнтація настроїв маси проти опонента — це надійний засіб консолідації маси. Саме тому усякого роду “політичний центрзм” є безперспективним, а в умовах кризи — прямо шкідливий, оскільки спрямований проти процесів одужання суспільства” [3, 192–193].

Політичний герой, з одного боку, відображає колективні очікування маси, яка втратила почуття цілісності “картини світу”, а з другого — стає джерелом світоглядних стандартів, які відновлюють “картину світу” в нових умовах. Міф стає для політика невід’ємною частиною його рольової функції та інструментом політичної конкуренції.

Одним з найпопулярніших міфів кризової доби є міф про героя-ізбавителя, міф про “сильну руку”. Останній, за умови переваги серед більшості населення, може стати чинником легітимізації авторитарної влади. Міфи про владу, які втілюються в уявленнях про Силу, яка стоїть на варті Правди, до сих пір визначають політичні події. У міфологічній свідомості завжди присутній народний рятівник, пророк, на якого покладається місія захисника народної Справедливості.

У зв’язку з міфологічними механізмами легітимізації політичної влади слід розглянути міфологічні аспекти наступності влади.

Класичним у цьому плані є прихід до влади В. Путіна. Б. Єльцин, авторитет якого тоді серед населення був не дуже високим, призначив В. Путіна прем’єр-міністром і оголосив своїм “наступником”. Тоді здавалось, що “спадкоємець” непопулярного президента не має жодних шансів. Розгортання подальших подій відоме. Спробуємо пояснити їх глибинний сенс крізь призму міфології.

В архаїчних міфах отримання влади часто пов’язане з мотивом батьковбивства (Зевс вбиває Кроноса, Едіп — свого батька Лая тощо). Перед нами розгорнувся наступний міфологічний сюжет: “син” наступник, герой (В. Путін) скинув свого батька (Б. Єльцина) з престолу і зайняв його місце. Б. Єльцин одразу відійшов від державних справ, хоча формально залишався діючим президентом. Проте влада В. Путіна стала легітимною лише після того, як Б. Єльцин достроково подав у відставку. Якщо б він пішов зі свого поста по закінченні терміну своїх повноважень, такого трактування не виникло б. Саме дострокова, вимушена відставка набула міфологічного сенсу.

Інструментальні якості політичного міфу використовуються політичною елітою, яка володіє технологіям його розкодування. Процес деміфологізації еліти, переходу її до чисто раціональних технологій управління суспільством веде до втрати її керівної функції відносно мас, втрати контролю над міфотворчістю і зведенню управлінських методів до суто маніпулятивних.

Міф створює відчуття сакральності влади та її носіїв. Будь-яка дія чи слово міфологічного героя набувають значення символу чи знаку. Можна стверджувати, що еліта, яка відмовляється від міфотворчості, втрачає свою легітимність в очах народу.

За висловом відомого російського філософа М. Бердяєва: “Народи не можуть існувати без міфів, без міфів не може існувати влада і управляти людськими суспільствами. Міфи поєднують, підкорюють, надихають, з їх допомогою оберігаються суспільства і з їх допомогою робляться революції. Такими є міфи про священність царської влади чи папської влади, про священність загальної волі, на-

родного суверенітету в демократії, про священність обраного класу чи обраної раси, про священність вождя тощо. Все це фікції, які створено в колективному соціальному процесі. Вони мають величезну силу і в житті церков, крім того, традиція також часто заповнена ними. Сакралізація є соціальний акт колективу, і вона здійснюється в ім'я колективу. Чи могли б існувати суспільства, народи чистою істиною, без соціально корисних фікцій, без скріплюючих, надихаючих і обєрігачих міфів?” [2, 237].

Ми спробували проаналізувати міфи, які легалізують діяльність конкретних посадових осіб чи адміністрації. Другим рівнем легітимації влади є легітимність конкретної політичної системи, у тому числі конкретних політичних інститутів і політичної ідеології. Так, А. Цуладзе, зазначає з цього приводу: “Після революції більшовики утримались при владі не тільки завдяки репресіям. На багнетах вони б довго не втримались, якби не додумалися створити свій релігійний культ. Центральною фігурою цього культу став В. Ленін” [8, 85]. Створивши новий культ, більшовики вирішили дуже багато проблем, що постали перед їх владою, передусім забезпечивши її легітимність.

М. Тур у своїй праці “Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів” наголошує на тому, що “легітимність політичного панування — передумова соціально-політичної стабільності держави, своєрідний індикатор правильності політичного та економічного курсу уряду” [7, 6].

Третій рівень легітимації влади — це легітимність держави як такої, як незалежної політичної одиниці. Міф є основою легітимності влади та водночас її сторожем. Тому замах на основні політичні міфи тієї чи іншої держави є замах на основи її легітимності. Так, руйнування радянської міфології призвело в кінцевому підсумку до делегітимізації влади КПРС і розпаду Радянського Союзу. Іншими словами, міфи можуть виступати не тільки зберігачами легітимності, а й її руйнівниками. У СРСР радянські міфи розбилися о цілу систему “демократичних” контрміфів.

Отже, можна зробити висновок, що саме політичні зміни у вигляді трансформації політичного режиму, засобів політичного управління стають умовою і викликом, потребують символічної легітимації політичної влади загалом та її інститутів, ідеології, персоналій зокрема. Період стабілізації потребує такого спрямування символічної політики, коли політичний лідер виконує функції верховного арбітра над усіма видами влади, а політичні інститути мають смислосміт ефективно працюючих відповідно до ідеального образу “того, що має бути”. Як у період стабілізації, так і в період політичних змін символічна політика виконує функції запобігання інверсії, тобто чужорідних бачень ідеального “того, що має бути”, які становлять загрозу легітимності політичної влади. Політична влада тільки тоді буде успішною і легітимною, коли повністю зможе ототожнити своє бачення картини світу з тим баченням, яке існує у свідомості населення. Таким містком між ними і є політичний міф. Але в жодному разі не можна обмежувати міф тільки його технологічним розумінням, розглядаючи як політичну технологію у чистому вимірі. Успішність міфу, тривалість його життя визначається не просто технологією створення. Політичний міф тільки тоді є успішним, коли він ґрунтується на глибинах людської свідомості, на архаїчних міфах. Політичний міф — це основа домовленостей, сутність яких і є результатом творення політики як такої. Політичний дискурс творить політичну реальність образну, просту, пояснювану, що постійно супроводжує функціонування політичних інститутів та їх зміни. Але в періоди політичних змін еволюційного, реформістського чи революційного характеру символічний капітал вже використовується як ресурс захоплення та утримання влади політичної, що супроводжується легітимацією нового порядку здійснення політичної влади та делегітимацією як фактором дисфункції старих політичних інститутів. Міфи існують завжди і в усьому, незалежно від того, чи переживає суспільство кризові явища, чи перебуває на етапі сталого розвитку. У політичній системі міфологічна політика реалізує

функції як стабілізації існуючих політичних інститутів, так і легітимації нових політичних відносин та інститутів, що проявляється в періоди соціально-політичних змін, які, в свою чергу, мають наслідком політичні зміни формального чи змістового характерів.

Отже, влада, особливо та, яка впроваджує у життя реформи, тільки тоді матиме підтримку населення, коли буде з його точки зору легітимною. Лояльність народу відносно влади, його переконаність у правильності обраного курсу не залежать від знання правових норм, теоретичного осмислення функціонування закономірностей існуючої політичної системи. Легітимність влади може бути сформована лише у спосіб організованого впливу в масштабах усього суспільства на свідомість. Цим організованим впливом і виступають політичні міфи.

Перспективними, на наш погляд, у подальшому є дослідження архетипів як енергетичної підтримки сучасних політичних міфів. Не є секретом, що тільки в тому разі технологічний міф буде успішним, коли він ґрунтується на архетипах, що містяться в надрах людської свідомості і продовжують визначати різноманітні сфери суспільного життя. При

цьому ми наполягаємо на відмові від спроб розглядати політичний міф лише у розрізі його негативного тлумачення, необхідно досліджувати функції політичного міфу, які не тільки мають інтегруючий і стабілізуючий характер, а й сприяють трансформаційним змінам сучасного українського буття.

Література

1. Ачкасов В. А. Легитимация власти в постсоциалистическом обществе / В. А. Ачкасов, С. М. Елисеев, С. А. Ланцев. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 125 с.
2. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики // Царство Духа и царство Кесаря. — М.: Республика, 1995. — 383 с.
3. Кольев А. Н. Политическая мифология: реализация социального опыта. — М.: Логос, 2003. — 384 с.
4. Качинська Н. Політичний імідж держави: структурні та комунікаційні компоненти феномену. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1738/>
5. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура. — М.: Мысль, 1998. — 753 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
7. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія. — К.: ПАРАПАН, 2006. — 396 с.
8. Цуладзе А. Политическая мифология. — М.: Эксмо, 2003. — 384 с.

Політичний міф є ефективним інструментом легалізації влади і дієвим чинником формування іміджу держави. Ефективність іміджу держави не може бути забезпечено без феномену легітимності влади.

Политический миф является эффективным инструментом легализации власти и действенным фактором формирования имиджа государства. Эффективность имиджа государства не может быть обеспечена без феномена легитимности власти.

Political Myth is an effective tool of power and the legalization of an effective factor in forming the image of the state. The effectiveness of the state's image can not be achieved without the phenomenon of legitimacy.

Надійшло 28 лютого 2012 р.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛІВАЦЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 38–42

У період тривалих економічних криз істотно загострюються соціальні проблеми більшості населення і виникає потреба в соціальній підтримці, що є породженням ідеологів лівацького руху, який ґрунтується на підтримці пересічних громадян.

Нині ліві соціальні ідеї використовуються в політичних програмах багатьох партій різного політичного спектру, але через дискредитацію КПРС та розпад СРСР бути лівим та навіть підтримуваним партією лівого спрямування перестало бути модним серед молоді та людей середнього віку. Більшість голосів на виборах різного рівня ліві партії отримували від людей похилого віку. Та умови сьогодення актуалізують проблему лівацтва в рамках сучасного політичного дискурсу України.

Проблема ідеологічної ідентифікації пропаганди лівого спрямування в українській політології є не дослідженою, але праці Р. Арона [2], А. Гаєка [3], О. Дугіна [5], М. Здорика [6], І. Кирилюка [8], В. Литвина [10] та Є. Чернова [23] заклали методологічні передумови дослідження особливостей ідеологічної ідентифікації “лівацького” руху в сучасній Україні.

Розглянемо особливості ідеологічної ідентифікації “лівацького” руху в сучасній Україні.

Розташування партій на право-лівій шкалі політичних цінностей формує політико-ідеологічний спектр суспільства. Вважається, що традиція розрізнення політичних сил — “правих” та “лівих” — бере свій початок із часів Великої французької революції 1789 р., коли на засіданні французького парламенту з правого боку від голови сідали консерватори, метою яких було збереження монархії. Зліва — радикали, які підтримували ідею загаль-

ної рівності. Помірковані займали місця по центру зали. Відтоді “правими” починають називати прихильників збереження існуючого ладу, а “лівими” — прихильників радикальних змін. Звісно, ця класифікація є далеко недосконалою й дещо умовною.

Як зазначав Р. Арон, “лівиця, — згідно з тлумачним словником Літтре, — опозиційна партія у французьких палатах, партія, яка засідає ліворуч від Президента”. Але слово не передає той самий звук, що звук “опозиція”. Партії чергуються при владі: ліва партія залишається ліворуч навіть якщо вона формує уряд” [2, 19].

“Ліві” партії — партії, парламентські фракції, які захищають інтереси найманих робітників і дрібних власників. Цей стереотип є лейтмотивом нинішнього популізму лівих партій, які, використовуючи ліву ідейну атрибутику, автоматично себе відносять до лівого флангу політики. Але такий підхід є декларативним, актуалізація ж лівих ідей відбувається за рахунок певного набору образів та символів. Одним з найвагоміших трендів лівацького руху є поняття “робочий”. Він часто вживається у формі “робочий клас” та “робочий рух”. Ці поняття у своїх політичних “меседжах” використовують Комуністична партія України та Соціалістична партія України і їх сателіти. В українському медіа-ринку досі існує “Робітнича газета”, заснована у 1917 р., і всі роки є основним друкованим джерелом представників робочого

руху України. Це видання дуже тісно співпрацює з Комуністичною партією України. В рамках їх тісної співпраці відбувається героїзація окремих особистостей, які причетні до “робочого” руху. На шпальтах газети регулярно публікуються матеріали, присвячені окремим відомим представникам “робочого руху” [15, 1]. Для подібних матеріалів характерною є тенденція представлення певного працівника промисловості або регіонального партійного функціонера Комуністичної партії України, який розповідає про своє ставлення до праці, згадуючи трудові подвиги своїх родичів. А далі журналісти видання роблять спробу поговорити зі своїм героєм про роль робочого руху в країні. Малюючи досить позитивні картини робочого світобуття, вони проводять агітацію за згадану Комуністичну партію України.

Це видання любить наводити приклади героїв народного руху минулого. До таких вони відносять не лише робочих у класичному розумінні, а й радянських акторів, які зображували життя робочих в кіно, які стали символами робочого руху [13, 4]. Крім того, до робочих у країні, що була епіцентром Другої світової війни, автоматично відносять і всіх військових. Військові були одним із символів СРСР, і як це не парадоксально звучить, стали одним із символів лівацького руху сучасної України. Основною причиною цієї метаморфози є перемога СРСР у Великій Вітчизняній війні. Звідтоді кожен військовий є часткою того успіху, якого досягла радянська армія, а він є часткою величності СРСР та КПРС як однієї з найвидатніших партій лівацького спрямування в історії людства. Виходячи з того, що більшість лівацьких партій пострадянського простору є похідними від КПРС, наслідування символів матричної партії є цілком закономірним історичним процесом.

Вираженням боротьби за лівацькі ідеали є відображення боротьби трудівників у мистецтві. Прикладом такого мистецтва є творчість італійського художника Р. Гаттузо [1, 4]. Цей художник активно використовував у своїй творчості сюжети боротьби робочих та селян за соціальні та економічні права. Сто-

річний ювілей Р. Гаттузо активно святкувався лівацькими організаціями усього світу. Творчість цього художника оцінювалася “лівими” засобами масової інформації як комуністична, і навіть сам художник іменується в їх матеріалах як художник-комуніст.

Ще одним із символів минулого є причетність до діяльності промислових підприємств, які за законом індустріального суспільства є символічними показниками культури. В рамках індустріального суспільства промислові підприємства та фабрики стають символами епохи, а їх працівники є ядром прогресивності. Сучасні українські партії лівого спрямування роблять спроби зберегти подібний уклад і в рамках постіндустріального суспільства. Вдається їм це зробити лише в категоріях тих людей, які вели трудову діяльність в роки індустріального суспільства.

Поняття робочого руху іноді підмінюється дефініцією “робоче братерство”, в яке вкладаються міфи та легенди з професійної діяльності окремих ветеранів цього руху [20, 5]. Вони зазвичай складаються з героїчних історій життя та історій кохання і дружби, але всі ці події відбуваються на тлі робочих буднів, що формують робітничу романтику. А робітничка романтика є позитивним тлом для формування позитивного ставлення до своєї роботи, незважаючи на якість умов праці та рівень заробітної плати.

Наступна лівацька дефініція, яку ми розглянемо, буде боротьба. Представники лівацьких партій постійно запрошують населення до непримиримої боротьби зі своїми експлуататорами [16, 11]. Причому головним чином вони пропагують боротьбу не з заможними українцями, а з державним апаратом через низьку ефективність його роботи. Цей образ ретельно вимальовується в критичних матеріалах, де державний механізм подається у негативному плані, а потім наводяться приклади асоціативних рядів, що з цим пов’язуються. Як правило в ці ряди вкладаються конкретні імена політиків, які представляють правий та центральний фланги українського політикуму, та відомих бізнесменів, які отримують клеймо “олігарх”.

Боротьба є універсальним поняттям, яке знаходить своє відображення у різних сферах людського буття. Навіть у спорті. Наприклад, О. Гуменюк та А. Шакура порівнюють спортивну боротьбу зі стилем життя [4, 4]. Більшість соціальних та політичних практик, що відбуваються в рамках політичного дискурсу та соціуму, порівнюються з безперечною боротьбою за кращі умови майбутнього співіснування як на рівні особистості, так і на рівні соціальних груп. У свідомості представників лівацького руху поняття “боротьба” є динамічним елементом, що формує мотивацію для подальшого вдосконалення роботи, спрямованої на саморозвиток особистості, та потенційно може бути використаним у груповій боротьбі за “ліві” цінності в політичній або соціальній боротьбі. Варіації об’єкта супротивників боротьби за “ліві” цінності постійно розширюються. Робочий рух протиставляється націоналізму. Наприклад, відомий український антифашист Г. Буйко сформулював тезу “націоналіст трудівнику не товариш” [9, 10]. Логіка в цій фразі не простежується, але водночас її поява є наслідком асоціації того, що опоненти “лівого” руху не можуть бути працівниками промислових підприємств. Ця ідея є міфом, але вона вкорінилася у свідомості більшості представників лівацького руху на пострадянському просторі і тому набуває аксіоматичності в гаслах лівацьких організацій. Заангажовані порівняння політичної ефективності є неодмінним атрибутом політичного буття [7, 1]. Цього потребує як політична необхідність, так і бажання привернути увагу до своєї політичної риторики всіх не байдужих до ритуалів лівої політичної спрямованості. Незважаючи на протиставлення національному, учасники лівацького руху активізують регіональні протистояння в рамках України. Часто вони порівнюють сучасну Україну з античною Троєю [14, 3]. Суть порівняння зводиться до того, що західні області України виступають у ролі основних ворогів лівацтва, відстоюючи національні святині України, що, начебто, не вписується в концепцію лівацького світу і що дуже нагадує концепцію “третього Риму” під проводом Москви.

Сучасний лівацький рух активно використовує для своєї самоідентифікації актуальні суспільні проблеми. До таких належить і проблема здоров’я. “Ліві” політичні партії та громадські рухи пропагують здоровий спосіб життя, але за відсутності цільових програм, спрямованих на розвиток спорту та заняття фізичною культурою, вони пропагують нетрадиційні форми підвищення здоров’я серед своїх прихильників. Виходячи з того, що серед прихильників подібних організацій багато літніх людей, то не дивно, що основним проектом у галузі підвищення рівня здоров’я серед українського населення, запропонованим Комуністичною партією України, є розвиток лікувальної фізкультури серед людей похилого віку [21, 1]. Ідеолог цього проекту О. Шимко спирається на бажання людей похилого віку подовжити своє життя, що конвертується в подальші електоральні зиски партій лівої спрямованості на політичних виборах всіх рівнів на українських теренах.

Акцентуючи увагу на робітничому русі, представники лівацького руху України не забувають і про селянство. Воно завжди було одним з наріжних факторів лівого руху [17, 1]. Селянство в сучасній Україні відіграє маргінальну роль з великим потенціалом розвитку. Реалізація цього потенціалу стає все більш примарною, але ця територія є великим електоральним полем політичних партій лівого спрямування. Нині основним фактором ідентифікації селян з лівацьким рухом є ностальгія за минулим через постійне погіршення економічних умов проживання в сільській місцевості. З радянських часів плекає свою популярність серед лівих й інтернаціоналізм [18, 2]. У багатонаціональній країні, такий як СРСР, мультинаціональність була історичним артефактом. В Україні реалії цього явища змінилися. Тут проживає понад сто різних національностей, але з радянських часів змінилася пропорція розподілу цих національностей. Трендом радянських часів була велика кількість різних національностей з ареалом у кілька мільйонів, то трендом сучасності є велика кількість саме національних меншин, що проживають

поряд з домінуючою часткою українців та росіян (95 %). Тому сучасний лівий інтернаціоналізм це також явище ностальгійне, оскільки “ліві” партії не підтримують інтеграції в українське суспільство переселенців з країн Азії та Африки.

Ще однією з важливих дефініцій лівацького руху є гуманістична етика. Найбільш вживаною категорією такого штибу серед ідеологів цього руху є “брехня”. Якщо під брехнею розуміти неправдиву інформацію, що спеціально поширюється з метою маніпулювання людьми, то її поширення справді є небезпечним для функціонування соціальних систем через неможливість довіри до своїх партнерів по соціальним та політичним відносинами. Деякі пересічні комуністи вбачають тотальну брехню в інформаційному просторі через розбіжність культурних установок [22, 6]. У такому випадку під дефініцією “брехня” слід розуміти різну інтерпретацію соціально-економічних та політичних практик, що концептуально відрізняються від трактування тих чи інших політичних подій або практик, що затверджені або вживані носіями “лівої” політичної ідеології.

Не оминають лівацькі організації і проблеми регіональної ідентичності. Цей фактор ідентичності є дещо новим для “лівацького” руху України, але його актуалізація є більш ніж логічною в умовах сучасних українських політичних процесів, трендом яких є високий рівень регіоналізації. Але регіональний чинник політичної ідентифікації серед лівацького “руху” є особливим. Регіональний аспект політичної ідентифікації набув економічного забарвлення. В його основі лежить гордість за економічний розвиток свого регіону та жаль через його невдачі [24, 8]. Цей аспект політичної ідентифікації серед представників “лівого” руху лише прогресуватиме через розшарування якості життя в різних регіонах України.

Не можна оминати і культурний аспект політичної ідентифікації “лівацького руху”. Основними культурними аспектами ідентифікації “лівацького руху” є належність до культури книги та радянської кіноіндустрії. Ідея популяризації читання серед населення

збігається з політичними технологіями інших політичних партій, що сповідують інші політичні рухи, але “лівацький” рух не пропонує інновацій у цій сфері, а тільки апелює до минулого за відсутності програми розвитку книговидавництва російською мовою та розвитку програми залучення до читання загалом [12, 4]. Подібні заяви є популістичними і навряд чи мають перспективу перетворитися на потужний символ самоідентифікації учасників “лівих” політичних сил.

Отже, “лівий” політичний рух має давні політичні традиції, але водночас зазнав суттєвої трансформації після зникнення з політичної мапи світу СРСР. Велика кількість політичних партій “лівого” спрямування продукують нові символи політичної самоідентифікації. В рамках нашого дослідження до таких ми відносимо дефініції “боротьба”, “трудовий рух”, “боротьба за соціальну справедливість та здоров’я українського населення”. Незважаючи на продукування нових символів політичної ідентифікації “лівацького” руху, стійкими залишаються і традиційні символи лівацького руху.

Література

1. Алексеев Л. Сражаться штыком и кистью // Коммунист — 2012. — № 5. — С. 4
2. Арон Р. Опий интелектуалів / Пер. з франц. Г. Філічук. — К.: Юніверс, 2006. — 272 с.
3. Гаек Фрідріх А. фон. Чому я не консерватор / Фрідріх А. фон Гаек // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 1998. — 598 с. — С. 65–81.
4. Гоменюк О. Жизнь без борьбы не интересна // Рабочая газета — 2012. — № 11. — С. 4
5. Дугін О. “Правих” та “лівих” плутають не лише в Росії, але й на Заході. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/178921/>
6. Здорик М. В. Концептуалізація термінів “праві”/“ліві” у політико-партійному дискурсі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2417/2/Здорик%20>
7. Казнин В. Такие разные оппозиции // Киев. вестник. — 2011. — № 133. — С. 1.
8. Кирилук І. Феномен політичного центризму: до сутності явища та специфіки прояву в українській політиці. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lpra.info>
9. Корниенко В. Националист труженику не товарищ // Время.ua. — 2011. — № 51. — С. 10.

10. Литвин В. Центризм. Місце злагоди замінити не можна // Віче. — 1994. — № 1. — С. 80–102.
11. Малиновський О. Спонукаючи громаду на захист своїх інтересів // Товариш. — 2012. — № 1. — С. 2.
12. Малык Т. Найти дорогу к книге // Рабочая газета. — 2011. — № 211. — С. 4.
13. Полищук В. Герой своего времени // Рабочая газета. — 2012. — № 6. — С. 4.
14. Разинский В. Украина — как Троя // Рабочая газета. — 2012. — № 12. — С. 3.
15. Свободин В. Хочу изменить мир // Рабочая газета. — 2012. — № 6. — С. 1.
16. Симоненко П. Без личной борьбы каждого катастрофы избежать не удастся // Коммунист 2011. — № 97. — С. 3.
17. Симоненко П. Грустное послесловие к празднику украинских крестьян // Коммунист. — 2012. — № 4. — С. 1.
18. Симоненко П. Если бы вернуть те времена // Коммунист. — 2011. — № 97. — С. 2.
19. Соломаха С. Українські націонал-соціалісти з ВО "Свободи": "ліві" чи "праві"? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://siver.com.ua/news/2009-2-2>
20. Толокин В. Верен духу рабочего братства // Компас. — 2011. — № 32. — С. 5.
21. Толокин В. Дорога к здоровью // Рабочая газета. — 2011. — № 219. — С. 4.
22. Ткач А. Круговорот лжи // Киев. вестник. — 2011. — № 123. — С. 6.
23. Чернов Е. Центризм: щель или окно в будущее // Диалог. — 1999. — № 12. — С. 49–52.
24. Шмидт Р. Не стыдно ли запорожцам завозить мясо и молоко из других областей и стран? // Компас. — 2011. — № 32. — С. 8.

Розглянуто особливості ідеологічної ідентифікації лівацького руху в сучасній Україні, викладено результати контент-аналізу друкованих та електронних ресурсів лівацького спрямування, виконано змістовний аналіз та наведено оцінки соціальних ритуалів та стереотипів поведінки членів лівацького політичного руху в Україні.

Рассмотрены особенности идеологической идентификации левого движения в современной Украине, изложены результаты контент-анализа печатных и электронных ресурсов левацкого толка, выполнен содержательный анализ и приведены оценки социальных ритуалов и стереотипов поведения членов левацкого политического движения в Украине.

The features of ideological identification leftist movement in contemporary Ukraine, the results of content analysis of print and electronic resources leftist direction, made a meaningful analysis and evaluation are social rituals and stereotypes of Conduct for leftist political movement in Ukraine.

Надійшла 28 січня 2012 р.

Н. Н. ЮСЕФ

О. В. ОЛІЙНИК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ УКРАЇНОЮ І КРАЇНАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 43–47

Близький Схід традиційно вважається зоною стратегічних інтересів нашої держави. Регіон є надзвичайно перспективним з точки зору міжнародної співпраці в широкій сфері галузей політики, економіки і культури. Особливої уваги заслуговують зв'язки України і Близькосхідного регіону в економічній і науково-технічній сфері з огляду на їх значний потенціал та важливість у зовнішній політиці як України, так і регіону Близького Сходу.

Українська зовнішня політика завжди надавала особливої уваги Близькосхідному регіону, передусім з точки зору його стратегічної, безпекової, енергетичної, торгово-економічної та культурно-релігійної цінності.

Наукове осмислення сучасних світових політичних процесів неможливе без урахування Близькосхідного регіону. Цей регіон привертає значну увагу політичних, економічних, військових кіл провідних країн світу. Він є місцем найбільшої активності як великих держав, так й інших зовнішньорегіональних країн, які значною мірою впливають на розвиток міжнародних відносин як на Близькому Сході, так і в більш глобальному вимірі.

З огляду на велику геостратегічну значущість регіону, в ньому перехрещуються інтереси глобальних економічних потуг і низки великих держав, зокрема США, Об'єднаної Європи, Російської Федерації. Західні компанії, а відтак і уряди відповідних країн, безпосередньо зацікавлені в контролі над природними багатствами Близькосхідного регіону чи принаймні в участі у прибутках від їх експлуатації. Реалізація масштабних трансазійських транспортних проєктів сприяє переорієнтації країн Центральної Азії на Захід. У такій ситуації Україна стає однією із з'єднувальних ланок, що ведуть із Заходу на Схід, а отже, має шанс сфокусувати на собі

один з центрів тяжіння нових систем міжнародного спілкування [1].

Національні інтереси України на Близькому Сході вимагають першочергового розвитку економічних відносин з країнами регіону, що визначається традиційними (з часів СРСР) торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків та їх відносною невибагливістю, щорічно зростаючим товарообігом із стійким позитивним для України сальдо, перспективами збуту продукції військово-технічного призначення та ремонту військової техніки і озброєння радянських зразків, наявністю запасів сировинних та енергетичних ресурсів, можливостями участі в реалізації перспективних проєктів розвитку інфраструктури цих країн, надання транзитних послуг для руху їхніх товарів як на європейські ринки, так і у зворотному напрямі.

З огляду на необхідність вирішення проблеми диверсифікації джерел енергозабезпечення, особливої уваги потребує розробка політики України щодо країн ризикової групи — Ірану, Іраку, Лівії, Сирії. Йдеться про гнучкішу лінію поведінки на межі припустимого. Дивіденди від цього можуть значно перевищити певні моральні втрати. Для налагодження співпраці з цими державами Україні доцільно активізувати свою дипло-

матію в напрямі домовленостей з РФ та європейськими країнами [2].

З країн Близькосхідного регіону до проєвропейської парадигми найбільш близьким є Єгипет, за ініціативою якого і був розпочатий середземноморський діалог. Єгипет — один з лідерів арабо-ісламського світу, але на відміну від інших арабських держав займає більш виважену і помірковану позицію у відносинах з міжнародним співтовариством. Головними рисами цього курсу є орієнтація на власні національні інтереси та балансування між різними політико-ідеологічними схемами орієнтацій, що мають вплив у регіоні. Зацікавленість Єгипту в партнерстві з Україною зумовлена прагненням знайти в її особі надійного і рівноправного партнера в реалізації власних інтересів як щодо європейського світу, так і в аспекті вирішення проблем регіону [5].

Спираючись на розвиток партнерських відносин з Єгиптом та здобувши підтримку європейських країн (Франція, Італія), Україна здобуває шанс включитися в середземноморський діалог, який має аналог у системі ЧЕС, де Єгипет є спостерігачем. В обох випадках маємо периферійні економічні зони західноєвропейської сфери тяжіння, і в перспективі вони можуть бути більш інтегровані між собою. Отже, йдеться про розробку стратегії формування загальної зони економічного співробітництва від Гібралтару до Кавказу під егідою ЄС, яка разом з транспортною системою “Великого шовкового шляху” утворила б простір, сприятливий для реалізації українських інтересів.

Особливу позицію в регіоні займає Іран, який завдяки зусиллям американської дипломатії опинився у певній зовнішньополітичній ізоляції, принаймні щодо Заходу. Ісламська революція в Ірані є прикладом відштовхування від західної модернізації, але також і спробою адаптації суспільства до змін без порушення його культурної цілісності. Геостратегічне розміщення Ірану дає йому можливість слугувати мостом між Центральною, Південною, Східною Азією та Європою [6].

Іран — друга після Саудівської Аравії нафтова держава, яка має прибуток від експор-

ту нафти близько 20 млрд дол. Це дає йому змогу мати значні збройні сили і здійснювати масштабні переозброєння. На Заході існує думка, що Іран створює інфраструктуру для виробництва ядерних озброєнь за допомогою Китаю. Але центральноазійські експерти не вважають Іран джерелом загрози безпеці регіону, оскільки нарощування власного військового потенціалу йому потрібно швидше для формування регіонального центру сили в районі Перської затоки.

Іран сприймає себе в трьох іпостасях: як спасителя ісламських цінностей, як провідного члена “третього” світу в боротьбі проти неоколоніалізму і як гравця в нафтогазовій політиці на міжнародній арені.

Нині Іран активно претендує на роль тієї сили, що здатна здійснювати політичний та економічний патронаж регіону. Він має життєві інтереси щодо забезпечення стабільності в регіоні, але його міжнародна ізоляція значною мірою стримує його активність. Шанси Ірану зменшуються також внаслідок домінації його власної етатистської економічної моделі. Послаблення приватного сектору має наслідком те, що іранські товари поступаються якістю китайським. Іран не здатний запропонувати сучасні технології, які вкрай потрібні новим незалежним державам регіону.

Іран веде самостійну зовнішньополітичну гру, протистойть західним країнам, конкуруючи з Туреччиною і Пакистаном та намагаючись не загострювати взаємин з РФ. Він розвиває економічне і політичне співробітництво із своїм північним сусідом Туркменістаном, має неабиякий вплив на етнічно й культурно споріднений з ним Таджикистан, підтримує таджицько-узбецьку антиталібську коаліцію в Афганістані [1].

Туреччина та Іран після розпаду СРСР опинилися в ситуації конфлікту інтересів, а фактично — в ситуації боротьби за вплив у регіоні. При цьому Іран намагається нав'язати регіону так званий “політичний іслам”, тобто сформувати можливості для безпосереднього впливу на політику нових держав, використовуючи ідеологічну гегемонію. Туреччина ж активно використовує

фактор політичного та економічного впливу в середовищі тюркських народів. Зростання усвідомлення ролі етнічної близькості спричиняють посилення консолідаційних процесів тюркських країн, що особливо активізувалися останнім часом.

Існує особливий вимір іранських інтересів у пошуках ядерної спроможності. Окремо від поширення ірансько-ісламського впливу Захід бачить небезпеку проникнення радянської ядерної технології та зброї в Іран. У західній пресі з'являлися публікації щодо переходу радянських учених-ядерників до Ірану для допомоги у виготовленні ядерної зброї, про передання ядерних матеріалів Ірану і т. ін.

Можливості поступового перетворення україно-іранських відносин у стратегічне партнерство останнім часом виглядають проблематичними, враховуючи відмову України під тиском США в постачанні турбін для Іранської АЕС. Але загалом Україна зацікавлена в розвитку дружніх, партнерських відносин з Іраном. І хоча зараз торгово-економічне співробітництво обох країн не можна вважати значним, воно має великий потенціал з огляду на розвиток торгівлі в межах трикутника: Україна — Туркменистан — Іран, розбудову трансазійської транспортної мережі (*TRACECA*), можливості постачання нафти з регіону Перської затоки тощо [3].

Розвиток співробітництва України з країнами БС в галузі торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва відбувається як шляхом реалізації підписання раніше на міждержавному рівні спільних проектів, так і у напрямі співробітництва на рівні приватних структур.

У науково-технічному співробітництві між Україною та країнами БС залишаються такі перспективні напрями:

У галузі енергетики:

- обмін технічною та інженерною інформацією (нафтова, газова та нафтопереробна промисловості);
- співробітництво у сфері конструкторських і виробничих технологій малих і середніх гідроелектростанцій та у виробництві конструкцій для потреб енергетики;

- реконструкція та модернізація електростанцій, ліній електропередач, газопроводів та інших енергетичних об'єктів;
- участь у реалізації проектів розвитку теплових електростанцій;
- інженерне проектування електростанцій та використання внутрішніх виробничих потужностей при виконанні проектів;
- налагодження співробітництва у виробництві в країнах БС основного обладнання для гідро- та теплоелектростанцій [2].

Нині успішно реалізується проект за участю НАК “Нафтогаз України” з видобутку вуглеводної сировини з країнами арабського Сходу, передусім з такими країнами, як Єгипет, ОАЕ, також у 2010 р. актуалізується співпраця з Іраком, Катаром, Лівією, Алжиром. Нині українська Компанія отримала перші результати своєї діяльності в Єгипті та ОАЕ. Відповідно до Виробничої програми на початок 2010 р. було пробурено 5 пошукових свердловин, загальні видобувні ресурси яких становлять понад 70 млн тонн. В рамках реалізації Концесійної угоди на проведення нафтової розвідки та експлуатації українська Компанія продовжує здійснювати активні кроки з освоєння концесійної ділянки Алам Еш-Шавіш на території Західної Пустелі Єгипту та протягом 2010 р. передбачається вийти на комерційний рівень видобутку продукції із подальшою її реалізацією [2].

У галузі літакобудування:

- будівництво та обслуговування літаків сімейства “Антонов” (“Ан-148”, багатоцільового сімейства “Ан-74”, військово-транспортного літака короткого зльоту і посадки “Ан-70” та “Ан-32”);
- передача досвіду впровадження новітніх технологій в авіабудівній промисловості.

У транспортній сфері:

- проектування залізничних магістралей, ремонт локомотивів тощо;
- електрифікація залізниць;
- надання технічних та інженерних послуг для проектування та виконання проектів доріг і залізниць;

- підготовка арабських фахівців у галузі залізничного транспорту;

У галузі промисловості:

- співпраця в галузі видобування корисних копалин (Йорданія, Сирія, ОАЕ — мідь; Саудівська Аравія — золото; Ємен — сіль; Йорданія — горючі сланці; ОАЕ — сірку);
- передача технологій для модернізації об'єктів металургійної та гірничодобувної промисловості (Бахрейн та Кувейт — алюмінієва промисловість; Саудівська Аравія, Ірак, Катар, Йорданія — виробництво сталі і сталевих труб);
- співробітництво у сфері виробництва феросплавів.

Враховуючи сучасну експортну орієнтованість промисловості України, важливо закріпитися на всіх можливих ринках БС, оскільки там вже досить добре знають нашу продукцію, і досягти максимальної диверсифікації продажу.

У військово-технічній сфері: нині, східний вектор став найбільш перспективним щодо торгівлі машинами і зброєю. У 2009 р. Україна підписала з Іраком найбільшу у своїй історії угоду про продаж військової техніки (далі контракт) на суму понад 550 млн дол. США. Контракт передбачає постачання Іраку впродовж 3–3,5 років майже 400 одиниць бронетанкової техніки, зокрема 4 БТР, 10 літаків Ан-32, високоточних засобів ураження, а також послуги на ремонт і модернізацію військової техніки на загальну суму понад 2,4 млрд дол. США. Цей контракт є одним із перших етапів у рамках реалізації найбільшого проекту в історії українського ВТС на Близькому Сході [4].

У галузях агропромислового комплексу (АПК): структури АПК України і країн регіону є взаємодоповнюючими — сільськогосподарська техніка, добрива, зерно, м'ясо та ін. з

українського боку, а фрукти, ранні овочеві та баштанні, бавовна — з іншого [5].

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що активний політичний діалог сприяє створенню політичного фундаменту щодо зростання обсягів торговельно-економічного співробітництва України з країнами БСС. Таким чином, між Україною та країнами БСС склались тісні взаємовигідні відносини практично в усіх сферах економіки й існують значні перспективи для подальшого розширення співробітництва, а подальший розвиток конструктивних і взаємовигідних відносин між нашими країнами вигідний як українському народові, так і народам БСС.

Література

1. Гура В. Україна та країни Близького і Середнього Сходу // Політична думка. — 1993. — № 1. — С. 46–48. Копель О. А., Пархомчук О. С. Деякі питання розвитку відносин України з державами Близького Сходу // Питання нової та новітньої історії. — 1995. — Вип. 41. — С. 135–136.
2. Постанова Верховної Ради України "Про підсумки парламентських слухань "Енергетична стратегія України на період до 2030 року" та Рекомендації від 24.05.2001 № 2455-III // Електронна база "Законодавство України" на веб-сайті Верховної Ради України. — <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Договір про основи взаємовідносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран // Електронна база "Законодавство України" на веб-сайті Верховної Ради України. — <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Указ Президента України "Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року" від 27 серпня 2003 р. № 913/2003.
5. Україна і сучасний Схід: стан і перспективи співробітництва // Наук. вісн. Дипломатич. акад. України. — Вип. 8. — К., 2006. — С. 244–320.
6. Bilgin P. Inventing Middle East? The Making of Regions through Security Discourses. — The fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies: The Middle East in Globalizing World. Oslo, 13–16 August 1998, Djilili M.-R., Kellner Th. Moyen-Orient, Caucase et Asie centrale: des concepts géopolitiques à construire et à reconstruire? // Central Asian Survey. — 2000. — № 19(1). — P. 120.

Україна має широкі перспективи міжнародного співробітництва в Близькосхідному регіоні, що реалізується в її зовнішній політиці. Особливо перспективними є економічні та науково-технічні зв'язки між Україною та країнами Близького Сходу, що знаходять своє відображення в численних міжнародних угодах про міжнародне співробітництво в цих сферах. Украї-

на і країни Близького Сходу мають значний потенціал для подальшої тісної і взаємовигідної співпраці.

Украина располагает широкими перспективами международного сотрудничества в Ближневосточном регионе, которые реализуются в ее внешней политике. Особенно перспективными являются экономические и научно-технические связи между Украиной и странами Ближнего Востока, что отображается в значительном количестве международных договоров о международном сотрудничестве в этих сферах. Украина и страны Ближнего Востока имеют значительный потенциал для дальнейшего тесного и взаимовыгодного сотрудничества.

Ukraine has wide perspectives of international cooperation in the region of Middle East which are realized in its foreign politics. The most perspective are economic and science and technique links between Ukraine and countries of Middle East, which are displayed in numerous international treaties. Ukraine and countries of Middle East have significant potential for further close and mutually beneficial cooperation.

Надійшла 26 січня 2012 р.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУСУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 48–51

Від досягнення порозуміння між суб'єктами суспільно-політичного життя залежить успішність реалізації будь-яких трансформаційних процесів в українській державності, а також і будь-яких програм перспективного розвитку в країні. Дослідження присвячене з'ясуванню суспільно-політичної значущості консенсусу як динамічного феномену сучасної демократії, сутності консенсусу як принципу сучасної демократії та змісту конкретних механізмів його застосування в політичній практиці демократичних суспільств.

Консенсус (лат. *consensus* — згода, одна-стайність, збіг думок) в усіх його проявах є обов'язковим елементом демократичних та правових суспільств, а отже спрямування на розвиток консенсусних засад є вектором розвитку демократії в українській державності. Для цивілізованого розвитку та перебігу цих процесів необхідна певна законодавча база, регулюючі рамки та правила, в яких є можливим політичний плюралізм, опозиція, боротьба політичних інтересів, конкуренція на політичному ринку. Проблеми консенсусу почали широко розроблятися українськими дослідниками лише після здобуття Україною незалежності, отже порівняно зі світовою політичною наукою дослідження консенсусної проблематики в Україні перебувають у процесі становлення. Перебудова суспільно-наукової думки відбувається повільно, оскільки радянські вчені концептуально визнавали лише одну модель розвитку — рволюційно-наси́льницьку та конфронтаційну і вважали консенсус інструментом для вирішення конфліктів та протиріч класової боротьби у західних суспільствах.

Отже, потреба у розробці комплексної стратегії національної злагоди і порозуміння зумовлює звернення до принципу консенсу-

су як динамічного феномену демократичного суспільства.

На Заході різні аспекти соціально-політичної згоди досліджують такі науковці, як Г. Алмонд, Б. Андерсон, З. Бжезінський, С. Верба, С. Гантінгтон, Д. Горовіц, Г. Лембрух, Х. Лінц, В. Лорвін, Д. Ролз, Р. Роуз, Д. Сорос, М. Уоллерстайн та ін. В праці американського вченого Аренда Лейпхарта викладено теорію “консенсусної демократії”, яка спирається на досвід передуючих його дослідників у галузі узгоджувальних теорій. У радянській науці лише наприкінці 1980-х років з'являються перші спроби досліджень з проблематики громадянського консенсусу.

На пострадянському просторі проблеми консенсусу як умови демократичних трансформацій та інструменту вирішення політичних конфліктів розглядаються у працях багатьох російських вчених, серед яких І. Базілева, О. Васильєва, В. Вітюк, Д. Гудименко, І. Данилевич, Н. Зяблюк, З. Івановський, М. Лебедева, Л. Окунева, М. Марченко, А. Панаріна, А. Родіонов, Д. Фадеєв та ін.

Вітчизняні дослідники також активно займаються дослідженнями в цій галузі. Проблематика консенсусу постає в працях та-

ких українських вчених, як Є. Бистрицький, який аналізує державотворче значення суспільного консенсусу, Т. Грозіцька, що здійснює спробу адаптації консенсусної моделі А. Лейпхарта до українських реалій, Ю. Корольчук, який досліджує питання ролі принципу консенсусу в процесах глобалізації та побудови громадянських суспільств, В. Вовк, А. Клепиков та Н. Костенко вивчають вплив мовлення на побудову стратегії порозуміння та узгодження. Деякі аспекти праць таких відомих українських політологів, як О. Бабкіна, Є. Головаха, В. Гриньов, Ю. Ключковський, В. Кремень, М. Логунова, О. Майборода, Г. Постригань, Ф. Рудич, М. Рябчук, В. Шаповал також присвячені проблемам консенсусу в українському сьогоденні.

Загально визнано, що розвиток будь-яких людських спільнот відбувається завдяки діалектиці конфлікту та консенсусу. Однак не можна заперечувати й те, що конфлікт може бути корисним виключно тоді, коли відбувається на основі закріплених законодавчо норм, правил рамок. Інакше зіткнення починає загрожувати суспільній єдності, а отже обертається з прогресивної у регресивну, руйнуючу. Намагання встановити ці рамки властиве всім типам соціальної та політичної організації. Отже, консенсус є домінуючим відносно конфлікту. Адже, як зауважує відомий російський дослідник А. А. Галкін: “Консенсус — це принципове визнання того, що за всієї протилежності інтересів об’єктивно існує сфера потенційної згоди (національного чи глобального виміру) та прагнення не піддавати її небезпеці при вирішенні цих інтересів” [1, 58].

Яким же чином у межах демократичного устрою поєднуються плюралізм і консенсус? Очевидно, наявні певні всеосяжні ціннісні домінанти та ідеали, схвалювані й підтримувані прихильниками різних політичних, філософських, моральних течій, групами із різними соціально-політичними інтересами. Скерованість на реалізацію цих домінант спроможна консолідувати суспільство. Відтак усі ті найрізноманітніші механізми, що спрямовані на вивільнення консенсусного потенціалу суспільства у тих чи тих сферах

його життєдіяльності, являють собою складові елементи принципу консенсусу.

З існуючих нині держав найдавніші традиції демократичного узгодження мають Велика Британія, Нідерланди, країни Північної Європи та США. Неперервність еволюції консенсусних процедур у цих суспільствах було обумовлено низкою природно-географічних, соціально-економічних, політико-правових та соціокультурних особливостей, серед яких далеко не останнє місце посідає вдале геополітичне розташування. Адже саме завдяки останньому демократія у цих країнах до певного моменту мала більший часовий ліміт для реагування на виклики доби.

Невипадково у тій же Великій Британії принцип розподілу влад діяв ще тоді, коли в провідних континентальних державах перманентна зовнішня загроза зумовлювала панування абсолютистських монархій. Славнозвісна система “стримувань та противаг” була настільки самозрозумілою для британського суспільства, що навіть не вимагала письмової фіксації. Лише пізніше, при спробі виявити сутнісну специфіку Вестмінстерської демократії, до числа цих “стримувань та противаг” було зараховано колегіальний характер роботи кабінету міністрів, бікамералізм парламенту, взаємовідносини в парламенті між урядом та опозицією і між самими депутатами, баланс між центральними та місцевими органами тощо [2, 121].

Давність консенсусних традицій громадсько-політичного життя Британії засвідчує навіть сама структура вищого представницького органу, який, як відомо, поділяється на “уряд його величності короля (королеви)” та “опозицію його величності” [3]. Навіть у самих цих формулюваннях відчувається дух взаємоповаги та конструктивізму. Загалом, постійне вдосконалення практики політичного узгодження на основі принципу верховенства парламенту сприяло становленню чи не найхрестоматійнішої консенсусної моделі, яку означають як “міжпартійний консенсус”. Остаточно він оформився після Другої світової війни і полягав у виробленні керівництвом обох провідних партій — консервативної та лейбористської — незалежно

одне від одного спільних уявлень про основні завдання державної влади. Насамперед визнавалося, що держава мусить свідомо й цілеспрямовано піклуватися про добробут громадян, перед якими вона несе політичну відповідальність, підтримувати певний прожитковий мінімум, рівень якого бажано підвищувати, забезпечуючи загалом цілковиту зайнятість та сприяючи економічному зростанню.

Сполучені Штати Америки багато в чому успадкували британські політичні традиції. Щоправда, на відміну від своєї історичної “колиски”, у США немає парламентського верховенства. Натомість існує ще один потужний центр влади — інститут президентства. Президент, який обирається громадянами, зовсім не обов’язково має підтримку парламентаріїв. Ситуація, коли глава держави не спирається на більшість у Конгресі, стала звичним явищем з 1968 р. [4, 158]. Більше того, в окремих законодавчо обумовлених випадках президент взагалі не зобов’язаний узгоджувати свої дії з конгресменами і навіть з конституційними положеннями (найбільше це стосується зовнішньої політики). Яким же способом забезпечується можливість порозуміння?

Справа тут знову таки у своєрідності всього характеру американської політико-правової системи. Адже, попри наявність писаної конституції, у США, як і в Британії, надзвичайно розвиненими є традиційні правила взаємодії між владними суб’єктами, що можуть як формалізуватися у певних нормативних актах (у тому числі у вигляді поправок до основного закону), так і не зазнавати відповідної процедури. Динамічність американського законодавства (а відтак і консенсусної практики) дає змогу значною мірою уникати зайвої напруги навколо деяких потенційно проблемних для президентських республік питань, наприклад, призначення главою держави членів уряду та інших високопосадових осіб. А сумнозвісне для багатьох нових демократій президентське вето взагалі перетворити на засіб передусім узгодження та компромісів між гілками влади.

Специфіка американської системи полягає ще й у тому, що далеко не всі суспільні протиріччя перетворюються на політичні конфлікти й суперечності завдяки високому рівню інституціоналізації соціальних суперечностей у громадянському суспільстві. Вирішенням та профілактикою конфліктів у різних сферах життєдіяльності опікуються спеціалізовані урядові організації: у царині трудових відносин — агенція “Федеральне посередництво та послуги примирення”, міжрасових стосунків — Служба громадських відносин, сім’ї та побуту — Академія сімейного посередництва, зовнішньої політики — Американський інститут миру, екології — “Програма врегулювання суперечок у галузі охорони довкілля”.

Однак формально демократія англо-американського типу ґрунтується саме на принципі мажоритарності, а не консенсусу. Останній є швидше сутнісною характеристикою Вестмінстерської системи врядування, забезпечуючи, з одного боку, безумовне визнання меншістю волі більшості, а з другого — повагу і толерантність більшості відносно меншості. Першість консенсусу проявляється тут в усьому: від складних правил парламентського етикету, що “заохочують і навіть вимагають дружніх стосунків (чи хоча б доброзичливих слів) між прибічниками опозиційних одна до одної партій” [5, 129] до, наприклад, того неофіційного, але ефективного права вето, яким в американській політиці свого часу володів переможений у громадянській війні Південь [6, 150].

Осібність Вестмінстерської демократії неодноразово відзначалася багатьма дослідниками. Так, Г. Алмонд небезпідставно вважав основою її досконалості та стабільності гомогенність суспільства, коли більшість населення говорить однією мовою, сповідує єдину релігію, належить до одного етносу. Відповідно гомогенною є політична культура, тобто наявний значний базовий консенсус. Оскільки, приміром, ті ж США досить давно не мають такої гомогенності, а мажоритарний принцип тут досі діє успішно, то слід зауважити єдине: вона важлива передусім на початковому етапі формуван-

ня демократичних інституцій. Інакше кажучи, висока інтегрованість суспільства на самому початку демократичного розвитку, ймовірно, здатна позитивно впливати на його перебіг і надалі; система врядування, сформована в умовах однорідного, солідарного соціуму, і в подальшому може більш чи менш успішно “поглинати” руйнівні імпульси фрагментації. Вже згадувана специфіка інтеграції ворожої субкультури Півдня до політичної системи США — зайве цьому підтвердження.

Загалом, нині ніхто не заперечує, що застосування мажоритарної моделі правління без порушення принципу консенсусу можливе лише тоді, коли консенсусним є саме суспільство. Тільки тоді влада більшості не перешкоджає становленню плюралістичного ідеалу демократії, де “...публічна влада належним чином переходить до численних груп, які складають суспільство та органічно доповнюють одна одну; суспільна політика виробляється й реалізується у процесі вільної взаємодії цих груп, мирної конкуренції між ними, в результаті чого виникає природна рівновага задоволених групових інтересів; роль уряду обмежена — йому належить охороняти та підтримувати цю рівновагу і приймати рішення лише за наявності міжгрупової згоди” [7, 3]. Хоча слід зазначити, що

такої ідеальної держави ще ніде не побудовано, просто політична еволюція відбувається у відповідному напрямі.

Література

1. Галкин А. А. Общественная стабильность: некоторые теоретические подходы // Мировая экон. и междунар. отношения. — 1990. — № 9. — С. 55–67.
2. Буржуазное общество в поисках стабильности. — М.: Наука, 1990. — 272 с.
3. Шаповал В. М. Зарубіжний парламентаризм. — К.: Основи. — 1993. — 143 с.
4. Уоллестайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полит. исследования. — 1992. — № 5/6. — С. 156–162.
5. Алмонд Г. А. Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полит. исследования. — 1992. — № 4. — С. 122–134.
6. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 287 с.
7. Заблук Н. Г. Политический плюрализм: контуры американской модели // США, Канада: Экономика, Политика, Культура. — 1999. — № 5. — С. 3–18.
8. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності. — К.: МАУП, 2002. — 176 с.
9. Карагіоз Р. С. Політична згода в сучасному суспільстві: роль, типологія і рівні // Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. — Одеса: Фенікс, 2009. — Вип. 37. — С. 307–312.
10. Гусленко В. В. Досягнення консенсусу між владою і політичною опозицією в контексті процесів євроінтеграції (зарубіжний досвід та українські реалії) // Наук. праці: Політ. науки. — 2010. — Вип. 48. — С. 88–92.

В контексті дослідження суспільно-політичних рис та значущості консенсусу як динамічного феномену сучасної демократії обґрунтовано тезу щодо досягнення порозуміння між суб'єктами суспільно-політичного життя залежно від успішної реалізації будь-яких трансформаційних процесів в українській державності, а також і будь-яких програм перспективного розвитку в суспільстві. Наголошено на необхідності розробки комплексної стратегії національної злагоди і порозуміння.

В контексте исследования общественно-политических черт и значимости консенсуса как динамического феномена современной демократии обосновано тезис относительно движения взаимопонимания между субъектами общественно-политической жизни в зависимости от успешной реализации каких-либо трансформационных процессов в украинском государстве, а также программ перспективного развития в обществе. Акцентируется внимание на необходимости разработки комплексной стратегии согласия и взаимопонимания.

Надійшла 28 березня 2012 р.

ІСЛАМСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 52–57

Внаслідок процесу так званого ісламського відродження з кінця 70-х років XX ст. почала відбуватися поступова політизація ісламу. Ісламський фактор став одним з визначальних у творенні зовнішньої політики країнами ісламської цивілізації, що знайшло відображення в альтернативному баченні сучасного світоустрою і формуванні ісламської концепції світового порядку.

Сучасна система міжнародних відносин має, в основному, світський характер. Проте релігійні погляди того чи іншого народу відіграють визначну (а іноді й дуже істотну) роль як у внутрішньополітичному житті окремих країн, так і в розвитку міждержавних зв'язків.

Нині найбільше говорять і пишуть про іслам — другу за кількістю послідовників (після християнства) світову релігію, яку сповідують, за різними оцінками, від 1 до 1,5 млрд людей у 127 державах світу.

На сьогодні доволі значний вплив має ісламський фактор, що пояснюється:

- специфікою мусульманської релігії (має мінімум ритуалів, не має інституту духовенства і церковної організації, володіє здатністю мобілізувати великі маси людей);
- причинами внутрішнього характеру, пов'язаними із ситуацією, що склалася в зоні поширення ісламу (значна, а іноді й вирішальна роль релігії в політичних, соціальних, економічних, культурних, етнодемографічних та інших процесах);
- зовнішніми причинами (зростання ролі нафтового чинника у світовій політиці; ісламська революція в Ірані та приход до влади в країні шіїтського духовенства; загострення афганської проблеми; окупація Іраку американськими військами

та нав'язування власного керівництва тощо).

Самюель Хантінгтон стверджує, що ісламський виклик виражається у всеосяжному культурному, соціальному і політичному відродженні в мусульманському світі, що супроводжується відкиданням західних цінностей та інститутів [6, 150].

Величезна кількість мусульман звертається до ісламу як до джерела ідентичності, сенсу, законності, розвитку, могутності і надії. Ісламське відродження за своїм розмахом і глибиною — це остання фаза в пристосуванні ісламської цивілізації до Заходу, спроба знайти “рішення” не в західних ідеологіях, а в ісламі. Вона складається з прийняття сучасності, відкидання західної культури і повернення до ісламу як провідника в житті й у сучасному світі [6, 162].

Ісламське відродження є спробою мусульман домогтися своєї мети. Це — широкий інтелектуальний, культурний, соціальний і політичний рух, що поширився на увесь ісламський світ. Ісламський “фундаменталізм”, що часто сприймається як політичний іслам, є лише однією зі складових у набагато більш всебічному процесі відродження ісламських ідей, звичаїв і риторики, а також повернення мусульманського населення до ісламу. Ісламське відродження — це основний напрям, а не екстремізм, всеосяжний, а не ізольований процес.

Ісламське відродження торкнулося мусульман у кожній країні і більшості аспектів суспільного і політичного життя в більшості мусульманських країн.

Історично склалося так, що мусульманські держави не брали участі в процесі формування основних контурів сучасної системи міжнародних відносин, формування якої почалося після Першої світової війни. Єдиною великою державою, що могла б претендувати на якусь роль у цьому процесі як представник мусульманського світу, була Оттоманська імперія, але вона після Першої світової війни припинила своє існування. Скасування султанату в 1923 р. і, рік по тому, халіфату, а потім позбавлення ісламу статусу державної релігії молодій Турецькій республіці вплинули на увесь мусульманський світ. Переважна більшість існуючих нині в зоні поширення ісламу держав (у тому числі і Єгипет — єдина мусульманська держава, що значиться серед країн — засновниць ООН) сформувалися в процесі деколонізації як світські держави, і це наклало відбиток на весь комплекс внутрішньодержавних і регіональних політичних процесів у мусульманському світі, а також на місце і лінію поведінки ісламських держав у міжнародних відносинах [1].

Хоча в період між Першою і Другою світовими війнами, а також у післявоєнний період мали місце ситуації, коли мусульманська релігія відігравала визначену роль в антиколоніальних рухах, а також у регіональних конфліктах, у західній науці аж до кінця 70-х років іслам розглядався як фактор зниженого значення у формулюванні і реалізації внутрішньої і зовнішньої політики мусульманських держав. Так, автор опублікованої в 1962 р. у Великобританії праці “Ісламська філософія і теологія” В. Монтгомері Ват констатував роль ісламу, що знижується у мусульманському суспільстві, і висловив сумнів у тому, що в ісламі може з’явитися особистість, яка має магнетизм, здатна користуватися підтримкою мас і частини місцевої політичної еліти такою мірою, щоб зрушити вперед процес ісламського відродження [8].

Невисоку оцінку ролі ісламу в міжнародних справах давали і місцеві аналітики. Так,

на конференції, присвяченій ісламу і міжнародним відносинам (1963 р., Великобританія), у якій брали участь і вчені з мусульманських країн, говорилося про дуже обмежений вплив ісламу на переваги і поведінку мусульманських держав у міжнародній сфері. Один з доповідачів на конференції — палестинець Фуад ас-Саег — зробив висновок про те, що іслам не має якогось помітного впливу на мотивацію, планування, прийняття рішень, а також на висловлювання політиків як нейтральних, так і не нейтральних мусульманських держав [1].

Як показав час, і на Заході, і на Сході мала місце недооцінка ступеня впливу ісламу на широкі маси в мусульманських країнах, потенційних можливостей цієї релігії як мобілізуючої й інтегруючої соціальної сили. Уже до початку 80-х років ставлення журналістів, політиків і вчених до ісламу докорінно змінилося. Стало загальноприйнятим твердження, що мусульманська релігія переживає бурхливе відродження, що вона вже перетворилася на самостійну політичну силу практично в усіх мусульманських державах і відіграє все більш помітну, причому переважно деструктивну роль і на міжнародній арені.

У багатьох публікаціях ці процеси не зовсім коректно пов’язуються з перемогою Ісламської революції 1978–1979 рр. в Ірані. Насправді, посилення ролі ісламу (“ісламське пробудження”, як називають цей процес у мусульманському світі) у політичному житті багатьох країн мусульманського світу, починаючи приблизно із середини 60-х років, тобто задовго до революції в Ірані, було зумовлене цілим рядом факторів локального, регіонального і загальносвітового масштабу, серед яких особливо можна виокремити такі:

- Очевидні ознаки кризи як західної, так і радянської моделей розвитку, на які орієнтувалася політична еліта в більшості мусульманських держав. Ця криза проявилася в революційних подіях кінця 60-х років у Західній Європі, у “Празькій весні” 1968 р. введенням радянських військ, що пішло за нею, у Чехословаччину, а також у невдачах програм прискореної модернізації суспільства

по західному чи радянському зразках у багатьох мусульманських країнах.

- Поразка арабських країн у війні з Ізраїлем у червні 1967 р., що підірвало вплив націоналістичних (світських) ідеологій, у тому числі насеризму і баасизму в широких масах населення мусульманських країн, що почали звертатися до ісламу в пошуках відповіді на актуальні питання сучасності.
- Невдача міждержавних об'єднавчих проектів у мусульманському світі на національній основі (арабська єдність, магрибінська інтеграція та ін.) перед обличчям наростаючих інтеграційних процесів на Заході.
- Значна фінансова могутність і визначений політичний вплив, що набули в зоні поширення ісламу Саудівська Аравія, Кувейт, Лівія та деякі інші мусульманські держави, що у своїй зовнішній політиці дотримувалися курсу на ісламську солідарність і активно допомагають ісламістським рухам у різних країнах [1].

Отже, так зване ісламське пробудження було викликане цілим рядом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що призвело в подальшому до політизації ісламу.

Політизація ісламу відбувалася неодноразово в різних частинах мусульманського світу, будучи обумовленою насамперед внутрішніми соціально-економічними і політичними причинами кожної окремої країни. Першими (ще в 50–60-ті роки) пізнали цей процес такі країни, як Єгипет, Сирія, Ірак, де в цей час мали місце глибокі соціально-економічні і політичні зміни. Потім (наприкінці 70-х — початку 80-х років) настала черга Пакистану, Ірану, Марокко і деяких інших країн. Наприкінці 80-х років уже не залишалося мусульманських країн, де б не були відзначені ті чи інші прояви політичного ісламу радикального характеру [5].

Ісламістських рухів багато: від дуже помірних, які хоч і критикують державну владу, але готові йти з нею на компроміс, що беруть участь у владних структурах (у парламенті, навіть в уряді), до екстремістських,

діючих у підпіллі і використовуючих методи терору [1].

Ряд ісламістських організацій має досить складну організаційну структуру: в одній і тій самій організації можуть бути підрозділи, що використовують мирні, легальні методи роботи, і законспіровані структури, що вдаються до терору. Наприклад, єгипетські радикально-терористичні угруповання Аль-Гамаа аль-Ісламія й Аль-Гихад є структурними підрозділами основної організації ісламістів Єгипту — Асоціації братів-мусульман.

Тому ісламістські рухи можуть легко переходити від легальних до нелегальних, від мирних до збройних методів боротьби. Ісламські радикали нерідко підтримують тісні контакти з місцевими кримінальними структурами, з міжнародним злочинним бізнесом (контрабанда зброї і наркотиків, нелегальна міграція і т. д.) [5].

Таким чином, ісламісти, на відміну від інших правовірних, являють собою політичну опозицію існуючим у більшості мусульманських країн режимам, а також “офіційному ісламу”, що, як вони вважають, є зняряддям у руках правлячих еліт. Іншими словами, ісламізм — це більш політичний, ніж релігійний рух, тому що його представники не виступають з ідеями реформування власне релігії як системи догм і обрядів. Вони вимагають зміни місця і ролі релігії в житті суспільства, відкидаючи пануючу ідеологію, політичну практику існуючого режиму і державний устрій як невідповідні нормам мусульманської релігії. Енергія цих рухів спрямована на істотні перетворення всієї системи соціально-політичних та економічних відносин у суспільстві, тобто на зміну суспільного устрою, причому не тільки в рамках окремо узятій мусульманської держави, а й у всьому світі. Мова йде, про створення ісламського світового порядку. Так, лідер єгипетської організації братів-мусульман — Мустафа Машхур, який є, за деякими відомостями, главою Всесвітньої організації братів-мусульман, — заявив в одному зі своїх інтерв'ю, що метою організації є установити в найближчі тридцять років Всесвітню ісламську державу [1].

Порівняно з іншими релігійними системами світу специфічність ісламу полягає у тому, що його доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські та моральні принципи, а й приписи соціально-економічного і політичного характеру. Така специфіка значно полегшує активну участь ісламу в суспільно-політичному житті мусульманських спільнот. Як зазначає відомий російський ісламознавець М. В. Жданов, в ісламі єдиною визначальною засадою, відповідно до якої може бути організоване політичне життя спільноти, є спільність віри. Ця спільність становить основу політичної інтеграції, соціальної солідарності, економічної допомоги і духовного братства [2]. В усі часи релігія була джерелом підтримки мусульманської ідентичності, основою опору зовнішньому тиску. Своїми нормами та цінностями іслам завжди слугував основою для сил, які прагнули відновити порядок.

Ідеологія ісламістів увібрала в себе ідеї са-лафітів XI — початку XX ст. (Джамалі Ад-Діна аль-Афгані, Мухаммада Абдо, Рашида Ріди, Абдеррахмана Аль-Кавакібі), а також сучасних ісламських мислителів (Хасана аль-Банни, Сейїда Кутба, Абдель Кадера Оді, Мухаммада аль-Газалі, Мустафи ас-Сібаї, Абу аль-Аалі аль-Мавдуді, Така Ад-Дін ан-Набахані, імама Хомейні та ін.). За всієї розмаїтості методів і програм ісламістських рухів загальним для них є політична активність і організованість — те, чим вони відрізняються від інших рухів в ісламі [4].

У суннітських та шиїтських радикалів різне розуміння державного устрою, до якого вони прагнуть, а також різний підхід до ісламського світового порядку. Шиїти відкидають монархію, верховним авторитетом у державі для них є імам. Шиїти вважають, що настане день, коли в усьому світі запанує загальна справедливість — загальне людське суспільство імама Махді.

На думку ж суннітів, ідеальним державним устроєм є те, що було за пророка Мухаммада і перших (праведних) халіфів. У суннітів важливе місце займає ідея халіфату як форми міжнародного устрою мусульманського світу [3].

Ісламська концепція світового порядку виходить з поділу народонаселення світу на дві групи: мусульманська громада — “умма” і всі інші люди. “Дар аль-іслам” (світ ісламу) — країни, у яких діє ісламська форма правління. Захист світу Ісламу є священним обов’язком кожного мусульманина. “Дар аль-харб” (світ війни) — держави, що оголосили війну мусульманам, а також держави, від яких може виходити будь-яка загроза світові Ісламу. “Дар аль-сульх” (світ договору про мир) — держави, у яких влада знаходиться в руках неворожих правителів, що примирилися. При цьому Коран визнає також і подільність мусульманського світу.

Попередньою умовою мирних відносин між мусульманським і немусульманським світами є визнання останнім єдинобожжя. У цілому в ісламі очевидно визнається існування міжнародного співтовариства. Але відношення ісламу до цього співтовариства активне, оскільки поширення ісламу є релігійним обов’язком ісламської держави. Усі в зоні поширення ісламу — від мусульманина до держави — повинні боротися за розширення цієї зони. Збройне насильство увійшло в історію поширення ісламу [7].

Один з ідеологів радикальних ісламістів — Абу аль-Аалі Мавдуді — у своїх ранніх працях доводив, що цілі ісламу і націоналізму діаметрально протилежні, тому що кінцева мета ісламу — побудова всесвітньої держави, у якій немає розходжень між расами, націями і класами, а тому іслам не може прийняти націоналізм, що прагне створити національну державу. Уся концепція націоналізму ірраціональна, доводив Мавдуді, тому що вона руйнує зв’язки між людськими істотами. Іслам же, навпаки, розглядає всю планету як місце перебування людства, знищуючи, таким чином, усі штучні кордони між людьми [1].

Тому Мавдуді закликав мусульман Індії не брати участі в національно-визвольній боротьбі, що вели Індійський Національний Конгрес і мусульманські націоналісти проти англійців, тому що в підсумку християнське панування над індійськими мусульманами буде замінене пануванням індуської більшості. Щоправда, після створення Пакиста-

ну Мавдуді і його партія почали кампанію за державотворення в країні. У 60-ті роки Мавдуді закликав до формування блоку мусульманських держав. Визнаючи територіальну цілісність кожної мусульманської країни, він закликав до духовної єдності усіх мусульманських країн, щоб вирішувати загальні внутрішні і зовнішні проблеми.

Згідно з поглядами ісламістів-шиїтів країни Заходу є “світом невір’я”. Багато країн, що традиційно вважалися ісламськими, у тому числі й Росія, на сьогодні являють собою “світ війни”. Уряди цих країн знаходяться в руках невірних. Класичний випадок такого роду — Алжир і Єгипет. Іран же являє собою “світ ісламу”. Враховуючи те, що найбільш радикальні кола Заходу виділили іслам як основного ворога, а це прирікає мусульман на цивілізаційне, геополітичне і духовне знищення, мусульманин зобов’язаний усвідомлювати себе політиком, для якого не байдужа доля його країни у світовому масштабі. Реальний шлях ісламського політичного руху сьогодні — це опозиція. Ісламська опозиція повинна реально нагадати про “третю силу” у тому справжньому змісті цього визначення, у якому воно вперше пролунало з вуст імама Хомейні, який заявив після ісламської революції в Ірані: “Ми ні Схід, ні Захід” [3].

У своїй практичній діяльності ісламісти намагаються такими історичними прикладами, як революція Аль-Махді в Судані, боротьба санусидів у Лівії, революція Абдель-Кадера в Алжирі, Рифська ісламська республіка в Марокко, участь братів-мусульман у першій палестинській війні 1948 р., а також у боротьбі проти англійців у зоні Суецького каналу, Ісламська революція в Ірані.

Новий ісламський світовий порядок — узагальнена назва концепцій ісламських вчених по становленню і розвитку ісламської системи міжнародних відносин. Розробки ведуться насамперед у відповідь на гегемонію західного світу в міжнародних відносинах. Серед етапів здійснення нового ісламського світового порядку як концепції ісламського світового порядку можна виокремити такі: розвиток головних держав умми, ісламська система міжнародних відносин, розвиток

зв’язків із дружніми державами, твердження ісламської системи міжнародних відносин у світі. Забезпечення безпеки розвитку окремих керівних держав умми досягається за рахунок ракет і ядерної зброї (“ісламський ракетний щит” і “ісламський ядерний меч”). На першому етапі, коли з’являться міжнародні ісламські відносини, західний світ зробить найбільший тиск, аргументуючи сепаратністю цих відносин. Моджахеддіни мають докласти максимум зусиль, аби захистити новий ісламський світовий порядок. Цілісна система відносин між ісламськими державами виключить зовнішній вплив. У рамках цієї системи ісламські держави об’єднаними зусиллями протистоятимуть тиску ззовні [4].

Розвиток зв’язків із проісламськими державами — цей етап передбачає найширший розвиток взаємодії з іншими державами з метою підкорити їх ісламському впливу. Контури нової системи міжнародних відносин поки не вимальовуються в практичному плані, а в теоретичному недостатньо розроблені. Головними постулатами є справедливість, братерство, загальне благоденство. Новий ісламський світовий порядок має на увазі іншу систему органів керування ісламським співтовариством держав як визначеного етапу на шляху становлення всесвітньої ісламської держави. Новий ісламський світовий порядок включатиме такі елементи: органи керування співтовариством ісламських держав, механізми взаємодії і врегулювання конфліктів, в окремому регіоні існують керівні держави умми, що несуть відповідальність за даний регіон перед співтовариством, регіональні ісламські організації.

Варто відзначити також наявність численних перешкод на шляху реалізації ісламської концепції світового устрою. До них належать різний рівень соціально-економічного розвитку та відмінності у політичному устрої країн регіону, суперництво держав за лідерство в мусульманському світі, розбіжності між основними течіями в ісламі, територіальні претензії і міждержавні суперечки між мусульманськими країнами. Проте чим більшим буде зовнішній тиск на мусульманські країни, тим далі на другий план від-

ходитимуть такі перешкоди, поступаючись завданням збереження ісламським світом власної ідентичності, перспектив розвитку і рівноправного становища в сучасній системі міжнародних відносин. Свідченням цього є, серед іншого, і актуалізація концепції “ісламська солідарність” як одного із засадничих принципів зовнішньої політики мусульманських країн.

Література

1. Донцов В. Е. Ислам в международных отношениях // Дипломатич. ежегодник. — 1997. — С. 62–89.
2. Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 568 с.

3. Игнатенко А. Расколота умма в ожидании Судного дня. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=14&article=642>

4. Новый исламский мировой порядок. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/451798>

5. Пророченко Н. О. Основні принципи ісламської концепції світового устрою // Українська орієнталістика: 36. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія” / Київ. нац. лінгв. ун-т; Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”; Голов. ред. І. В. Срібняк. — К., 2007–2008. — Вип. 2–3. — С. 106–114.

6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 с.

7. Шарипова Р. М. Панисламизм сегодня. Идеология и практика. Лиги исламского мира. — М.: Наука, 1986. — 137 с.

8. Watt W. M. Islamic Philosophy and Theology. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1987. — 175 p.

З кінця 70-х років XX ст. почав відбуватися процес так званого ісламського відродження, який мав цілий ряд причин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що поступово переріс у подальшу політизацію ісламу, яка, в свою чергу, призвела до появи численних ісламських рухів та організацій різноманітного напрямку і ступеню радикальності, що знайшло своє відображення в ісламській концепції світового порядку, яка полягає в створенні всесвітньої ісламської громади — умми і здійсненні заходів щодо поширення ідей ісламу в усьому світі.

С конца 70-х годов XX ст. начался процесс исламского возрождения, который имел целый ряд причин как внешнего, так и внутреннего характера, постепенно переросших в дальнейшую политизацию ислама, которая, в свою очередь, привела к появлению значительного количества исламских движений и организаций различного направления и степени радикальности, что отобразилось в исламской концепции мирового порядка, которая состоит в создании всемирного исламского общества — уммы и проведении мероприятий по распространению идей ислама во всем мире.

At the end of 70-es of the 20th century the process of Islamic resurrection began. It had numerous reasons of internal and external character. The process gradually developed into further politicization of Islam, which lead to appearance of numerous Islamic movements and organizations of different kinds and levels of radicalism. It finds its reflection in Islamic concept of world order, which is in creation of worldwide Islamic society — Ummah and distribution the ideas of Islam all over the world.

Надійшла 31 січня 2012 р.

СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 58–65

З'ясування ролі інформації в інноваційному й інвестиційному процесі є можливим передусім завдяки визначенню ключових мотивів, що спонукають суб'єкта до інноваційної діяльності.

На сучасному етапі розвитку суспільства стає зрозуміло, що подальший розвиток окремих країн і світового господарства в цілому неможливий без достатньо інтенсивних інвестиційних та інноваційних процесів. А останні не можуть відбуватися без забезпечення інформаційних потоків між об'єктами та суб'єктами. Однак у переважній більшості інформація в інвестиційній та інноваційній діяльності фахівцями розглядається в контексті зниження ризиків. Водночас тенденція до посилення ролі інформації в усіх без винятку соціально-економічних процесах дає підставу припустити, що роль інформації у сфері інвестицій та інновацій не обмежується зменшенням ризиків інвесторів. Для деталізації ролі інформації в інноваційному й інвестиційному процесі необхідно, на нашу думку, передусім визначитися з ключовими мотивами, які спонукають суб'єкта до вищезазначених видів діяльності.

Сутність та природа інформації були висвітлені в працях таких вчених, як Л. Бріллюен, Н. Вінер, А. Колмогоров, А. Урсул, Г. Хакен, К. Шеннон, Ю. Шрейдер та ін.

Відсутність комплексних ґрунтовних досліджень сучасних процесів в інформаційному середовищі інноваційно-інвестиційної діяльності гальмує процес ефективної інтеграції України у відповідні сегменти світового інформаційного простору, що є одним з чинників стримування надходження іноземного капіталу в інвестиційну та інноваційну сфери.

А тому наше завдання — дослідити сутність інформації, інноваційних та інвестиційних процесів, позначити чинники, які мотивують суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності, а також визначити роль інформації в сучасних умовах розвитку.

У фаховій літературі найпоширенішим є підхід до інвестицій як розміщення певних фінансових ресурсів з метою отримати позитивний фінансовий результат. Такий підхід покладено і в основу законодавства про інвестиції. У Законі України “Про інвестиційну діяльність” поняття “інвестиції” визначено як “всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект” [4]. З таким підходом можна погодитися лише частково, оскільки він має, на нашу думку, низку недоліків, зокрема недостатньо вказує на причини здійснення інвестицій. У сучасних умовах отримання максимальних прибутків чи збільшення капіталу не розглядається як самостійна мета інвестування [11, 60]. Тут ідеться про оптимальність, яка полягає в тому, що за мету ставиться отримувати менший, ніж максимально можливий прибуток, але протягом тривалого часу. Адже “...максимальна норма прибутку сьогодні може негативно відобразитися на прибутку та його нормі в наступних періодах” [3, 46].

Загалом, глибинні мотиви всіх суб'єктів, які здійснюють інноваційну та інвестиційну

діяльність, є спільними, попри певні відмінності в цілях. Ці мотиви полягають у динамічній природі суб'єкта (його стан постійно змінюється). Причому, незалежно від того, розглядається окрема людина чи велика корпорація, вони існують у динамічному зовнішньому середовищі.

Особливістю суб'єкта є розуміння відмінностей між бажаним і реальним станом речей. Невідповідність між ними породжує низку потреб, головною з яких є потреба в ресурсах: грошових, технологічних, інтелектуальних тощо для зміни стану або утримання його незмінним в умовах, що змінилися. Така ситуація примушує суб'єкта здійснювати пошук об'єкта, який би забезпечив його необхідними ресурсами: вкласти кошти, щоб отримати їх більше, здійснити вклад у модернізацію технологій, щоб утримати або збільшити ринкову частку, фінансувати наукові дослідження, щоб на їх основі створити нові технології, які забезпечать перевагу над конкурентами, тощо.

Зазначене є, на нашу думку, надзвичайно важливим аспектом, який дає змогу об'єднати інвестиційну й інноваційну діяльність в один процес з єдиним мотивом. Відмінність виникає лише в тому, що в процесі пошуку можливі три ситуації:

1. Знайдено об'єкт, властивості якого допомагають розв'язати конфлікт між потребами суб'єкта і реальністю. У цьому випадку інвестор здійснює вкладення, не змінюючи об'єкт інвестицій.

2. Потенціал знайденого об'єкта не відповідає потрібним критеріям і вимагає певної зовнішньої участі для його розвитку. У цьому випадку інвестор виступає як новатор, адже йому потрібно змінювати існуючий об'єкт так, щоб він забезпечив необхідні інвестору ресурси.

3. Існуючого об'єкта, який навіть у разі його зміни забезпечив би суб'єкта необхідними ресурсами, не знайдено. У цьому випадку інвестор приймає рішення про створення нового, не існуючого об'єкта (як підприємства, так і наукового проекту, напряду прикладних чи технологічних досліджень) і виступає як новатор більшою мірою, ніж у попередньому пункті.

Перший варіант відповідає інвестиційній діяльності в трактуванні переважної більшості джерел. Другий і третій є не чим іншим, як інноваційною діяльністю в трактуванні Й. Шумпетера, який виокремив п'ять типів інновацій [20]:

- 1) виробництво невідомого споживачам нового продукту з якісно новими особливостями;
- 2) упровадження нового засобу виробництва, в основі якого не обов'язково нове наукове відкриття, а застосовано новий підхід до комерційного використання продукції;
- 3) освоєння нового ринку збуту галуззю промисловості країни, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні;
- 4) залучення нових джерел сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, чи існували ці джерела до цього;
- 5) введення нових організаційних та інституційних форм, наприклад, створення монопольного положення або ослаблення монопольної влади іншого підприємства.

Третім із наведених варіантів результату пошуку інвестором об'єкта є радикальні, покрокові й адаптивні інновації (нововведення) у визначенні Р. Розвела [22]. Радикальні нововведення — це створення таких нових виробів або процесів, які, можливо, приводять до нового роду занять або навіть нової технологічної парадигми, тоді як адаптивні — це технологічно нові вироби (технології, процеси) або їх удосконалення в межах встановлених бізнес-структур. Покрокові інновації передбачають вдосконалення окремих елементів технології чи виробу відповідно до потреб ринку [22, 225–226]. Поділ інновацій на радикальні, адаптивні та покрокові (відповідають шумпетерівським інноваціям) є досить зручним при аналізі структури інноваційно-інвестиційного процесу як системного утворення.

Отже, як інноваційна, так й інвестиційна діяльність ґрунтуються на одному мотиві — необхідності поповнення ресурсів суб'єкта (інвестора) для підтримання існуючого стану або розвитку в зовнішньому середовищі. Ре-

алізується цей мотив через пошук і встановлення зв'язку з об'єктом (реальним або ще не створеним), який здатен, на думку інвестора, забезпечити його необхідними ресурсами.

Однак процес інноваційно-інвестиційної діяльності не обмежується взаємовідносинами “суб'єкт — об'єкт”. Цей процес регулюється певними інституціями, які генерують знання. Сукупність економічних агентів і видів діяльності, ресурсне забезпечення та інститути, а також зв'язки між ними, які важливі для підвищення ефективності інноваційного процесу, називають інноваційною системою [21]. Найбільш повне визначення національної інноваційної системи, на нашу думку, надають Л. Федулова та М. Пашута, які трактують її як сукупність взаємозв'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерціалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів, малих та великих компаній, університетів, лабораторій, технопарків та інкубаторів як комплексу інститутів правового, фінансового й соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси і мають національне коріння, традиції, політичні та культурні особливості [18, 36]. Проте, на нашу думку, необхідно зазначати саме про інноваційно-інвестиційну систему, оскільки, з одного боку, інноваційний процес потребує інвестицій, а з другого — його результати є базисом для здійснення інвестицій у виробництво.

Виокремлюють три рівні інноваційних систем: мікрорівень (інноваційна система підприємства), мезорівень (інноваційна система регіону) та макрорівень (національна інноваційна система). В умовах глобалізації справедливо відображати і наднаціональну глобальну інноваційно-інвестиційну систему, яка визначає загальні напрями технологічного розвитку людства.

Останнім часом посилилася увага науковців до регіонального рівня інноваційних систем, де основна увага приділяється інноваційним кластерам, які становлять своєрідні вузлові точки національної та глобальної інноваційних систем. Поняття “кластер” зародилося в концепціях, які стосувалися конкурентоспроможності та регіонального

розвитку. Вперше на феномен концентрації спеціалізованих компаній у промислових регіонах звернув увагу понад сто років тому А. Маршал [6].

На початку 90-х років терміном *industrial clustering* позначали зосередження промисловості на певній території. М. Портер визначив кластери як “сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій зі стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу” [10, 206].

У більш сучасних визначеннях підкреслюється наявність синергетичного ефекту від діяльності кластерів [7], який досягається саме завдяки обміну. Національна та глобальна інноваційні системи в умовах глобалізації є мережею інноваційних кластерів, які пов'язані між собою інтенсивними інформаційними зв'язками.

Отже, інноваційно-інвестиційний процес слід трактувати як діяльність у рамках інноваційно-інвестиційної системи суб'єктів: окремих осіб, корпорацій, інституційних об'єднань, а також дію всіх елементів інноваційної системи, спрямовану на пошук, отримання впливу, зміну або створення об'єктів, здатних забезпечити ресурсами, необхідними для підтримання стану динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем або розвитку.

Зазначимо, що причини, які дають можливість розглядати інноваційно-інвестиційну діяльність як один процес, знаходяться не лише в мотиваційній, а й у причинно-наслідковій площині. Цілком очевидно, що в основі всього лежать радикальні нововведення. Інновації цього типу становлять ядро всього інноваційно-інвестиційного процесу. Радикальні інновації, наприклад, двигун внутрішнього згорання, мікročіп, лазер тощо, стали основою розвитку цілих технологічних напрямів (адаптивні інновації) і на їх основі — численної множини конкретних технологій і продуктів, модифікованих під потреби ринку.

Таким чином, кожен з цих рівнів є основою для нижчого рівня, а базою для розвитку йому слугує вищий рівень. Так, радикальні інновації є базою для адаптивних, адаптивні — для покрокових, покрокові — для інвестицій без зміни об'єкта інвестування. Інформація забезпечує зв'язок між рівнями цього процесу.

Цілком логічно припустити, що перехід з рівня на рівень має відбуватися лавиноподібно, адже кожна радикальна інновація породжує певну кількість адаптивних інновацій, пов'язаних зі створенням нових технологій, кожна з яких — множину покрокових інновацій, які, по суті, є модифікацією існуючих технологій. Це, у свою чергу, дає можливість окремим інвесторам здійснювати інвестиції в конкретні об'єкти без зміни технологій і продуктів. Увесь процес можна відобразити у вигляді інноваційно-інвестиційної піраміди,

перевернутої верхівкою вниз. Останньою є радикальні інновації, на які з розширенням нашаровуються адаптивні, далі покрокові інновації, а основа — це інвестиції без зміни об'єкта інвестування (див. рис.).

Отже, інноваційно-інвестиційний процес може бути представлений двома зрізами, які відрізняються не тільки глибиною зміни властивостей об'єкта, а й роллю інформації на кожному з них. Розглянемо дещо глибше обидва зрізи.

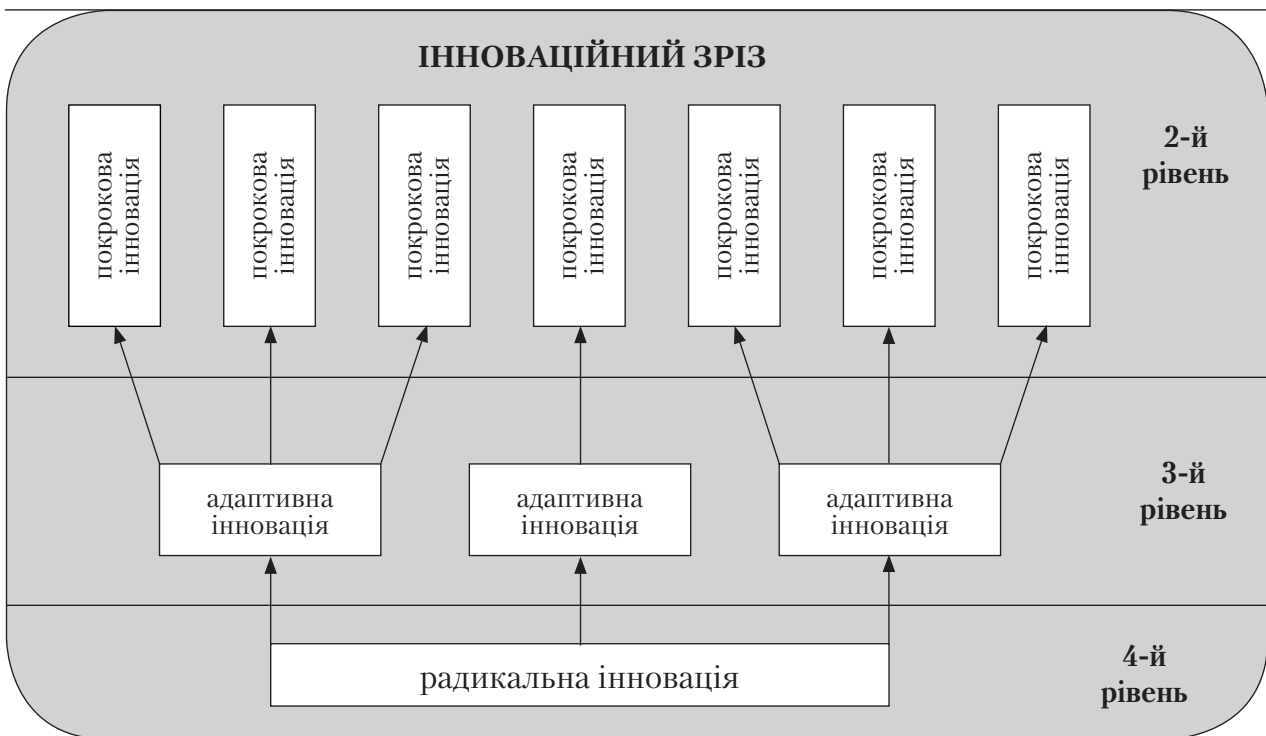
1. Зріз інвестицій без зміни технологій відповідає інвестиціям в існуючі об'єкти. Властивості цих об'єктів задовольняють потреби інвесторів, принаймні на етапі інвестування.

2. Інноваційний зріз об'єднує рівні радикальних, покрокових та адаптивних інновацій. Об'єкти інвестицій на цих рівнях не існують у реальності, їх необхідно створити повністю або модифікувати існуючі.

ЗРІЗ ІНВЕСТИЦІЙ БЕЗ ЗМІНИ ТЕХНОЛОГІЙ

1-й
рівень

Розширення виробництва існуючих виробів без зміни технології

Структура світового інноваційно-інвестиційного процесу

Схема розвитку світового інноваційно-інвестиційного процесу, що зображена на рисунку, є ідеалізованою, насправді замість розширення процесу від радикальних інновацій до інвестицій верхнього рівня (інвестицій без зміни об'єкта) можливе навіть його звуження.

Переважає більшість фахівців розрізняє три типи знань у рамках інноваційного процесу: наукове, інженерне (технологічне) і підприємницьке. Наукове знання посиляється на основні наукові принципи, які вимагають наявності доступу до формального навчання, оскільки без вивчення основних наукових принципів здобути наукове знання неможливо.

Інженерне (технологічне) знання застосовується до окремих проектів, іншими словами, це знання, яке безпосередньо використовується у виробництві. Таке знання стосується відомостей про перебіг окремих процесів, роботу того чи іншого устаткування, знання про конструктивні особливості машин і механізмів тощо.

Підприємницьке знання здобувається переважно в процесі діяльності і об'єднує знання про ділові підходи на ринку, про самі ринки, клієнтів і т. д. Воно включає знання особливостей клієнтів, їхніх дій, поведінки, а також реакції на продукцію та дії суб'єкта — носія підприємницького знання.

Важливість обміну інформацією (знаннями) в інноваційно-інвестиційному процесі розглянуто в багатьох працях науковців, де доведено значний вплив обміну інформацією для перебігу інноваційних процесів. Логічно припустити, що рішення інвестора (наприклад, корпорації) вкласти кошти в радикальні нововведення вимагають від нього усіх трьох видів знань: наукових, технологічних і підприємницьких. Процес створення нових технологій потребує наявності базової та спеціальної освіти фахівців фірми, а впровадження і застосування нових технологій на ринку неможливі без технологічного та підприємницького знання.

У теоретичних напрацюваннях щодо розуміння природи інформації виокремлюються два базових методологічних підходи: атри-

бутивний і функціональний і відносно новий семіотичний підхід.

Згідно з атрибутивним підходом інформація — це властивість матерії, її здатність (атрибут) до відображення [16; 17]. Другий, функціональний (функціонально-кібернетичний) підхід розглядає інформацію як функціональну властивість, що притаманна системам як “щось”, що забезпечує зв'язок самокерованих систем із рештою навколишнього світу [1; 2]. Тобто в цьому підході акцентується увага на інформації як факторі організації системи. Семіотичний підхід ґрунтується на якісних властивостях інформації та передбачає відносність інформації, яка визначається як різниця тезаурусів, але останній визначається не в звичайному розумінні як інструмент автоматичного індексування або пошуку, а в його початковому загальнолюдському культурному розумінні — як “скарбниця знань” [19, 52].

При прийнятті інвестиційних рішень інвестор свідомо чи несвідомо також припускає, що інформація, на основі якої він приймає рішення, є відображенням об'єкта інвестицій, макросередовища, майбутнього стану об'єкта і т. п. Виходячи з цього, логічно припустити, що атрибутивний підхід до сутності інформації може виявитися надзвичайно плідним у сфері інвестиційної діяльності.

Розглядаючи питання про те, де відображається інформація, не можна оминати таку категорію, як інформаційний ресурс.

У науці існують кілька відмінних одне від одного трактувань терміна “інформаційні ресурси”, які поділяються на два концептуальні підходи. Згідно з одним інформаційні ресурси — це сукупність фундаментальних і прикладних наукових знань, інженерних та управлінських рішень, усього професійного, творчого й освітнього потенціалу населення [13, 57]. Більш широке розуміння інформаційних ресурсів можна знайти в А. Урсула, а також в О. Сосніна, О. Олійника та деяких інших фахівців, які до них відносять не лише інформацію, а й самі інформаційні засоби [14; 15], без яких або неможливо, або неефективно обробляти та передавати інформацію. Це можна пояснити тим, що самостійне існу-

вання інформаційних ресурсів у відриві від матеріальних носіїв і засобів передачі є неможливим. В. Кушерець зазначає: "...знання сконцентровані в статтях, книгах, патентних описах, усних повідомленнях (безпосередньо, по телефону, радіо, телебаченню), в управлінських документах (звітах, планах, розпорядженнях тощо), проектній документації, моделях, алгоритмах, програмах і т. д. Книги, проекти, патенти, програми можна сприймати як знання, що стали повідомленнями. Усе це і є інформаційний ресурс людства (різного значення, різної міри доступності і готовності до використання)" [5, 77].

По суті, відмінність в обох підходах криється в розумінні процесу комунікації, зокрема його специфіки в інноваційно-інвестиційній діяльності. Перший підхід розглядає тільки завершену комунікацію, коли інформація від джерела відображається у свідомості одержувача безпосередньо чи через матеріальні й інші носії інформації. Другий підхід є ширшим, оскільки умова комунікації — це відображення на носіях інформації, яке може і не пройти крізь свідомість одержувача.

Виходячи з того, що інформація є об'єктивною категорією, вона повинна існувати незалежно від будь-якої свідомості, а отже, будь-яке повідомлення, розміщене в теленовинах, на паперових чи електронних носіях, у мережі Інтернет, — це інформація. Якщо прийняти те, що місцем відображення інформації є інформаційний ресурс, то тоді інформаційний простір інноваційно-інвестиційної діяльності слід трактувати як сукупність інформаційних ресурсів, де відображена (може бути відображена) інформація про стан інвестиційних об'єктів (реальних і віртуальних), макросередовища та суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності, а також інфраструктури, яка забезпечує доступ до таких ресурсів. Топологія такого простору визначається кількістю інформаційних ресурсів і каналами руху інформації між ними та між ресурсами і споживачами (у контексті зазначеного дослідження — інвесторами). Як і фізичний простір, інформаційний простір нерозривно пов'язаний з таким поняттям, як рух, тільки якщо у фізичному просторі рух

пов'язаний зі зміною координат, то в інформаційному середовищі рух пов'язаний зі зміною носія, де відображається інформація.

Інформаційне середовище інноваційно-інвестиційної діяльності слід трактувати як сукупність специфічного інформаційного простору, сформованого з інформаційних ресурсів, де відображається інформація про основні об'єкти, відображені в інноваційно-інвестиційному процесі, інфраструктури, яка забезпечує доступ до них, та інформаційних потоків, які циркулюють у цьому просторі.

З практичної точки зору, наявність такого середовища забезпечує одночасно структурування і цілісність інноваційно-інвестиційної діяльності як системного об'єкта через інформаційний обмін між окремими підсистемами, обмін інноваційно-інвестиційної діяльності з навколишнім середовищем, а також виконує організуючу та системоутворюючу функцію на рівні суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності.

Таким чином, рівень розвитку інформаційного середовища визначає ступінь системності інноваційно-інвестиційної діяльності: якщо зазначене середовище розвинене, то остання здійснюється як один процес, тобто як єдиний системний об'єкт (хоч і складається з підсистем). У випадку, коли розвиток інформаційного середовища недостатній, інноваційно-інвестиційний процес розпадається на окремі складові, які розвиваються незалежно одна від одної і незалежно від макросередовища. Останнє призводить до появи наукових, інноваційних та інвестиційних проектів, які не враховують технологічні досягнення, потреби ринку і, як правило, є неефективними, незважаючи на обсяги здійснених в них інвестицій.

З точки зору ступеня впливу інформації на інноваційно-інвестиційні процеси, важливим є поділ інновацій на закриті (інновації, які створюються за рахунок внутрішнього відносно інноваційної системи знання) та відкриті (до зовнішнього середовища, і насамперед до інформаційного середовища). Відкриті інновації використовують більші масиви інформації та є більш інтегрованими у глобальний інформаційний простір, що в

багатьох випадках зумовлює їх вищу інтенсивність [12, 112].

Отже, можна зробити такі **висновки**.

1. Інформаційне середовище виконує структуроутворюючу й організовуючу функцію в інноваційно-інвестиційній діяльності. У випадку відображення в ньому реальних об'єктів це відповідає верхньому рівню зазначеного процесу — інвестиції в існуючі об'єкти без їх зміни. Якщо відображенням є уявні об'єкти — це інвестиції у фундаментальні дослідження в очікуванні радикальних інновацій, комбінації відображення реальних та уявних об'єктів — це інвестиції на рівні адаптивних і покрокових інновацій.

2. Інформаційне середовище в умовах глобалізації та інтернаціоналізації відіграє ключову роль у виборі типу інвестування: чи в об'єкт без зміни його властивостей, чи здійснюючи необхідні зміни. Зрозуміло, що ресурсний підхід до інвестицій цілком відкидати не слід — інвестор обере той тип інвестування (зі зміною об'єкта чи ні), який дасть йому можливість досягти бажаного при меншій витраті ресурсів. Більш розширено цю тезу слід трактувати так: критерієм при виборі типу інвестування є порівняння інвестором співвідношення вигоди/витрати для різних об'єктів і різних типів інвестування. Але цілком можлива ситуація, коли за наявності об'єкта, який би повністю задовольнив вимоги суб'єкта, останній, не отримавши інформації про нього, обере для досягнення своїх цілей об'єкт, який для цього максимально підходить, але потребує зміни своїх властивостей.

3. Інформаційне середовище також виконує функцію агента, який забезпечує зв'язок інноваційно-інвестиційної діяльності з навколишнім середовищем у випадку, коли останнє є об'єктом відображення в інформаційних ресурсах. Нарешті, у випадку відображення поведінки суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності інформаційне середовище забезпечує синхронізацію активної складової інноваційно-інвестиційної діяльності (суб'єктів).

4. Функціонування інформаційного середовища можна вважати ефективним, якщо

воно виконує всі перелічені вище функції, що забезпечує системність. У випадку недостатнього виконання окремих функцій світовий інноваційно-інвестиційний процес розпадається на відокремлені процеси: наукові дослідження, створення технологій, їх модифікації та виробництво продукту, які не узгоджуються між собою. Це, на нашу думку, значною мірою є причиною цілої низки проблем, які стосуються ефективності й інтенсивності інноваційно-інвестиційної діяльності.

Література

1. Вайнштейн Г. Интернет как фактор общественных трансформаций // Мировая экон. и междунар. отношения. — 2002. — № 7. — С. 16–27.
2. Вовканич С. Соціогуманістичний контекст наукомісткої економіки інноваційного суспільства // Екон. України. — 2005. — № 3. — С. 42–49.
3. Гойко А. Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрямки їх реалізації. — К.: ВІРА-Р, 1999. — 320 с.
4. Закон України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" № 3333 від 12.01.2006. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
5. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій: Монографія. — К.: Знання України, 2002. — 248 с.
6. Маршалл А. Принципи економічної науки / Референт-уклад. В. М. Фещенко. — К.: АДС "УМКЦентр", 2001. — 216 с.
7. Мингалева Ж. А. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. А. Мингалева, С. В. Ткачева // Мировая экон. и междунар. отношения. — 2000. — № 5. — С. 97–101.
8. Михайловська О. В. Модель інформаційних потенціалів у розподілі світових потоків інвестицій // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 8. — С. 6–12.
9. Михайловська О. В. Оцінка ефективності інноваційних проєктів: основні труднощі, світовий досвід та перспективи його застосування у вітчизняних умовах // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). — 2007 — № 1. — С. 23–31.
10. Портер М. Японская экономическая модель: может ли Япония конкурировать? / М. Портер, Х. Такеути, М. Сакакибара; Пер. с англ. А. Лисовского. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 261 с.
11. Рекитар Я. А. Япония: эффективное управление инвестициями // Экономика строительства. — 1990. — № 2. — С. 56–72.
12. Савельев Е. Економіка знань в аспекті включення України в європейський освітній простір і досвід ТДЕУ //

Жур-л європейської економіки. — 2006. — № 3. — С. 255–266.

13. Славнова А. О. Информационная экономика: становление и сущность: диссертация д-ра экон. наук: 08.00.01. — СПб., 1996. — 170 с.

14. Соснін О. В. Правові проблеми регулювання інформаційної діяльності / О. В. Соснін, О. В. Олійник // Стратегічна панорама. — 2002. — № 4. — С. 22–25.

15. Урсул А. Д. Информация. Методологические аспекты. — М.: Наука, 1971. — 296 с.

16. Урсул А. Д. Проблемы информации в современной науке. Философские очерки. — М.: Наука, 1995. — 287 с.

17. Узбстер Ф. Теории информационного общества. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 399 с.

18. Федулова Л., Пашута М. Розвиток національної інноваційної системи України // Економіка України. — 2005. — № 4. — С. 35–47.

19. Шрейдер Ю. А. Информация и знание // Системная концепция информационных процессов. — М.: ВНИИСИ, 1988. — С. 52.

20. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982. — 456 с.

21. Corporate Innovation Systems / [A. Sverker, J. Staffan, S. Soren, O. Christer, N. Teknlic]. — Goteborg: Chalmers University of Technology, 2000. — 147 p.

22. Rothwell R. Successful Industrial Innovation: Critical Factors for the 1990s / R. Rothwell // R&D Management. — 1992. — № 22 (3). — P. 221–239.

Обґрунтовано єдність інноваційних та інвестиційних процесів. Позначено об'єднуючі чинники, які мотивують суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності. Доведено, що світовий інноваційно-інвестиційний процес відповідає всім ознакам системного утворення. Відображена ключова роль інформації при поєднанні різних складових інвестиційних та інноваційних процесів у єдиний системний об'єкт.

Обосновано единство инновационных и инвестиционных процессов. Обозначены объединяющие факторы, которые мотивируют субъекты инвестиционной и инновационной деятельности. Доказано, что мировой инновационно-инвестиционный процесс отвечает всем признакам системного образования. Отображена ключевая роль информации при сочетании разных составляющих инвестиционных и инновационных процессов в единственный системный объект.

Unity of innovative and investment processes is reasonable. Unifying factors which explain the subjects of investment and innovative activity are marked. It is well-proven that a world innovative-investment process answers all signs of system education. The shown key role of information is at combination of different constituents of investment and innovative processes in an only system object.

Надійшла 2 лютого 2012 р.

КОНЦЕПЦІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 66–71

Великого значення в розвитку і становленні державності мають політичні діячі та мислителі попередніх епох. Вони творили в надзвичайно тяжкий та складний час, коли український народ був асимільований і пригнічений, а також розчинений у великій російській імперії. Надзвичайно актуальними на сьогодні є погляди творців української нації на політичний устрій та форму державності.

Сам термін федералізм означає (від лат. *federatio* — союз, об'єднання) — форму децентралізованого державного устрою, за якої ознаки державного утворення притаманні як державі в цілому, так і її складовим (штати, провінції, кантони, землі, республіки і т. ін.), що вважаються суб'єктами федерації, а вищі органи як держави в цілому, так і суб'єктів федерації, мають широку сферу власної виняткової компетенції [6; 688]. При цьому найголовнішими характеристиками федеративної держави є: наявність власних вищих органів, які не є похідними від вищих органів суб'єктів федерації; широкі владні повноваження загальнофедеральних органів, наявність у взаємовідносинах вищих органів федерації з відповідними органами її суб'єктів широкого кола як субординації, так і координації зв'язків; встановлення загальнофедеральним законодавством органів загальних принципів права для всієї федерації та видання законів, що регулюють відносини, які входять у сферу компетенції федеральних органів; безпосереднє введення в дію на території всієї федерації правових актів, які видаються загальнофедеральними органами в межах їх компетенції.

Загалом перші згадки про федералізм можемо простежити в Біблії, коли цей термін позначав союз між Богом та людиною. Багато вчених, політологів, філософів погоджуються з цією точкою зору, серед них видатний

знавець федералізму, професор політології, директор Центру досліджень федералізму Темпльського університету (США) Деніел Елезар. У своїй класичній праці “Дослідження федералізму” вчений дає визначення поняття федералізм, яке походить від давньоєврейського терміну *brit* означає домовленість, договір, партнерство. Саме на такому партнерстві будувалася тогочасна держава Ізраїль.

Але слід пригадати, що ідеї федералізму надовго були загублені в історії з тієї причини, що на зміну їм прийшла міцна імперська влада, яка не дала міцного розвитку саме федералізму.

Більш змістовні трактування федералізму прослідковуються в добу Просвітництва. Перші спроби обґрунтування федералізму можемо простежити у творчості І. Канта та Дж. Локка, але основний вплив на розвиток федералізму здійснив саме Ш. Монтеск'є. У своїй відомій праці “Про дух законів”, зокрема в її дев'ятій книзі, він, по суті справи, заклав підвалини теорії федералізму. По-перше, французький мислитель поставив досить точний діагноз хвороби багатьох держав. “Невеликі республіки,— писав він,— гинуть від зовнішнього ворога, а великі — від внутрішньої болячки”, — під якою мав на увазі різного роду конфлікти. “Щоб їх уникнути,— підкреслював Ш. Монтеск'є,— люди винайшли особливий устрій держави — федеративну республіку” [4, 276].

Також значний вплив у розвиток федералізму зробили представники американської школи Т. Джеферсон, О. Гамільтон, Дж. Медісон та Дж. Джей, про що свідчать матеріали їх 85 статей, надрукованих у двотомному збірнику “Федераліст”. Ця праця набула великого значення серед західноєвропейських політологів.

Також не можна не згадати і внесок вчених інших країн, а саме, представників німецької школи федералізму Г. Єллінека, М. Зейделя, П. Лабанда та ін., французької школи А. Токвіля та багатьох інших. Загалом ідеї федералізму формувалися надзвичайно довго, в сучасному світі федералізм вивчають в різних університетах світу.

Особливе місце ідеї федералізму займають в українській політичній думці. Перші прояви федерації в Україні з’явилися ще за часів козаччини. Хоча в той період не писалися політичні трактати та твори, де мова йшла про федерацію, але ці думки були закріплені в угодах та договорах, які укладали гетьмани. Прикладом таких угод може стати Гадяцький договір, який був підписаний у місті Гадяч 16 вересня 1658 р. між Гетьманською Україною та Польщею. Згідно з цією угодою Україна, Польща та Литва об’єднувалися і створювали федерацію. Відповідно об’єднувалися та ставали самостійними державами. Україна стала незалежною державою в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, а також отримала назву Великого князівства Руського. Великий внесок у підписанні цього договору мав Ю. Немирич, який очолив переговори з боку України. Ю. Немирич “бажав втілити в Україні свій політичний ідеал, до якого прагнув, — союз трьох федеративних вільних республік, об’єднаних між собою лише особою короля, що обирався всіма членами союзу” [7, 51].

Цей договір поклав перемир’я між Україною та Річчю Посполитою. Але водночас він був формальним з тієї причини, що Річ Посполита не збиралася втілювати його в життя. Тому Україна без права вибору, не витримавши агресії з боку Москви, змушена була увійти до складу Московської держави як автономна одиниця (з 1659 р.).

Подальший період в історії України отримав назву “Руїна”. Оскільки Україна була розтягнена між Москвою та Польщею, будь-які прагнення об’єднання етнічних українських земель завершувалися поразкою. Багато представників того періоду відстоювали точку зору автономії України, серед них був і Д. Многогрішний, який прагнув укріпити автономію України. Він прагнув об’єднати українські землі під однією владою гетьмана, але всі ці погляди не дали результату. Протягом багатьох років Україна прагнула на державність, але ці спроби були марними. Пригадується останній гетьман України К. Розумовський, якого на посаду гетьмана призначила імператриця Єлизавета. Гетьман К. Розумовський прагнув перетворення Гетьманщини на адміністративно-територіальну одиницю Російської імперії, а також укріпити автономію української держави. К. Розумовський почав сам приймати багато рішень не погоджуючи це із імперською владою, за що був змушений зректися влади. Так закінчилося гетьманування К. Розумовського та існування такого політичного органу, як Гетьманщина, натомість на території України була створена Мала колегія, яка взяла владу у свої руки.

Особливе підґрунтя встановлення федеративного устрою в державі мали представники декабристського руху. Слід пригадати, що на території тодішньої Російській імперії діяло “північне товариство”, а на території України діяло “південне товариство” та товариство “Об’єднаних слов’ян”. Декабристський рух складався із молодих офіцерів, які під впливом Великої французької революції прагнули змінити життя в Російській імперії. Їхніми вимогами було реформування соціального та політичного життя, а саме: знищення кріпацтва, повалення монархії, встановлення республіканського ладу. Значне місце посідали погляди “північного” товариства на чолі із їхнім лідером Пестелем, але ці погляди не були втішними для України. Він зазначав: “Малоросія ніколи не була і бути не може самостійною... Відтак вона повинна поступитися своїм правом бути окремою державою” [4, 124]. Отже, для Пестеля України як самостійної

держави не існувало, так само як і для інших російських революціонерів.

Дещо іншу точку зору мали представники “південного товариства” та товариства “Об’єднаних слов’ян”. Саме в їхніх поглядах ми можемо простежити федералістичні погляди, але без України. Федерація їм була потрібна для встановлення слов’янських кордонів. Також згідно з їхніми поглядами в державі потрібно було встановити демократично-парламентську форму правління.

Але якщо поглянути в цілому, то декабристський рух дав заклик на братерство всіх та на утворення самостійних держав. Саме погляди декабристів дали підґрунтя для розвитку концепції федералізму.

Значного розвитку концепція федералізму займає в політичних поглядах Кирило-Мефодіївського товариства, саме погляди братчиків заклали основу федерації. Основоположником товариства був М. Костомаров. Саме його праця “Закон Божий” стає програмним документом. Братчики розуміли, що революції, війни нічого не давали, тому працею “Закон Божий” хотіли показати царю, що всі люди є рівними перед Богом.

Саме погляди і праці М. Костомарова відігравали велику роль у діяльності Кирило-Мефодіївців. Вчений у свої працях прагнув створити слов’янську федерацію. Звертаючись до історії Київської Русі, М. Костомаров відстоює ту точку зору, щоб у центрі слов’янської єдності стояв Київ. Саме Київ, на думку вченого, ставав найсильнішим, найбагатшим торговельним містом. На думку М. Костомарова, “багатство, розкіш і веселе життя приманювали всіх, хто міг поселитися між киянами... Тут поляки забували і своїх жінок у Польщі, і свої двори, і господарства... Населення Києва, як і всієї Руської землі, не було однорідним: тут були і греки, і варяги, і шведи, і датчани, і поляки, і печеніги, і німці, і жида, і болгари... У Києві робочі люди знаходили хороші заробітки: можливість споруджувати і прикрашати будинки, закликали туди майстрів...” [2, 235]. Але слід наголосити на тому, що Київ як столиця не

могла утримати федерацію, цю неоднозначність ми можемо простежити у період гетьманщини. Саме ще тоді Київ проявив себе не виразно, гетьман перебував то у Глухові, то у Чигирині.

Слід сказати, що М. Костомаров поклав основу в розвиток федералізму. Він як талановитий історик, проаналізував всю історію українського народу і в численних своїх працях відстоював слов’янську єдність. М. Костомаров зазначав, що всі слов’янські народи мають об’єднатися й утворити слов’янську єдність.

У другій половині XIX ст. відбувається посилення національно-визвольного руху в Україні. З кінця 50-х років він набув розвитку у формі громад. До складу гуртків входили українська інтелігенція, службовці, студенти, офіцери. Але ці гуртки діяли в складних умовах з тієї причини, що царська влада переслідувала діяльність цих гуртків. Першим кроком до придушення українського національного руху був Валувський циркуляр, який забороняв друкування шкільних підручників, релігійних видань та викладання у школах українською мовою.

Відповідно формуються і набувають свого розвитку дві течії: помірковано-ліберальної та революційно-демократичної. Між цими двома течіями розпочинається політична боротьба. Ліберальне крило представляли: В. Антонович, Б. Познацький, брати Ф. і Т. Рильські, П. Чубинський та ін. Велику увагу привертає постать В. Антоновича — відомого вченого та громадсько-політичного діяча. “В. Антонович виявив себе гарячим прихильником концепцій демократизму, автономізму і федералізму, натхненником розповсюдження традицій історичної школи права на Україні” [2, 820]. Його праці закликали до обов’язкового економічного розвитку, боротьби за піднесення української нації і соціальний розвиток держави. Він вважав, що державу потрібно підпорядкувати, або віддати в руки громаді. Також у своїх працях В. Антонович велику увагу приділяє розвитку села, яке на той час було узурповане панівними націями. У праці “Моя сповідь” він

відповів так: "...скільки я не був зіпсований шляхетським вихованням, звичками і мріями, мені легше було з ними розстатися, ніж з народом, серед якого я виріс, який я знав, якого сумну долю я бачив у кожному селі, де тільки володів ним шляхтич, — з уст якого я чув не одну сумну пісню, що роздирає серце, не одне чесне, дружнє слово (хоч я і був панич), не оду трагічну повість про життя, що зітліло в скорботі і безплідній праці,... який, словом, я полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій... Я перевертень і пишаюся цим так само, як пишався б в Америці, якби з плантатора перевернувся на аболіціоніста, чи в Італії з папіста став би чесним працюючим слугою спільної народної справи... сподіваюсь, що працею і любов'ю заслужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу — бо я все готовий розділити з ними" [3, 192–193].

Розвиток української політичної думки не можна уявити без суспільно-політичного діяча М. Драгоманова. Саме він зробив значний вплив на розвиток та розбудову державності. У своїх творах М. Драгоманов велику увагу приділяє правам і свободам. Зробивши порівняння із Європейськими державами, він робить висновок, що вільну державу з демократичними інститутами можуть будувати тільки вільні люди, кожному з яких гарантовані права і свободи.

Великої популярності та значення набули федералістичні погляди М. Драгоманова. Перед ним у прямому і переносному розумінні розгорталася панорама політичного єднання країн у спілці, федерації. Він відстоював точку зору, що потрібно утворити громаду, саме громада була вільною спілкою людей, об'єднаних у сфері промислового та сільськогосподарського виробництва. Громади об'єднувалися у спілки громад, останні — в спілки. М. Драгоманов відстоював ту точку, що кожна нація мала свободу, мала право на утворення федерації. Він відстоював рівність усіх громадян, а саме соціальну рівність та справедливість.

Федералістична концепція М. Драгоманова — це логічне продовження ідеї об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку

бліку "Товариства об'єднаних слов'ян" на початку XIX ст. Федеративний лад, утворений на засадах децентралізації політично незалежних і самостійних у місцевих справах громад, на його думку, — найбільш вдала форма суспільної організації. Автономія для слов'янських народів у формі федерації неодмінно ґрунтується на республіканському устрої, що надає їм народам політичну і національну незалежність.

Одним із відомих українських федералістів був М. Грушевський. Слід зазначити, що М. Грушевський був талановитим істориком, науковцем і політичним діячем, він був людиною своєї епохи. Його діяльність припала на роки революції 1917–1920 рр. Через всю творчість вченого проходить думка про створення федерації, не зважаючи на ті обставини, що ідеї федералізму перебували в кризовому становищі. Для М. Грушевського федерація, інакше кажучи союзна держава, це власне означає об'єднання в одній державі кількох держав. М. Грушевський на початку 1917 р. приходить до обґрунтування національно-територіальної автономії України у складі Російської Федеративної Республіки. Пізніше, восени того самого року, приходить до ідеї широкої автономії України в її етнографічних межах і у федеративних зв'язках з демократичною Російською Республікою. Таким чином, ідея федералізму залишилася домінуючою протягом усього періоду наукової та громадсько-політичної діяльності вченого. В окремі моменти вона відступала на задній план під тиском більш популярної ідеї повної незалежності України, але й тоді продовжувала впливати на його світоглядні позиції.

Говорячи про національно-державний ідеал України, як він його розуміє, М. Грушевський досить часто використовує терміни "федерація" та "автономія", або "широка автономія". Зміст, який він в них вкладає, дає змогу точніше зрозуміти позицію вченого, чий авторитет мав такий потужний вплив на ідеологію українського руху в перші десятиріччя XX ст.

Розуміючи необхідність роз'яснення своїм прихильникам зміст використовуваних

термінів, сам М. Грушевський писав в опублікованій 1917 р. праці “Якої автономії і федерації хоче Україна”: “Коли ми хочемо розібратися в тих назвах, які означають більш або менш правоможність якої-небудь країни, себто її громадянства, її людностей, порядкувати свої справи та правитися по своїм правам постановам, то йдучи знизу до гори, від меншого до більшого, се будуть такі форми громадянського пожиття:

- повний централізм,
- адміністративна (бюрократичний) децентралізація,
- вузша або ширша самоуправа (самоврядування),
- вузша (обмежено) або широка автономія,
- неповна (несуверенна) державність,
- самостійна незалежна держава” [1, 4].

Для того щоб заспокоїти російську громадськість, М. Грушевський постійно наголошує на прихильності українського руху до ідеї автономії — широкої, зі значними прерогативами організації внутрішнього життя краю.

У чому М. Грушевський вбачав переваги такої автономії? По-перше, в тому, що вона дає можливість використовувати ресурси краю задоволення потреб народу; по-друге, забезпечує повновладне розпорядження природними багатствами як основу економічної самостійності; по-третє, дає змогу не витратити сили на вирішення своїх національних справ у всеросійському парламенті. М. Грушевський займав ту позицію, що Україна мала стати демократичною республікою з гарантованою свободою слова, інформації, зібрань і спілок, а також із загальними правами, рівними виборами.

Чому саме федерація? З тієї причини, що ідеї федералізму були актуальними що для Росії, що для України. У 1917 р., коли в Києві відбувся з'їзд народів, які підтримували федеративну побудову держави, М. Грушевського обрали почесним головою цього з'їзду.

Але також можна простежити неоднозначність у діях М. Грушевського. По-перше, це IV Універсал, який проголошував Україну

незалежною державою, три попередні універсали проголошували самостійність України. По-друге, стосовно оборони держави. Практично Центральна Рада була не в змозі обороняти свою територію від посягання чужинців.

Проаналізувавши українську політичну думку та особливості ідеї федералізму, слід сказати, що думки видатних вчених мали велике значення та вплив та розвиток політичної думки України. Адже українська політична думка творилася в надзвичайно складний час для нашого народу. Особливо актуальною темою була федеративна концепція та автономія України. Слід наголосити, що термін “федералізм” формувався в Україні надзвичайно довго. Перші згадки були присутніми ще в козацькі періоди, у повстаннях декабристів, але остаточного формування концепція федерації набуває в творчості трьох видатних мислителів, а саме: М. Костомарова, М. Драгоманова та М. Грушевського, які остаточно сформулювали загальні засади федералізму.

Таким чином, федералістично-демократична традиція в українській політичній думці збагатилась ідеєю децентралізму. Але хочеться відмітити, що всі мислителі української історії боролися та формували не лише духовну, а й політичну сферу національного руху. Вони боролися за окремішність українського народу. Відповідно всі ці погляди були передумовою для створення націоналізму і бажали кращої долі власному народові.

Література

1. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна. — Відень, 1917. — 22 с.
2. Костомаров Н. И. Мысль о федеративном начале в Древней Руси // Бунт Стеньки Разина: Исторические монографии и исследования. — М., Чарли, 1994. — 640 с.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Генеза, — 1996. — 942 с.
4. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). — К., 2002. — 396 с.
5. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Т. 9. // Альтернативи. К. — 1999. — 355 с.

6. Шемшученко Ю. С., Бабкін В. Д., Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник. — К., 2004. — 736 с.

7. Давиденко Я. Переяслівська рада 1654 року та її наслідки для України // Наслідки Переяславської ради 1654 року. — Смолоскип, 2004. — 602 с.

Аналіз ідеї федералізму в українській політичній думці та дослідження її впливу на розвиток державності свідчить про те, що федералістично-демократична традиція в українській політичній думці була суттєво збагачена ідеєю децентралізму. Видатні мислителі української історії формували не лише духовну, а й політичну сферу національного руху. Розвиток їх поглядів був передумовою для створення націоналізму в прагненні кращої долі для власного народу.

Анализ идеи федерализма в украинской политической мысли и исследование ее влияния на развитие государственности свидетельствует о том, что федералистическо-демократическая традиция в украинской политической мысли была существенно обогащена идеей децентрализма. Выдающиеся мыслители украинской истории формировали не только духовную, но и политическую сферу национального движения. Развитие их взглядов было предпосылкой для создания национализма в стремлении лучшей судьбы для своего народа.

Analysis of the idea of federalism in the Ukrainian political thought and study its impact on the development of state indicates that the federal- and- democracy tradition in Ukrainian political thought has been greatly enriched by the idea of decentralized. Prominent thinkers Ukrainian history shaped not only spiritual but also political sphere of the national movement. Development of their views was a prerequisite for the creation of nationalism in an effort to better life for their people.

Надійшла 1 лютого 2012 р.

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 72–78

Розглянуто особливості становлення інформаційно-комунікаційної системи, інформаційної політики, розуміння та використання інформації, суспільних комунікацій для здійснення влади у Стародавній Індії.

На відміну від інших держав Стародавнього світу індська, а потім пізня індійська цивілізації залишили мало писемних пам'яток, які дали б змогу скласти більш-менш повну картину суспільно-політичних комунікацій та інформаційної політики державних утворень тогочасної Індії. Відсутність таких, як і власне писемних архівів, які, найшвидше, все-таки існували, дослідники пов'язують із особливістю фіксування інформації у давній Індії. Там писали здебільшого на нетривких для зберігання матеріалах — пальмовому листі, тканинах, бересті та порівняно мало на камені або ж ще рідше — на слонових кістках чи глині. Дехто з дослідників припускає, що особливістю тогочасної комунікації індійського суспільства могла бути і вербальна традиція — передавання інформації, у тому числі укладання найрізноманітніших угод в усній формі, що також мало юридичну силу.

Певні уявлення про комунікації індського та почасти пізніших періодів дають печатки. Хоча написи на них так званою протоіндійською мовою досі залишаються нерозшифрованими, поширення таких печаток, у тому числі на території різних держав — в Месопотамії, Ірану, Туркменистану та ін., дають підстави говорити про доволі активний насамперед господарсько-торговельний обмін між містами та першими державними утвореннями того часу. Особливо багато таких печаток було знайдено під час розкопок Мохенджодаро та Хараппа, а також Кіша, Ешнунани та інших древніх міст [1].

Більше поживи для аналізу дає так званий Ведійський період індійської історії (VIII – VI ст. до н. е.), пов'язаний з пришествям до краю аріїв і появою Вед — релігійно-філософських писемних пам'яток. Здебільшого представлені вони наспівами, гімнами, описанням релігійних ритуалів, що зібрані у “Рігведах”, “Самведах”, “Яджерведах” та “Атхарведах”, які мають свої багаточисельні тлумачення. Близькими до них є також трактати “Сутри” та “Шастри”.

Веди до певної міри свідчення і розшарування древньоіндійського суспільства, яке увиразнилось у виникненні варн — замкнутих общин, утворених за професійно-функціональними ознаками, фактично — каст. Варн, власне, було чотири: брахмани (жерці), кшатрії (воїни), вайші (землероби, ремісники, торговці) та шудрі (бідняки та раби). Між ними існувала чітка градація, яка й визначала їхні права, вагу та вплив у державі.

У сенсі нашого дослідження зупинимось насамперед на значенні та ролі у древньоіндійському суспільстві брахманів. Давні тексти донесли легенду, яка розповідає про походження брахманів. Жерці були створені з рота першої людини — Пуруші, що, за тогочасними уявленнями, власне, і обґрунтовує та пояснює їхню суспільну роль — проповідувати святість та істину. Лише брахмани могли здійснювати релігійні обряди, вивчати священні писання та тлумачити їх, навчати інших представників вищих каст. Обраність у суспільстві витворила особливу брахманську ідеологію. Згідно з нею жерці

були найвищими з людей, майже нарівні з богами, їм мало належати все, чого б вони не забажали. Привілейоване становище брахманів, суспільну нерівність закріплювали і, так би мовити, законодавчо. Про це свідчать пізніші Закони Ману – міфічного “першого царя”, прабатька людей, де викладені релігійно-моральні принципи поведінки в суспільстві. Крім ствердження суспільної нерівності, вони серед іншого накладали і певні обмеження на інформаційні відносини та обмін у суспільстві. Так, брахман не повинен був не лише навчати шудр, а й навіть будь-що радити їм.

Брахмани, згуртовані у жорстку спільність, усіляко підтримували й зміцнювали свою окремішність. Існували особливі брахманські ритуали посвячень, правила, що регулювали стосунки в касті. Для навчання брахманів існували школи (були також школи для кшатріїв, де також викладали брахмани), де навчались упродовж 10–12 років. У таких навчальних закладах панувала суворая дисципліна, учні беззастережно мали підкорятись учителям, виконуючи не лише учнівські, а й різні господарські обов’язки. Особливе місце посідало запам’ятовування релігійних текстів, а також вивчення мов.

Потрібно зауважити, що на території Індії існувала велика кількість мовних діалектів, які почасти збереглися і до нового часу. Об’єднуючим і навіть державотворчим чинником став санскрит – мова індоаріїв, якою творили наукові та літературні тексти. Саме з допомогою санскриту, як зазначив відомий індонолог академік РАН С. Ф. Ольденбург, “брахмани здійснили мирне завоювання Індії”. Використання тієї чи іншої мови часто було ознакою належності до того чи іншого прошарку суспільства, верстви. Для “внутрішніх” потреб жерців і правителів створювали окремі, штучні мови, які, втім, згодом ставали загальноновживаними.

Крім мовних та загальних дисциплін у брахманських школах навчали також красномовства, необхідного, як сказали б нині, для пропагандистської роботи. З розвитком держав, влада в яких набувала деспотичних форм, зміцненням адміністративного управ-

ління, жерці об’єктивно ставали речниками від влади, і, що не менш важливо, ідеологами обґрунтування й виправдання кастового поділу суспільства, збереження суспільного ладу. Правителів проголошували божествами в людській подобі, вказівки яких – безумовні для виконання іншими людьми. Цар був недоторканим і навіть необережне наближення до нього, попереджали жерці, загрожує простому підданому смертю. Недоторканність і божественність влади закріплювали і у відповідних писаних законах.

На теренах Індії в різні періоди Давньої історії існувало багато держав. Одна з найбільших і наймогутніших – держава династії Маур’їв (317–180 рр. до н. е.), засновником якої був Чандрагупта. Саме при ньому було складено найвідоміший, з тих, що збереглися, політико-економічний трактат про здійснення політики і влади, мистецтво управляти та досягати вигоди “Артхашастра”. Авторство праці, яка часто-густо має характер інструкції, і містить 15 відділів, 180 розділів і 150 глав, приписують міністрові Чандрагупти брахману Каутільї, хоча, можна припустити, що давній трактат є інтегральним з кількох різних попередніх документів. “Артхашастра” дає доволі широкі мазки здійснення й розуміння зовнішньої і внутрішньої політики правителів Стародавнього Сходу, зокрема, в інформаційній сфері. Зважаючи на значущість трактату, зупинимось на ньому більш детально.

Насамперед автор трактату говорить про значущість об’єктивної інформації і власне поінформованість царя про найближче оточення, претендентів на найвищі посади – міністрів. “Кадровий моніторинг” має здійснюватись за допомогою збирання інформації про особу через людей довірених, однієї професії, співмешканців. Під час особистого спілкування потрібно, радить автор, оцінити красномовність співрозмовника, мистецтво його відповідей, наскільки він привітний. Особливе значення має і перевірка чесності претендента на посаду. Для цього можна влаштовувати різні провокації, які б дали змогу виявити наскільки претендент стійкий перед спокусою грошима, вигоди, любовних утіх

або ж страхом. Лише зібравши таку інформацію, можна визначитися з призначенням на посаду [2, 24–27]. Втім, збирати інформацію правителю належить не лише про посадовців. Не менш важлива вона, коли йдеться про збереження влади, і про дружину та дітей, адже “царські сини подібні ракам: вони поїдають своїх батьків” [2, 40]. При міністрах та близьких царя постійно повинні перебувати таємні агенти, які не лише б інформували правителя, а за потреби вчиняли дії, щоб його захистити.

Трактат деталізує обов’язки самого царя. Кожен день, як і ніч, правителя мають чіткий розпорядок. Розпочинатися робота правителя повинна з вислуховування повідомлень про безпеку держави, стан її доходів та витрат. Упродовж дня передбачено також час для роботи з письмовими публічними та таємними документами, які потрібно розглядати відповідно до їх важливості. Вночі цар може приймати з доповідями таємних агентів.

Будь-яку справу потрібно, зазначається в трактаті, розпочинати з наради, тобто обміну інформацією. Причому брахман наголошує на конфіденційності, фактично службовому характері такої інформації, її вичерпності та повноті. “Таємне нехай цар обговорює сам, — йдеться в “Артхашастрі”. — Бо у радників також бувають радники, а в них — інші. Цей ланцюг руйнує нараду”. Правитель має користуватись інформацією різних людей, він “ніким не повинен нехтувати, повинен слухати кожного — мудрий повинен належно сприймати мовлене навіть дитиною” [2, 35–36].

Інформація з інших держав мала надходити насамперед від посольств. Посли зобов’язані були збирати відомості про фортеці, стан оборони країни перебування, охорону, слабкі місця, особисті якості, настрої і навіть коштовності чужих правителів. Це потрібно було, як підкреслює Каутілья, для ухвалення правильних рішень. Найкращим же способом вирішення міждержавних конфліктів, переконаний автор, є переговори, які мають передувати демонстрації могутності та сміливості.

Важливим у трактаті постає і питання діловодства. В “Артхашастрі” регламентовано

те, як саме потрібно складати укази царя, які є найголовнішими документами, адже “стан миру і війни залежить від них” [2, 75]. Висуває автор трактату і вимоги до професійності головного писаря. Таким має бути той, хто “обдарований якостями міністра і знає всі закони (і звичаї), хто здатний швидко складати потрібний документ, володіє красивим почерком і вміє оприлюднити написане” [2, 75–76].

Високоякісним має бути і власне документ. Достойнствами добре підготовленого указу є послідовність викладення фактів, їх логічна узгодженість, повнота викладу, вишуканість стилю письма, а також зрозумілість (ясність) мови. Автор трактату наголошує на необхідності уникати ненормативних, грубих, простонародних висловів.

“Архашастра” класифікує різновиди царських документів відповідно до змісту. Їх 13: засудження, похвала, запитання, повідомлення, прохання, відмова, осуд, заборона, наказ, примирення, допомога, стягнення, прощення [2, 77]. Передбачено, втім, й інші випадки урядових розпоряджень. Приміром, оприлюднення інформації для загального відома, відповідь на звернення, дарчі документи та ін. Загальні повідомлення повинні оприлюднюватись уповноваженими особами на дорогах по всій країні та поза нею. Автор трактату застерігає від недоліків документів. Це — неохайність, непослідовність, суперечність викладу, повтори, помилки, погана побудова документа [2, 80–81].

Окремий розділ “Архашастри” присвячений веденню рахунків в обліковому відомстві, що дає змогу зробити висновок про існування відповідної статистичної інформації. Це, зокрема, звіти про прибутки, витрати та збитки, дані з облікування праці, коштовностей, дарів, сировини, утримання слуг царя та їх привілеїв, документів про закони, звичаї, стан справ в інших країнах та ін. Усі перелічені документи мають ретельно зберігатися в окремому приміщенні [2, 67].

Про стан у країні правитель дізнавався не лише з відкритої, а й з агентурної таємної інформації. Відбору, діяльності шпигунів присвячено багато розділів “Артхашастри”. Збирати інформацію, яка цікавила прави-

теля, таємні агенти повинні були повсюдно під виглядом мандрівних учнів, монахів, відлюдників, розбійників, акторів, провидців, водоносів, інвалідів, глухих, горбунів та ін. Агенти мали бути серед ворогів, друзів, серед посадовців, у інших країнах. Діяли шпигуни групами, члени яких не знали один одного. Передбачалась і система перевірки зібраної інформації — їй довіряли, коли вона була тожодною з трьох джерел повідомлень. Якщо інформація якогось агента двічі не підтверджувалась, його усували. Висовувались вимоги і до швидкості передавання інформації — вона повинна була надходити якомога оперативніше [2, 30–31].

Застосування таємних агентів було різним. Скажімо, наглядаючи за міськими й сільськими жителями, агенти могли розділитись, і в людному місці розпочати суперечку між собою, підтримуючи або ж засуджуючи владу. Інші ж агенти в цей час мали спостерігати, як реагують люди. Встановивши таким чином неблагонадійних, їх згодом карали, а тих, хто підтримував правителя — заохочували [2, 32]. Автор трактату окремо зупиняється на тактиці роботи з людьми, які близькі до ворогів режиму або можуть ними стати. Каутілья пише, що таких потрібно переконувати або ж залучати на свій бік іншими методами, надто ж тих, хто “стоїть на межі ворожості і дружби”. Для здобуття прихильності зазвичай потрібно вести підмови, а очільників “заспокоювати уславленням їх походження, роду, освіти й вчинків” [2, 403].

Проте, зазначимо, таємні агенти не лише збирали інформацію, а й виконували, так би мовити, делікатніші функції — інтригували, вчиняли провокації, займалися вбивствами противників і неугодних владі. Робили це як у середині своєї країни, так і за її межами, де також створювали розвідувальні мережі, вербуючи невдоволених — “людей відданих”, або ж просто схильних до зради.

Стародавній трактат фактично є, певно, першим посібником для використання інформаційних засобів і впливу для досягнення політичних цілей, інструкцією для ведення, як сказали б нині, інформаційних воєн — “воєн словами” [2, 438].

В “Артшастрі” розглядаються різні варіанти інформаційних дій, які вчиняються як в мирний час, так і в період воєнного протистояння.

Розглядаючи політику щодо коаліцій, автор трактату наголошує на технології організації конфліктів між членами об’єднання. Розпочинати потрібно, пише Каутілья, з поширення підбурювальних чуток, які б посіяли недовіру чи ворожнечу. Потім слід створити на ґрунті, скажімо, мистецтва, ігор, знань чи ще чогось (приміром, “неналежних вихвалянь у таких місцях, як будинки розпусти чи шинки”) — привід для дрібних сварок, з яких, власне, і розпочнеться розбрат.

Для дезінформації, яка б спричинила конфлікт в об’єднанні, Каутілья радить використовувати жінок. Скажімо, “до того, хто не терпить образ, може з’явитися жінка і сказати йому: “Я люблю тебе, але такий-то глава об’єднання мене утискує. Поки він живий, я не можу існувати”. Таким чином вона може спонукати до вбивств цього (глави об’єднання).

Далі можливо, щоб жінка (нібито) викрадена насильно, дасть умертвити свого викрадача... з допомогою найманого вбивці або ж сама отруїть його. Потім вона повинна оголосити: “Ось цей мій коханець убитий таким-то”.

Ще можливо, щоб перевдягнутий чарівником заманив закоханого різними засобами, що збуджують пристрасть, а потім, покінчивши з ним за допомогою отрути, віддалився. Після того як він піде, інші агенти повинні оголосити, що це вбивство здійснене іншими і вказати на таких” [2, 433].

Автор пропонує інформаційні операції навіть з варіантами розвитку подій. Приміром, агент мав спокусити лідера об’єднання на те, щоб той оволодів чужою жінкою, поки чоловіка її начебто нема вдома. За якийсь час агент мав заявити, що очільник знеславив його дружину, невістку, сестру чи дочку і його потрібно покарати. Якщо ж інші члени об’єднання захочуть його покарати, то цар повинен підтримати “винного”, щоб таким чином налаштувати його проти інших. Якщо ж карати не захочуть, то наймані вбивці повинні вбити агента, щоб у його смерті мож-

на було звинуватити того, проти кого й була спрямована операція.

“Також можливо, щоб (жінка) під виглядом монахині звернулась до глави об’єднання, який любить свою дружину, зі словами: “Такий ось з керівних осіб, перебуваючи у сп’янінні молодості, послав мене до твоєї дружини. Боячись його, я взяла від нього листа й прикраси і прийшла до тебе. Дружина твоя не винна. Його ж потрібно таємним способом усунути. При цьому я можу допомогти” [2, 436].

Схожі принципи дезінформування застосовувались і при вирішенні міждержавних протистоянь. У розділі 171 “Підбурювання і підмовляння” автор трактату про досягнення політичної вигоди пише: “Государ, який прагне перемоги, маючи намір заволодіти заселеною місцевістю, що належить ворогу, повинен оголошувати, що він всезнаючий і спілкується з богами. Цим самим він може спонукати до дій своїх прибічників і залякувати противників.

Всевідання належить показувати таким чином: після того як (шпигуни) вивідають всі таємні (незаконні) дії, що відбуваються в окремих домівках, государ повинен оголосити про зачинників (таких дій); за посередництва донесень від шпигунів, призначених для усунення зол у державі, він повинен об’явити про осіб, які вороже налаштовані до государя, а також про такі речі, які ще повинні (у майбутньому) бути йому докладені — все це за посередництва таємних зв’язків і знаків; те, що відбувається в іншій країні, він може дізнатися за посередництва домашнього голуба, що приносить (донесення), скріплені печатами.

Про зв’язки з божествами потрібно давати знати таким чином: (государ) повинен вести розмови з таємними агентами, що мають вигляд вогню чи даного святилища, — ці агенти проникають через підземний хід у середину зображень деяких божеств — і повинен воздавати їм почесні. Також він може вести розмови і вшановувати (інших агентів), які з’являються з води у вигляді драконів чи водяних божеств; вночі можна опускати у воду світильник з морським піском і (запаливши

його) показувати вогненний вінець; можна стояти на човні, зануреному у воду і закріпленому (утримуваному) з двох боків камінним вантажем (створюючи враження), що стоїш на воді... Тоді розповсюдиться чутка, що водяні божества, нічні духи здійснюють свій шлях. За допомогою таких чаклунських дій на воді можна ніби змусити говорити дочок драконів і Варуни і вступати з ними в розмову. Гніваючись (государ, який спілкується з божествами), може влаштовувати, щоб у нього з рота йшов дим і вогонь.

У своїй державі (такого государя) про такі (чудесні його якості) повинні об’явити тлумачі знамень, провидці, астрологи, розповідачі, гадалки та інші таємні агенти і такі, що ніби були очевидцями цього.

У ворожій державі належить розповсюджувати, що цей государ споглядає богів і може чарівним чином створити собі військо й казну. Далі належить казати, що з опитувань оракулів, з вивчення знаків на тілі, зі снів і звуків тварин і птахів зрозуміло, що цей государ переможе і що супротивник його зазнає поразки. Про це належить повідомити барабанным боєм. Також належить вказати на зірку, що падає, із сузір’я, з яким ніби пов’язаний ворог.

Шпигуни під виглядом послів повинні, повчаючи ніби по-дружньому начальствених осіб ворога, розповідати їм про благодіяння, які надає їхній государ. Вони повинні розповідати їм, як (їх государ) сприяє посиленню своїх прибічників і послабленню супротивників і що, як вищі чини його, так і прості воїни, однаково благоденствують. (Вони повинні казати), що він виявляє до них однакову увагу як в щасті, так і в нещасті, і турбується про них мов про власних дітей” [2, 452–454].

Автор інструкції з фактичної інформаційної підготовки активних воєнних дій звертає увагу й на особливості інформаційного впливу залежно від того, на кого він буде спрямований. Так, приміром, людей дієвих, здібних потрібно підбурювати порівнюючи їх з віслюком, який виконує роботу, не думаючи про наслідки, воїнів — з палицями в руках іншого, марнославною — з прикрасами, які носить недостойний цього, і т. ін.

Коли ж воєнні дії розпочались, Каутілья радить втокмачувати супротивнику: “Такі ось государі, потрапивши під владу пристрастей, загинули. Не повинен ти йти шляхом цих безумців...” [2, 438]. Якщо ж ворог продовжуватиме наступ, то потрібно збурювати його людей, викликати серед них хвилювання. Потрібно застосовувати й хитрощі, дезінформувати супротивника. Скажімо, через ніби зрадників вдати свою поразку, а самому підготуватися до відсічі. У свої ж війська необхідно вселяти віру в перемогу, успіх. “Нехай астрологи й інші (супутники царя) піднімуть дух у своїх військах (вказуванням) на їх перевагу, повсюдно проголошуючи те, що сила (царя) у всевиденні і в єдності з божеством. А ворогів цим потрібно лякати”, — наставляє автор трактату [2, 418].

Принципи і моделі здійснення політики і державного управління збереглися і за владарювання спадкоємців Чандрагупти. Царювання його внука Ашока (272–232 рр. до н. е.) відоме подальшим розвитком зв'язків із зовнішнім світом, розширенням впливу й території індійської держави. Від того часу дійшли, зокрема, так звані Едикти Ашока — написи, викарбувані на камінних стовпах, що розставляли за наказом правителя по всіх провінціях та на кордонах держави. Написи, зроблені, звернемо увагу, різними діалектами та алфавітами староіндійського письма (що вказує на врахування специфіки регіонів і розуміння мовної політики), оприлюднювали укази й настанови правителя наслідувати його доброчесність.

Іншою особливістю політики Ашока стало пропагування нової релігії — буддизму, що свідчить, зокрема, про його бажання вийти з-під брахманського ідеологічного контролю. Правитель виявляє і розуміння особливостей пропаганди. Він, скажімо, проголошує: “Хто з відданості своїй вірі ганить чужу, тим насправді шкодить своїй” [6, 310]. За наказом

Ашока у різні куточки держави, навіть найвіддаленіші, спрямовували “агітбригади”, які несли й роз'яснювали нове релігійне вчення. Врешті-решт буддизм став державною релігією держави Ашока. З часом з'явилися і вищі буддійські навчальні заклади, які були доволі популярними. Так, університет у Наланді, де працювало понад півтори тисячі викладачів, налічував майже вісім тисяч студентів.

За владарювання Ашока та пізніше набули розвитку й ремесла стародавніх індійців. Представники різних професій відповідно до кастового розподілу також групувались у доволі замкнуті професійні спільноти. Були серед них і представники інформаційної сфери — писарі. Вони були доволі впливовою ланкою ланцюга суспільної ієрархії. Збереглися згадки про місце писарів, скажімо, у системі місцевого самоуправління. Так, у демодарпурських і деяких інших грамотах за часів Гаптської держави згадується рада міського управління, куди, крім глави міської управи, входили глава купців, делегат від ремісників, а також головний писар, який, найімовірніше, припускає дослідник документів Е. Медведєв, був представником професійної каста або ж корпорації писарів [5, 110].

Література

1. Авдиев В. И. История Древнего Востока. — М.: Высш. шк., 1970. — 609 с.
2. Артхашастра, или Наука политики. Пер. с санскрита / Отв. ред. В. В. Струве. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. — 796 с.
3. Жорж Жан. История письменности и книгопечатания. — М.: АСТ:Астрель, 2005. — 224 с.
4. Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. Енциклопедія для видавця та журналіста. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2010. — 400 с.
5. Индийская культура и буддизм. Сборник статей памяти академика Ф. И. Щербатского. — М.: Наука, 1972. — 280 с.
6. История Древнего Востока / Под ред. В. И. Кузищина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 2003. — 462 с.

Розглянуто питання становлення інформаційних зв'язків, розуміння значення інформації та комунікації, особливості інформаційної політики в Стародавній Індії. Зроблено висновок про те, що інформаційна діяльність стала складником внутрідержавної комунікації, здійснення й забезпечення влади, внутрішньої та зовнішньої політики тогочасних держав, належного

функціонування державного управління, була спрямована на забезпечення непорушності влади, обґрунтування права верхів на її здійснення, об'єктивної зумовленості суспільної нерівності.

Рассмотрен вопрос становления информационных связей, понимания значения информации и коммуникации, особенности информационной политики в Древней Индии. Сделан вывод о том, что информационная деятельность стала составляющей внутригосударственной коммуникации, внутренней и внешней политики государств, надлежащего функционирования государственного управления, обоснования права верхов на ее осуществление, объективной обусловленности общественного неравенства.

The article analyses the questions of formation of informational links, understanding the importance of information and communication, especially information policy in ancient India. It is concluded that the informational activity was the component of domestic and international communication, implementation and provision of government, domestic and foreign policy of that time. It was aimed at ensuring the inviolability of power, right upper rationale for its implementation, the objective conditionality of social inequality.

Надійшла 30 березня 2012 р.